ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ВЕСЦІ
НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

СЕРЫЯ ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК. 2018. Том 63. № 4

ИЗВЕСТИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК. 2018. Том 63. № 4

Журнал основан в январе 1956 г.

Выходит четыре раза в год

Учредитель – Национальная академия наук Беларуси

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации Республики Беларусь,
свидетельство о регистрации № 394 от 18 мая 2009 г.

Входит в Перечень научных изданий Республики Беларусь для опубликования результатов диссертационных исследований, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)

Главный редактор

Александр Александрович Коваленя – академик-секретарь Отделения гуманитарных наук и искусств Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

Редакционная коллегия

В. В. Гниломедов – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь (*заместитель главного редактора*)
П. Г. Никитенко – Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь *(заместитель главного редактора)*
М. С. Макрицкая – Издательский дом «Беларуская навука», Минск, Беларусь *(ведущий редактор журнала*)

Е. М. Бабосов – Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
Г. А. Василевич – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
В. В. Данилович – Институт истории Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
М. П. Костюк – Институт истории Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
И. В. Котляров – Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. А. Лазаревич – Институт философии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. И. Локотко – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. А. Лукашанец – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
М. В. Мясникович – Совет Республики Национального собрания Республики Беларусь, Минск, Беларусь
Д. И. Широканов – Институт философии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

Редакционный совет

А. Н. Булыко – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
В. И. Васильев – Академиздатцентр "Наука" Российской академии наук, Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Научный и издательский центр "Наука" Российской академии наук, Центр исследований книжной культуры, Совет по книгоизданию Международной ассоциации академий наук, Москва, Россия
П. А. Водопьянов – Белорусский государственный технологический университет Министерства образования Республики Беларусь, Минск, Беларусь
Герд Генчель – Ольденбургский университет имени Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия
А. Е. Дайнеко – Институт мясо-молочной промышленности Научно-практического центра Национальной академии наук Беларуси по продовольствию, Минск, Беларусь
А. И. Жук – Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка Министерства образования Республики Беларусь, Минск, Беларусь
В. И. Жук – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
В. П. Изотко – Минск, Беларусь
В. А. Ильин – Институт социально-экономического развития территорий Российской академии наук, Вологда, Россия
С. П. Карпов – Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, Россия
И. Л. Копылов – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
Е. Миронович – Белостокский государственный университет, Белосток, Польша
И. В. Саверченко – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. А. Сатыбалдин – Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
А. В. Смирнов – Институт философии Российской академии наук, Москва, Россия
Янг Хионг – Институт социологии Шанхайской академии социальных наук, Шанхай, Китай

Адрес редакции:
ул. Академическая, 1, к. 119, 220072, г. Минск, Республика Беларусь.
Тел.: + 375 17 284-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru
vestihum.belnauka.by

ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ.
Серия гуманитарных наук. 2018. Том 63, № 4.
Выходит на русском, белорусском и английском языках

Редактор *М. С. Макрицкая*
Компьютерная вёрстка *Ю. В. Денищик*

Подписано в печать 05.10.2018. Выход в свет 29.10.2018. Формат 60×84 $^{1}/_{8}$. Бумага офсетная.
Печать цифровая. Усл. печ. л. 14,88. Уч.-изд. л. 16,4. Тираж 88 экз. Заказ 210.
Цена номера: индивидуальная подписка – 10,66 руб., ведомственная подписка – 25,67 руб.

Издатель и полиграфическое исполнение:
Республиканское унитарное предприятие «Издательский дом «Беларуская навука».
Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя, распространителя печатных изданий № 1/18 от 02.08.2013. ЛП № 02330/455 от 30.12.2013. Ул. Ф. Скорины, 40, 220141, г. Минск, Республика Беларусь

© РУП «Издательский дом «Беларуская навука».
Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2018

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

PROCEEDINGS
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

HUMANITARIAN SERIES. 2018. Vol. 63. No. 4

This journal was founded in 1956

Frequency 4 issues per annum

Founded by the National Academy of Sciences of Belarus

This journal is registered by the Ministry of Information of the Republic of Belarus,
Certificate of Registration No. 394 dd. 18 May 2009

This journal is included in the List of Journals for Publication of the Results of Dissertation Research in the Republic of Belarus and in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI)

Editor-in-Chief

Aleksandr Aleksandrovich Kovalenya – Academic Secretary of the Department of Humanities and Arts, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Editorial Board

Vladimir V. Gnilomedov – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)
Petr G. Nikitenko – National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)
Marina S. Makritskaya – Belaruskaya Navuka Publishing House (*Lead editor*)

Yevgeni M. Babosov – Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Grigori A. Vasilevich – Belarusian State University, Minsk, Belarus
Vyacheslav V. Danilovich – Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Mikhail P. Kostiuk – Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Igor V. Kotlyarov – National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Anatoly A. Lazarevich – Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Aleksandr I. Lokotko – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Aleksandr A. Lukashanets – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Mikhail V. Myasnikovich – Council of the Republic, National Assembly of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus
Dmitri I. Shirokanov – Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Editorial Council

Aleksandr N. Bulyko – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Vladimir I. Vasilyev – Nauka Academic Publishing Centre under the Russian Academy of Sciences, Nauka Scientific and Publishing Centre under the Russian Academy of Sciences, Book Culture Research Centre, Book Publishing Council of the International Association of Academies of Sciences, Moscow, Russia

Pavel A. Vodopyanov – Belarusian State Technological University, Minsk, Belarus
Gerd Hentschel – Institute of Slavic Studies, Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany
Aleksei Ye. Daineko – Institute for Meat and Dairy Industry of the Scientific and Practical Center for Foodstuffs of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Aleksandr I. Zhuk – Belarusian State Maxim Tank Pedagogical University, Minsk, Belarus
Valeri I. Zhuk – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Vladimir P. Izotko – Minsk, Belarus
Vladimir A. Ilyin – Institute for Social and Economic Development of Territories, Russian Academy of Sciences, Vologda, Russia
Sergey P. Karpov – Moscow State M. V. Lomonosov University, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
Igor L. Kopylov – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Yevgeni Mironovicz – University of Bialystok, Bialystok, Poland
Ivan V. Saverchenko – Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Azimchan A. Satybaldin – Institute of Economics, Science Committee, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
Andrey V. Smirnov – Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
Yang Xiong – Institute of Sociology, Shanghai Academy of Social Sciences, Shanghai, China

Address of the Editorial Office:
1 Akademicheskaya Str., Room 119, 220072, Minsk, Republic of Belarus.
Tel.: +375 17 284-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru
vestihum. belnauka.by

PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS
Humanitarian Series, 2018. Vol. 63, No. 4.
Printed in Russian, Belarusian and English

Editor *M. S. Makritskaya*
Computer imposition *Yu. V. Dzianishchyk*

Signed to print on 05.10.2018. Published on 29.10.2018. Format 60×84$^{1}/_{8}$. Offset paper.
Digital printing. Printed sheets 14,88. Publisher's sheets 16,4. Circulation 88 copies. Order 210.
Number price: individual subscription – BYN 10.66, departmental subscription – BYN 25.67.

Publisher and printing execution:

Republican unitary enterprise "Publishing House "Belaruskaya Navuka".
Certificate on the state registration of the publisher, manufacturer,
distributor of printing editions No. 1/18 dated August 2, 2013. License for the press No.02330/455 dated December 30, 2013.
Address: F. Scorina Str., 40, 220141, Minsk, Republic of Belarus.

© RUE "Publishing House "Belaruskaya Navuka",
Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series, 2018

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЗМЕСТ

Каваленя А. А., Ляўковіч В. І., Юшкевіч В. С. Гуманітарная навука Беларусі: гісторыя і сучаснасць (Да 90-годдзя з дня заснавання Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) 391

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

Лазаревич А. А. Наука и общество: философское измерение 402
Кожемякина О. Н. Дискурс доверия в экзистенциальной философии 409
Бабосов Е. М. Институционализация и парадигмальность развития социологии в Национальной академии наук Белпруси 418
Котляров И. В. Малый и средний бизнес: социологические тренды 423

ГІСТОРЫЯ

Даніловіч В. В., Лакіза В. Л. Інстытут гісторыі НАН Беларусі: дасягненні і перспектывы 434
Велент-Шчэрбач С. С. Гісторыя вывучэння крамянёвага інвентару эпохі неаліту і бронзавага веку з помнікаў Беларускага Панямоння 447
Beryozkina N. Yu., Gaponenko O. A. Scientific activity of the Belarusian scientist J. Narkiewicz-Jodko (second half of the nineteenth and early twentieth centuries) 461

МОВАЗНАЎСТВА

Капылоў І. Л., Міцкевіч В. У. Набыткі і перспектывы акадэмічнага мовазнаўства 468

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

Лакотка А. І. Стратэгія развіцця і асноўныя напрамкі акадэмічных даследаванняў у галіне культуры, мовы і літаратуры 476
Стежко Н. Г. Возникновение и онтологические характеристики телевизионной документальной драмы .. 482

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Саверчанка І. В. Здабыткі літаратуразнаўчай навукі, тэксталогіі і крытыкі 490

ПРАВА

Евдокимов В. Б. Принципы конституционной законности и единства правового пространства в российском законодательстве 497

ЭКАНОМІКА

Бельский В. И., **Пекутько П. Н., Примшиц Д. В., Тригубович Л. Г.** Эволюция научного поиска Института экономики НАН Беларуси 502

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ

Виталий Федосович Медведев (К 90-летию со дня рождения) 510

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

CONTENTS

Kovalenya A.A., Levkovich V. I., Yuschkevich O. S. Humanitarian science of Belarus: history and the present (To the 90th anniversary of the foundation of the National Academy of Sciences of Belarus) 391

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

Lazarevich A. A. Science and society: philosophical dimension 402
Kozhemiakina O. N. Trust discourse in existential philosophy 409
Babosov Ye. M. Institutionalization and paradigmality development of sociology in the National Academy of Sciences of Belarus 418
Kotlyarov I. V. Small and medium business: sociological trends 423

HISTORY

Danilovich V. V., Lakiza V. L. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus: Achievements and Prospects 434
Velent-Shcherbach S. S. History of the flint inventory studies of the Neolithic and Bronze Age from the sites of Belarusian Neman region 447
Beryozkina N. Yu., Gaponenko O. A. Scientific activity of the Belarusian scientist J. Narkiewicz-Jodko (second half of the nineteenth and early twentieth centuries) 461

LINGUISTICS

Kapylou I. L., Mitskevich V. V. Achievements and perspectives of the academic linguistics 468

ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

Lokotko A. I. Development strategy and main directions of academic research in the field of Culture, Language and Literature 476
Stezhko N. G. The history of the emergence of television documentary drama, its ontological characteristics 482

LITERARY SCIENCE

Saverchanka I. V. Achievements of literary science, textology and criticism 490

LAW

Evdokimov V. B. Principles of the constitutional legality and unity of the legal space in Russian legislation 497

ECONOMICS

Belski V. I., Piakutska P. N., Primschitz D. V., Trigubovich L. G. Evolution of the scientific search of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus 502

BELARUSIAN SCIENTISTS

Vitaly Fedosovich Medvedev (To the 90th Birth Anniversary) 510

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 7/9(476)
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-3-391-401

Паступіў у рэдакцыю 28.08.2018
Received 28.08.2018

А. А. Каваленя, В. І. Ляўковіч, В. С. Юшкевіч

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ГУМАНІТАРНАЯ НАВУКА БЕЛАРУСІ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ (ДА 90-ГОДДЗЯ З ДНЯ ЗАСНАВАННЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ)

Аннотация. Авторы сделали небольшой экскурс в историю становления отечественной гуманитарной науки, проанализировали достижения ученых-гуманитариев последних лет. Отмечены наиболее крупные результаты и опубликованные фундаментальные труды, раскрывающие богатейший историко-культурный и духовный пласт белорусского народа и не имеющие аналогов за рубежом. Показаны место и роль социально-гуманитарных наук в белорусском обществе. Подчеркнуто, что главной задачей исследований ученых-гуманитариев является аргументированное отстаивание исторической правомерности белорусской государственности и национально-государственных интересов Республики Беларусь в мировом сообществе, сохранение духовных и материальных историко-культурных ценностей белорусского народа, укрепление международного престижа страны и белорусской гуманитарной науки. Представлены наиболее значимые практические достижения ученых-гуманитариев и количественные итоги работы за последние годы.

Ключевые слова: социально-гуманитарные науки, общество, государственность, духовные и материальные ценности, развитие

Для цитирования: Каваленя, А. А. Гуманітарная навука Беларусі: гісторыя і сучаснасць (Да 90-годдзя з дня заснавання Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) / А. А. Каваленя, В. І. Ляўковіч, В. С. Юшкевіч // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 391–401. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-391-401

A. A. Kovalenya, V. I. Levkovich, O. S. Yuschkevich

National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

HUMANITARIAN SCIENCE OF BELARUS: HISTORY AND THE PRESENT (TO THE 90th ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS)

Abstract. The article analyzes the results and achievements of scholars-humanists in the recent years. The work denotes unparalleled and the most important fundamental studies that reveal rich historical, cultural and spiritual stratum of Belarusian people. Authors also show the place and the role of social and humanitarian sciences in Belarusian society.

The work stresses that the main objective of the research of scholars-humanists is not only the defence of the historical legitimacy of the Belarusian statehood and national-state interests of the Republic of Belarus in the world community, but also the preservation of the spiritual, material, historical and cultural values of Belarusian people and the strengthening of both: the country's international prestige and Belarusian humanitarian science.

And finally, the paper presents quantitative results of the research and the most significant practical achievements of scholars accomplished in the recent years.

Keywords: humanities and social sciences, society, statehood, spiritual and material values, development

For citation: Kovalenya A. A., Levkovich V. I., Yuschkevich O. S. Humanitarian science of Belarus: history and the present (To the 90th anniversary of the foundation of the National Academy of Sciences of Belarus). *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2018, vol. 63, no. 4, pp. 391–401 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-391-401

Набыццё нацыянальна-дзяржаўнага суверэнітэту, умацаванне міжнацыянальнай і міжканфесійнай згоды ў грамадстве аб'ектыўна патрабуюць узбагачэння народа неабходнымі навуковымі ведамі і разумення сутнасці грамадскага развіцця. Менавіта гуманітарныя навукі дапамагаюць людзям знайсці адказ на многія пытанні грамадскага жыцця, дазваляюць пазбегнуць духоўнай разрухі, каб не здрадзіць нацыянальным традыцыям, не аказацца заложнікамі модных тэндэнцый і не стаць прыхільнікамі чужых ідэйных плыняў і памкненняў.

© Каваленя А. А., Ляўковіч В. І., Юшкевіч В. С., 2018

Сёння адбываецца мэтанакіраваны перагляд гістарычнага мінулага народаў. Фальсіфікацыя гісторыі – гэта кагнітыўная зброя, імкненне ўкараніць у інтэлектуальнае асяроддзе лжывыя парадыгмы, канцэпцыі, стратэгіі і навуковыя тэорыі, якія потым будуць успрыняты не толькі шырокім колам грамадства, але і палітычнай элітай краіны, запраграмаваць яе на прыняцце памылковых рашэнняў пры распрацоўцы стратэгіі развіцця сваёй краіны і этнасу ў цэлым.

Асаблівай увагі патрабуе фарміраванне духоўнай культуры менавіта ў нацыянальнай эліты. Не сакрэт, што творчы патэнцыял і інтэлектуальны ўзровень валявых і маральных якасцей кіраўнікоў вышэйшага і сярэдняга звяна павінны быць узорнымі. Менавіта ад маральных якасцей палітычнай эліты залежыць меркаванне людзей пра ўладу. Гэтыя праблемы закранаў Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка на нарадзе, прысвечанай пытанням сацыяльна-прававых гарантый дзяржслужачых і павышэння прэстыжу дзяржслужбы, якая адбылася 26 ліпеня 2018 г. “Ёсць талковыя кіраўнікі – ёсць развіццё і перспектывы ў краіне. Таму да дзяржслужачых выстаўляюцца павышаныя патрабаванні. Гэта павінны быць спецыялісты, якія валодаюць шырокім кругаглядам, здольныя вызначаць стратэгічныя задачы і правільна ацэньваць вынікі прымаемых рашэнняў. Але перш за ўсё дзяржслужачы – чалавек з найвышэйшымі маральнымі якасцямі”, – падкрэсліў Прэзідэнт [1].

Вырашэнню праблем духоўна-культурнага стану грамадства ў многім садзейнічаюць фундаментальныя навуковыя напрацоўкі айчынных гуманітарыяў. Яны з’яўляюцца той тэарэтычнай асновай, якая павінна шырока выкарыстоўвацца ў працэсе арганізацыі ідэалагічнай работы і фарміравання духоўна-культурнай прасторы чалавека і ўсяго беларускага грамадства.

Падкрэслім, што шырокае распаўсюджанне навукова-тэхнічных дасягненняў стварае, у прыватнасці, ілюзію ўсё больш нарастаючай лёгкасці жыцця чалавека. Цывілізацыйнае развіццё і навука самі па сабе не змогуць забяспечыць духоўнага прагрэсу, тут неабходна вялікая ўвага да вывучэння і асэнсавання ўсяго вопыту развіцця культуры як сукупнасці адукацыі, выхавання, духоўна-маральных, інтэлектуальных і эстэтычных дасягненняў нацыі і чалавецтва. Вядома, што вывучэнне і асэнсаванае засваенне, асабліва падрастаючым пакаленнем, багацейшага нацыянальна-гістарычнага вопыту фарміравання беларускай нацыі і дзяржаўнасці – гэта надзейны падмурак, нацыянальны базіс, які дазваляе пазбегнуць дэградацыі грамадскага развіцця.

Важнае месца ў жыцці грамадства заўсёды займалі гуманітарна-грамадазнаўчыя веды. Свае вытокі гуманітарная навука бярэ ў глыбокай старажытнасці. Айчынныя гуманітарныя веды непарыўна звязаны з дзейнасцю княгіні і асветніцы Ефрасінні Полацкай, залатавуста Кірылы Тураўскага, выдатнага асветніка XVI ст., вучонага-гуманіста, беларускага першадрукара Францыска Скарыны, дарэчы, у 2017 г. беларуская грамадскаць шырока адзначала 500-годдзе нацыянальнага кнігавыдання. Толькі вучоныя Аддзялення гуманітарных наук і мастацтваў правялі звыш 70 навукова-практычных мерапрыемстваў, з якіх большаць была арганізавана ў рэгіёнах краіны [2].

Вопыт нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва яскрава сведчыць, што, нягледзячы на шматлікія цяжкасці і супярэчнасці развіцця беларускага народа, у скарбніцу сусветнай цывілізацыі ўпісаны шматлікія імёны выдатных беларускіх гуманістаў-асветнікаў: Мікалая Гусоўскага і Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага і Мялеція Сматрыцкага, Спірыдона Собаля і Афанасія Філіповіча, Сімяона Полацкага і Казіміра Лышчынскага, Георгія Каніскага і Міхаіла Казіміра Агінскага, Тэадора Нарбута і Івана Насовіча, Яна Чачота і Тамаша Зана, Восіпа Кавалеўскага і Напалеона Орды, Яўстафія Тышкевіча і Станіслава Манюшкі, Францішка Багушэвіча і Тэадора Нарбута, а таксама многіх іншых.

Дасведчаная Еўропа добра ведала не толькі імёны Францыска Скарыны, Мікалая Гусоўскага і Сымона Буднага. У адным шэрагу з імі былі і іншыя нашы славутыя землякі: Пётр Мсціславец (XVI ст.) – друкар, прыхільнік адукацыі беларускага народа, які выдаў у 1575 г. Евангелле; Яўстафій Валовіч (1520–1587) – дзяржаўны дзеяч, адзін з аўтараў Статута ВКЛ 1566 г., выступаў супраць прыняцця Люблінскай уніі; Васіль Цяпінскі (1530-я–1603) – мысліцель-гуманіст і кнігавыдавец, які апублікаваў у 1580 г. Евангелле на беларускай мове; Леў Сапега (1557–1633) – дзяржаўны дзеяч, канцлер ВКЛ, які фінансаваў выданне Статута ВКЛ 1588 г.; Спірыдон Собаль (каля 1580–1645), які выдаў адзін з першых на землях сучаснай Беларусі “Буквар”; Ілля Капіевіч (1651–1714) – асветнік, пісьменнік, стваральнік кірылічнага грамадзянскага шрыфту; Сімяон

Полацкі (1629–1680) – царкоўны дзеяч і пісьменнік, настаўнік царэвічаў Аляксея, Фёдара, царэўны Соф'і, а таксама царэвіча Пятра; Міхаіл Казімір Агінскі (1730–1800) – дзяржаўны дзеяч, кампазітар і мецэнат, а таксама многія іншыя прадстаўнікі беларускага народа, якія ўнеслі велізарны ўклад у скарбніцу нацыянальнай і сусветнай навукі і культуры [3, с. 9].

Грунтуючыся на рацыянальна-крытычным мысленні, вольным ад рэлігійнага светапогляду, гуманітарныя даследаванні пачалі інтэнсіўна развівацца ў канцы XIX стагоддзя. Значны ўклад у распаўсюджанне навуковых ідэй унеслі працы айчынных вучоных. У фундаментальных даследаваннях Ігнація Даніловіча, Мітрафана Доўнар-Запольскага, Яўхіма Карскага, Міхаіла Каяловіча, Івана Лапо, Мікалая Нікіфароўскага, Яна Насовіча, Еўдакіма Раманава, Аляксея Сапунова, Кастуся Тышкевіча, Яўстафія Тышкевіча, Яна Чачота, Паўла Шэйна, Мікалая Янчука былі ўпершыню сфармуляваны і адкрыты сусветнай навуковай супольнасці новыя, практычна не даследаваныя старонкі гісторыі матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Менавіта дзякуючы іх працам быў закладзены трывалы навуковы падмурак абгрунтавання беларускай нацыі і дзяржаўнасці.

Важным дасягненнем у сферы беларускай культуры XIX – пачатку XX ст. з'яўляецца адраджэнне нацыянальнай літаратуры, узнікненне беларускага прафесійнага тэатральнага мастацтва. У пачатку XX ст. актыўна пачала развівацца беларуская літаратурная мова, якая зрабіла істотны ўплыў на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці і нацыянальнай культуры беларускага народа; з'явіўся беларускі перыядычны друк. Актыўнае развіццё беларускай мовы і яе ўнармаванне пачалося з прыходам у літаратуру айчынных класікаў – Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа і іншых.

Вялікую ролю ў развіцці беларускага нацыянальна-культурнага руху і ў распаўсюджанні нацыянальнай асветы адыграла кнігавыдавецкае таварыства "Загляне сонца і ў наша аконца", заснаванае Б. Эпімах-Шыпілам у Санкт-Пецярбургу ў 1906 г. Таварыства паклала пачатак сістэматычнаму выданню літаратуры на беларускай мове. Пазней адкрыліся яшчэ 6 беларускіх выдавецтваў. Толькі за 1908–1914 гг. у свет выйшлі 77 беларускіх кніг агульным тыражом 226 тысяч экзэмпляраў. У 1906–1915 гг. легальна выдавалася беларуская газета "Наша ніва", якая стала ідэйна-арганізацыйным цэнтрам беларускага нацыянальнага руху і адыграла значную ролю ў фарміраванні і станаўленні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў [3, с. 10].

Відавочна, што нацыянальна-гуманітарныя веды за кароткі гістарычны перыяд, дзякуючы намаганням айчынных вучоных і грамадскіх дзеячаў, пачалі шырока распаўсюджвацца. Найбольш актыўна гуманітарныя навукі развіваліся ў 20-я гг. XX ст., нягледзячы на тое, што асобныя навуковыя пошукі вяліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі і раней, у прыватнасці, у Горы-Горыцкай сельскагаспадарчай школе. Ва ўмовах ваеннай інтэрвенцыі, разрухі ўрадам краіны быў прыняты шэраг мер па ліквідацыі непісьменнасці, адкрыцці вышэйшых навучальных устаноў, а таксама стварэнні навуковых цэнтраў. Важным момантам у навуковым жыцці БССР стала адкрыццё Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якому быў перададзены шэраг бібліятэчных фондаў Акадэміі навук, Археалагічнай камісіі, Цэнтральнай кніжнай палаты, Маскоўскага, Пецярбургскага і іншых універсітэтаў. Аднак для развіцця вытворчасці неабходна было стварэнне спецыялізаваных навуковых устаноў.

Эканоміка патрабавала навукова абгрунтаваных распрацовак, накіраваных на пераадоленне тэхніка-эканамічнай адсталасці і рашэнне рэгіянальных праблем Беларусі. З гэтай нагоды ўжо 30 студзеня 1922 г. быў заснаваны Інстытут беларускай культуры, кіраўніком якога быў прызначаны С. Некрашэвіч. Асноўнай задачай інстытута з'яўлялася вывучэнне мовы, літаратуры, гісторыі, этнаграфіі, эканомікі, прыродных багаццяў Беларусі. Навуковыя даследаванні ў Інбелкульце былі разгорнуты па гуманітарных і прыродазнаўчых навуках. З мэтай канцэнтрацыі навуковых напрамкаў былі створаны этнографа-лінгвістычная і прыродазнаўчая секцыі. Да жніўня 1925 г. у склад Інбелкульта ўваходзілі 12 пастаянных камісій: дыялекталагічная, па складанні слоўніка беларускай мовы, правапісна-тэрміналагічная, літаратурная, па вывучэнні беларускай народнай песні, гісторыка-археалагічная, па вывучэнні рэвалюцыйнага руху на Беларусі, па ахове помнікаў мастацтва і прыроды, па вывучэнні народнай гаспадаркі, па выданні твораў У. І. Леніна, па вывучэнні савецкага будаўніцтва, этнаграфічная, бібліяграфічная [4, с. 15]. У 1926 г. згодна з рашэннем Савета Народных Камісараў БССР Інстытут беларускай культуры

быў выведзены са складу Наркамата асветы і рэарганізаваны ў дзяржаўную навукова-даследчую ўстанову пры СНК БССР.

Пашырэнне асветы, актывізацыя нацыянальнага духоўна-культурнага жыцця і сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускага грамадства стваралі не толькі аб'ектыўныя ўмовы, але і патрабавалі разгортвання навуковых даследаванняў у рэспубліцы. Менавіта з гэтай нагоды Цэнтральны Выканаўчы Камітэт і Савет Народных Камісараў БССР прымаюць 13 кастрычніка 1928 г. пастанову аб рэарганізацыі Інбелкульта ў Беларускую акадэмію навук. Урачыстае адкрыццё акадэміі адбылося 1 студзеня 1929 г. Першым прэзідэнтам Акадэміі навук быў прызначаны гісторык, прафесар У. Ігнатоўскі. Сярод акадэмікаў, яе заснавальнікаў, былі вядомыя вучоныя і дзеячы культуры Я. Лёсік, З. Жылуновіч, У. Ігнатоўскі, В. Ластоўскі, Я. Купала, Я. Колас і многія іншыя.

На дзень адкрыцця ў штаце акадэміі было толькі 128 чалавек, з іх 87 навуковых супрацоўнікаў. Акадэмія навук з самага пачатку стала вядучым навуковым цэнтрам, які актыўна ўплываў на эканамічнае, тэхналагічнае, сацыяльнае і культурнае развіццё рэспублікі. Ужо ў 1932 г. у складзе Беларускай акадэміі навук дзейнічала 12 навукова-даследчых інстытутаў. Усяго ў рэспубліцы было 40 навукова-даследчых устаноў, у якіх налічвалася каля 1,5 тыс. навуковых супрацоўнікаў, у аспірантуры навучалася 432 чалавекі.

У пачатку 1941 г. у Акадэміі навук працавала каля 750 чалавек. У яе структуры было 12 навукова-даследчых устаноў, з іх 9 інстытутаў. У гады Вялікай Айчыннай вайны многія вучоныя змагаліся з захопнікамі на фронце, у партызанскіх атрадах і падполлі. Некаторыя даследчыкі працягвалі навуковую працу ў Казані, Ташкенце, Маскве. Вялікую грамадскую і публіцыстычную дзейнасць у цяжкія гады выпрабаванняў вялі акадэмікі К. М. Міцкевіч (Якуб Колас), І. Д. Луцэвіч (Янка Купала), члены-карэспандэнты АН БССР К. К. Атраховіч (Кандрат Крапіва) і М. Ц. Лынькоў [5, с. 9].

Адразу пасля вызвалення Беларусі ў 1944 г. узнавілі сваю навуковую дзейнасць Інстытут гісторыі, Інстытут літаратуры, мовы і мастацтва, Інстытут эканомікі і Літаратурны музей Янкі Купалы.

У пасляваенны перыяд у склад Аддзялення грамадскіх навук паступова ўключаліся новыя навуковыя ўстановы, больш разнастайнай станавілася тэматыка даследаванняў. У 1947 г. быў адноўлены Інстытут філасофіі і права. У 1951 г. пастановай Прэзідыума створаны Інстытут мовазнаўства і Інстытут літаратуры і мастацтва. Па даных 1950 г., у складзе Інстытута гісторыі працавала 30 супрацоўнікаў, Інстытута эканомікі – 21 супрацоўнік, Інстытута літаратуры і мовы – 31 супрацоўнік, Інстытута філасофіі і права – 13 супрацоўнікаў, Літаратурнага музея Янкі Купалы – 4 супрацоўнікі.

У 1957 г. была вызначана структура ўстаноў культуралагічнага профілю. Пастановай Савета Міністраў БССР № 340 ад 11 чэрвеня 1957 г. былі створаны асобныя інстытуты: Інстытут літаратуры (з ліпеня таго ж года – імя Янкі Купалы) і Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Інстытуту мовазнаўства з 1956 г. прысвоена імя Якуба Коласа. Адпаведна, у 1957 г. у складзе Аддзялення з'явіўся Музей Якуба Коласа. Агульная колькасць супрацоўнікаў ва ўсіх установах Аддзялення на канец 1960 г. налічвала ўжо 413 чалавек (з іх навуковага персаналу 341 чалавек, 9 дактароў, 129 кандыдатаў навук) [6].

У гэты час калектыў Інстытута гісторыі пачаў працу па падрыхтоўцы выдання "Гісторыя Беларусі". У Інстытуце эканомікі распрацоўваліся праблемы, звязаныя з павышэннем прадукцыйнасці працы і эканамічнай эфектыўнасці беларускай прамысловасці. Асноўная ўвага Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы была засяроджана на стварэнні двухтомнай "Гісторыі беларускай савецкай літаратуры", выданні класікаў беларускай літаратуры і старажытных тэкстаў. Інстытут мовазнаўства здолеў ажыццявіць грунтоўную працу па забеспячэнні філалагічных факультэтаў ВНУ рэспублікі вучэбнымі дапаможнікамі. Перспектыўным напрамкам дзейнасці лінгвістаў у пачатку 1960-х гг. сталі даследаванні славістычнага профілю. Аддзелам прававых навук у пачатку 1960-х гг. праводзілася распрацоўка праектаў Грамадзянскага і грамадзянска-працэсуальнага кодэксаў БССР [7].

Дасягненні ўстаноў Аддзялення грамадскіх навук былі прызнаны на саюзным узроўні – у 1977 г. выданні інстытутаў філасофіі і права, гісторыі, мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, літаратуры былі ўзнагароджаны бронзавым медалём ВДНГ СССР.

У пачатку 1980-х гг. ва ўстановах Аддзялення працавала ўжо 640 навуковых супрацоўнікаў, сярод іх – 52 дактары і 262 кандыдаты навук, праходзіла падрыхтоўку больш за 200 аспірантаў і больш за 150 саіскальнікаў вучонай ступені [8].

Станаўленне незалежнай Рэспублікі Беларусь патрабавала развіцця новых навуковых напрамкаў. У гэты перыяд чарговы раз вучоным-гуманітарыям прыйшлося пераглядаць свае погляды на працэсы развіцця грамадства, якія калісьці былі прызнаны адзіна правільнымі пад уплывам аўтарытэту асобных дзяржаўных і навуковых дзеячаў. Персанальны склад Аддзялення ў 1992 г. налічваў 8 акадэмікаў, 27 членаў-карэспандэнтаў. Ва ўстановах Аддзялення працавала 512 навуковых супрацоўнікаў, сярод іх – 72 дактары і 274 кандыдаты навук. З 1990 г. у структуры Аддзялення быў створаны Інстытут сацыялогіі [9].

Аддзяленне грамадскіх навук Акадэміі навук БССР у 1995 г. было пераўтворана ў Аддзяленне гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі [10]. Даследаванні праводзіліся ў межах пяці навуковых праграм: “Гісторыя станаўлення і развіцця беларускай народнасці і нацыі. Нацыянальныя працэсы і міжнацыянальныя адносіны на сучасным этапе”, “Суверэнітэт Рэспублікі Беларусь – эканамічны, прававы і сацыялагічны аспекты”, “Культура беларускага народа: актуальныя праблемы сучаснага развіцця і гістарычны вопыт”, “Беларуская мова і літаратура: гісторыя і сучаснасць”, “Чалавек, культура, навука: праблемы гуманізацыі сацыяльна-палітычных і маральна-прававых адносін”. Працягвалася далейшая рэарганізацыя Аддзялення.

У цяперашні час у склад Аддзялення ўваходзіць пяць дзяржаўных навуковых устаноў: Інстытут гісторыі, Інстытут філасофіі, Інстытут эканомікі, Інстытут сацыялогіі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, які аб’ядноўвае тры філіялы: “Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы”, “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа”, “Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы”. У склад Аддзялення таксама ўваходзяць Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа, выдавецкі дом “Беларуская навука” і Інстытут падрыхтоўкі навуковых кадраў НАН Беларусі.

У 2018 г. Аддзяленне аб’ядноўвае 9 акадэмікаў і 14 членаў-карэспандэнтаў. Ва ўстановах Аддзялення працуе 927 чалавек, з іх 543 даследчыкі, сярод якіх 57 дактароў і 199 кандыдатаў навук.

Як сведчыць вопыт, сённяшняя сусветная навуковая супольнасць канцэнтруе намаганні на каардынацыі дзейнасці розных напрамкаў для вырашэння буйных навуковых задач. З мэтай каардынацыі навуковай дзейнасці па ініцыятыве Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў на базе навуковых устаноў Аддзялення створана сістэма кластараў, якая ўключае вядучую рэспубліканскую эканамічную школу, рэспубліканскі навуковы цэнтр сацыялагічнага маніторынгу, міжнародную школу гісторыка-археалагічных даследаванняў, рэспубліканскі цэнтр фундаментальнай і практычнай філасофіі, міжнародны цэнтр беларускай культуры, міжнародную школу беларускай мовы і літаратуры, а таксама рэспубліканскую лабараторыю гісторыка-культурнай спадчыны [11].

За гады незалежнасці нашай краіны вучоныя-гуманітарыі значна актывізавалі навуковыя даследаванні, якія садзейнічаюць умацаванню беларускай дзяржаўнасці. У 2011–2017 гг. установамі Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі атрыманы шэраг арыгінальных навуковых вынікаў, якія запатрабаваны беларускім грамадствам. Даследаванні гуманітарыяў, безумоўна, будуць садзейнічаць удасканаленню беларускай мадэлі сацыяльна-эканамічнага развіцця, забеспячэнню якасці адукацыі і кадравага навуковага патэнцыялу, захаванню гісторыка-культурнай спадчыны, умацаванню нацыянальнай бяспекі Рэспублікі Беларусь.

Менавіта гэтым мэтам служыць прынятая ў 2016 г. дзяржаўная праграма навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг., якая дазволіла аб’яднаць намаганні акадэмічных вучоных і даследчыкаў з вышэйшых навучальных устаноў краіны і, што вельмі важна, уключыць у сферу гуманітарных даследаванняў студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў.

Некаторыя колькасныя паказчыкі выканання дзяржаўных праграм навуковых даследаванняў, якія выконваліся гуманітарыямі ў 2011–2017 гг., прыведзены ніжэй (мал. 1–3).

За апошнія пяць гадоў праведзена значная даследчая праца. Так, у *Цэнтры даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры* завершаны цыкл работ «Навуковае і практычнае забес-

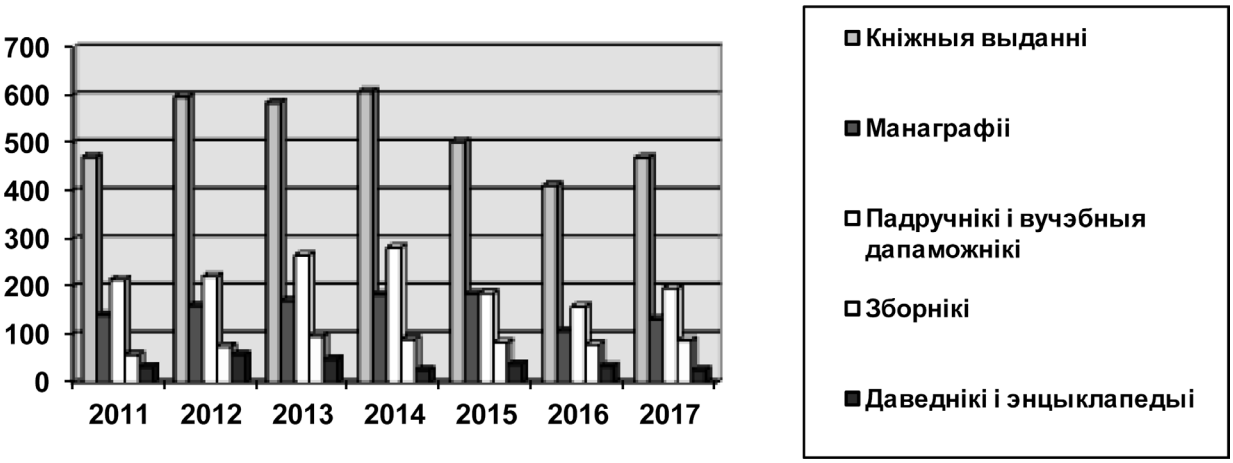

Мал. 1. Колькасць кніжных выданняў, падрыхтаваных за перыяд 2011–2017 гг. выканання дзяржаўных праграм навуковых даследаванняў "Гісторыя і культура" і "Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства"
Fig. 1. Number of book editions prepared during the execution of national program of scientific studies in 2011–2017 called "History and culture" and "Economy and humanitarian development of the Belarusian society"

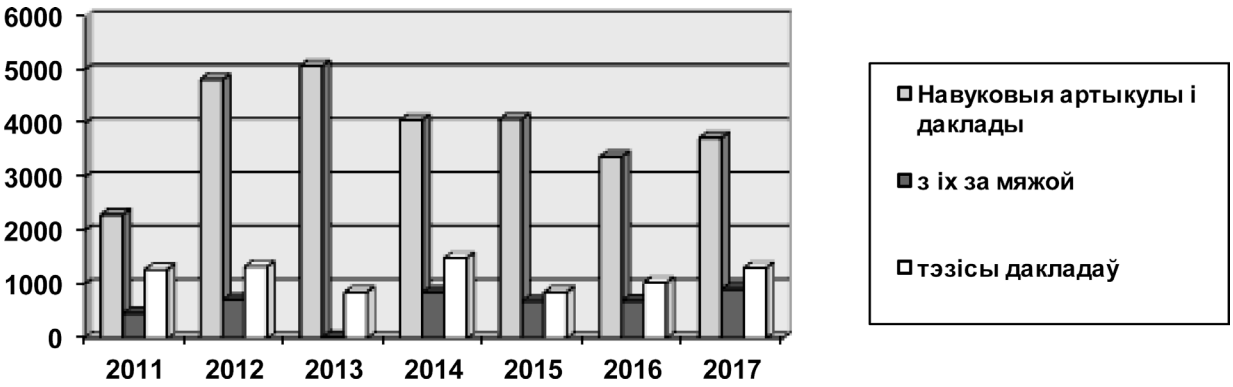

Мал. 2. Колькасць навуковых артыкулаў, дакладаў і тэзісаў дакладаў, падрыхтаваных за перыяд 2011–2017 гг. выканання дзяржаўных праграм навуковых даследаванняў "Гісторыя і культура" і "Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства"
Fig. 2. Number of scientific articles, reports and theses of the reports prepared during the execution of national programs of scientific studies in 2011–2017 called "History and culture" and "Economy and humanitarian development of the Belarusian society"

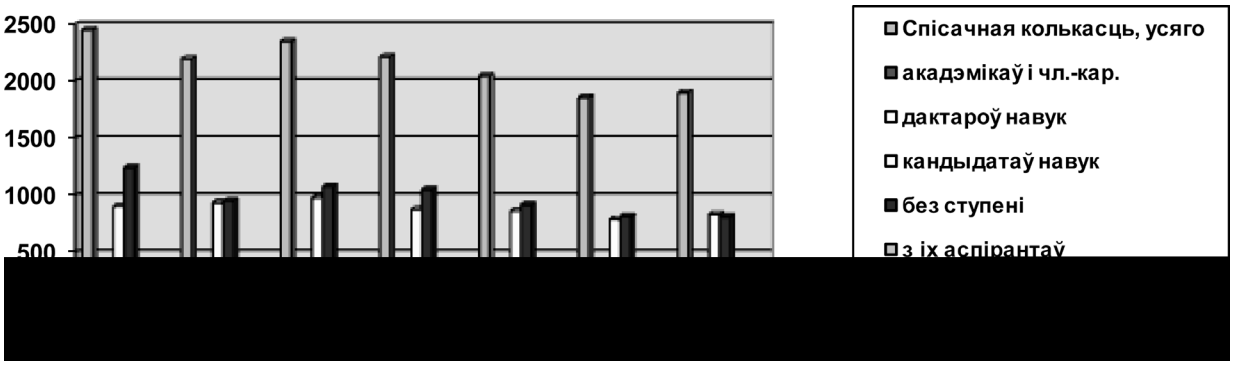

Мал. 3. Колькасць выканаўцаў дзяржаўных праграм навуковых даследаванняў "Гісторыя і культура" і "Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства" за перыяд 2011–2017 гг.
Fig. 3. Number of performers of national programs of scientific studies in 2011–2017 called "History and culture" and "Economy and humanitarian development of the Belarusian society"

8. Бубер, М. Проблема человека / М. Бубер // Два образа веры / пер. с нем. Ю. Терентьева. – М.: АСТ, 1999. – С. 202–301.

9. Аббаньяно, Н. Введение в экзистенциализм / Н. Аббаньяно; пер. с итал. А. Л. Зорина. – СПб.: Алетейя, 1998. – 505 с.

10. Больнов, О. Ф. Философия экзистенциализма / О. Ф. Больнов; пер. с нем. С. Э. Никулина. – СПб.: Лань, 1999. – 224 с.

11. Bollnow, O. F. Existenzphilosophie und Padagogik / O. F. Bollnow. — Stuttgart: Kohlhammer, 1959. – 160 s.

References

1. Misztal B. A. *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order*. Cambridge, Polity Press, 1996. 296 p.
2. Skripkina T. P. *Psychology of trust*. Moscow, Publishing center «Akademiya», 2000. 264 p. (in Russian).
3. Vizgin V. P. *On the way to another*.... Moscow, LRC Publishing House, 2004. 800 p. (in Russian).
4. Riker P. *Hermeneutics and psychoanalysis. Religion and Faith*. Moscow, Iskusstvo Publ., 1996. 270 p. (in Russian).
5. Sartr Zh.-P. *No exit*. Kharkiv, Moscow, AST Folio Publ., 1996. 34 p. (in Russian).
6. Sartr Zh.-P. *Nausea*. Moscow, AST Publ., 2010. 320 p. (in Russian).
7. Yaspers K. *Meaning and purpose of history*. Moscow, Politizdat Publ., 1991. 527 p. (in Russian).
8. Buber M. Human problem. *Two Images of Faith*. Moscow, AST Publ., 1999, pp. 202–301 (in Russian).
9. Abbagnano N. *Introduction to Existentialism*. Saint Petersburg, Aleteiya Publ., 1998. 505 p. (in Russian).
10. Bollnow O. F. *The philosophy of existentialism*. Saint Petersburg, Lan' Publ., 1999. 224 p. (in Russian).
11. Bollnow O. F. *Existenzphilosophie und Padagogik*. Stuttgart, Kohlhammer, 1959. 160 p. (in German).

Информация об авторе

Кожемякина Оксана Николаевна – кандидат философских наук, доцент. Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, 18006, Черкасск, Украина). E-mail: oksniko@ukr.net

Information about the author

Oksana N. Kozhemiakina – Ph. D. (Philos.), Associate Professor. Cherkasy State Technological University (460 Shevchenko Ave., Cherkasy, Ukraine). E-mail: oksniko@ukr.net

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 001:061.91:316(476)
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-418-422

Поступила в редакцию 10.08.2018
Received 10.08.2018

Е. М. Бабосов

Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ И ПАРАДИГМАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ СОЦИОЛОГИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

Аннотация. В контексте размышления и анализа осуществлена концептуализация институционализации социологии в Национальной академии наук Беларуси. Охарактеризована связь данного процесса с полипарадигмальностью социологических исследований в Институте социологии. Раскрыты особенности теоретических и эмпирически-прикладных социологических исследований в области политической, экономической, этнонациональной, региональной социологии, социологии науки, образования, культуры, других отраслей социологического знания. Показана значимость социальных технологий.

Ключевые слова: институты, институционализация, полипарадигмальность, социальная сфера, социальные технологии, человекомерность

Для цитирования. Бабосов, Е. М. Институционализация и парадигмальность развития социологии в Национальной академии наук Беларуси / Е. М. Бабосов // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 418–422. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-418-422

Ye. M. Babosov

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

INSTITUTIONALIZATION AND PARADIGMALITY DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY IN THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

Abstract. The institutionalization of sociology in the National Academy of Sciences is conceptualized. The connection between this process and poliparadigmality of sociological research in the Institute of Sociology is characterized. The features of theoretical and empirically applied sociological research in the field of political, economic, ethnonational, regional sociology, the sociology of science, education, culture and other fields of sociological knowledge are revealed. The importance of social technologies is presented.

Keywords: institutes, institutionalization, poliparadigmality, social sphere, social technologies, human metric development of sociology

F**or citation.** Babosov Ye. M. Institutionalization and paradigmality development of sociology in the National Academy of Sciences of Belarus. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 418–422 (in Russian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-418-422

Возрастающие темпы и усложнение современного социально-экономического, общественно-политического и социокультурного развития, рост разнообразия социальной динамики жизнедеятельности личности и социальных групп в современном обществе, информационно-коммуникационная революция существенно повышают значимость и роль достоверных, современных социологических исследований актуальной социально значимой проблематики. В Национальной академии наук Беларуси такие исследования осуществляются в пространственно-временном континууме взаимосвязи двух сопряженных полюсов – институционализации и полипарадигмальности, в конфигурации силовых напряжений которых разворачивается все многообразие социологии как науки, образовательной дисциплины, проективной аналитики и социально-технологической практики.

Институционализация социологии в НАН Беларуси, как и в Беларуси в целом, не представляет собой одноразового акта. Имея серьезные идейно-теоретические предпосылки в многовековом развитии белорусской социальной мысли, представленной трудами таких выдающихся мыслителей, как Ф. Скорина, Н. Гусовский, С. Будный, В. Тяпинский, К. Лыщинский, Ф. Богушевич, К. Калиновский, И. Канчевский (Игнат Абдиралович) и др., социология в Беларуси институционализировалась, превратившись в отрасль профессиональной научной деятельности только по-

© Бабосов Е. М., 2018

сле обретения нашей страной своей государственности. В условиях безраздельного господства партноменклатуры решить вопрос о создании новых институтов в сфере общественных наук можно было только при согласии и поддержке высших партийных инстанций. Исходным звеном такого процесса явилось постановление ЦК Компартии Беларуси от 9 ноября 1965 г. «Об организации конкретно-социологических исследований в республике». В ходе реализации данного постановления началась работа по созданию социологических центров в Академии наук, Белгосуниверситете и ряде других вузов республики.

Своеобразие институционализации социологических исследований в НАН Беларуси заключается в том, что с самого начала создания в ее структуре Института социологии в январе 1990 г. и вплоть до сегодняшнего дня (видимо, и в дальнейшей перспективе) он развивается в русле полипарадигмальности. Его коллективом решен ряд принципиально важных теоретико-методологических проблем развития социологического знания в неразрывной взаимосвязи с осмыслением особенностей социально-экономического, политического, социокультурного, этноконфесионального развития белорусского общества (акад. Е. М. Бабосов, д.с.н. С. А. Шавель, д.с.н. Г. М. Евелькин и др.). Научными сотрудниками Института детально в теоретико-методологическом, эмпирическом и социально-прикладном аспектах проанализирован обширный ареал общественно-политической парадигматики. В социологическом плане исследованы особенности, пути и перспективы формирования и развития белорусской государственности, белорусской политической системы, действующего в стране политического режима, функционирующего в республике государства для народа, его регулирующей роли в консолидации социальных слоев и групп населения страны, в повышении уровня благосостояния и качества жизни людей (акад. Е. М. Бабосов, д.с.н. С. А. Шавель, д.ф.н. Г. Н. Соколова, к.ф.н. В. С. Тарасов, к.ф.н. Н. С. Щекин, к.с.н. С. С. Хомутовская и др.).

Под руководством проф. Г. Н. Соколовой проводятся исследования социологии труда и экономической социологии. Охарактеризованы содержание и характер труда, особенности его разделения и перемены, а также подвижность его функций в современном обществе, тенденции развития безработицы (д.с.н. И. И. Куропятник, д.с.н. О. В. Кобяк, к.с.н. Н. С. Сечко, к.с.н. Е. В. Таранова, к.с.н. Т. В. Кузьменко и др.).

В институте представлен широкий ареал социологических исследований в сфере культуры. Опубликованы научные труды, освещающие особенности формирования и развития европейского, в т. ч. белорусского, социокультурного комплекса (д.ф.н. В. П. Оргиш, к.ф.н. В. Л. Абушенко, к.с.н. И. В. Лашук, к.с.н. О. В. Фаблинова, к.с.н. А. В. Комаровский, к.ф.н. В. С. Сандригайло и др.).

Научные сотрудники Института осуществили комплекс исследований в области образовательной парадигматики. Разработаны концепция и модель системы профессионального образования в условиях трансформации социально-политических и экономических отношений белорусского общества, а также особенности и тенденции развития в этом обществе образовательных практик, значимость осовременивания инженерного образования в развитии инновационной экономики и в коммерциализации технического творчества обучающихся и специалистов (д.с.н. В. А. Клименко, к.с.н. С. В. Костюкевич, к.с.н. Ю. С. Назаренко, к.с.н. С. Н. Кройтор и др.).

Академиком Е. М. Бабосовым разработана и получила прикладное воплощение социологическая теория социальных конфликтов, кризисов и катастроф. Вместе со своими многочисленными учениками и последователями досконально исследованы причины возникновения и развития конфликтных, кризисных, катастрофических событий, способы их профилактики, предупреждения, разрешения, смягчения и управления ими. Обстоятельно проанализированы социально-политические и технологические факторы, обусловившие возникновение катастрофы на Чернобыльской АЭС, социальные последствия этой трагедии, способы социально-психологической реабилитации населения, пострадавшего от катастрофы. Исследованы также проблемы национальной безопасности, ее упрочения в условиях нарастающих угроз гибридной и сектоцентрической войн, интенсификации международных социальных турбуленций. Все это нашло отражение в обширном реестре монографий, учебников и учебных пособий, учебных программ, курсах лекций для вузов, а также в аналитических и прикладных записках, представленных в управленческие инстанции и содержащих практически значимые рекомендации по управлению и разрешению политических, экономических, трудовых, семейно-бытовых и иных конфликтов и кризисных ситу-

аций, в докладах на международных конгрессах и конференциях в России, США, Швеции, Канаде, Испании, Германии, Италии, Польше, Чехии и других странах (д.с.н. В. И. Русецкая, д.с.н. А. Б. Мискевич, д.с.н. В. А. Клименко, д.пс.н. В. И. Секун, к.с.н. А. М. Грищенко, к.с.н. А. С. Круковский, к.с.н. В. И. Матюшкова и др.).

Профессор, д.полит.н. В. В. Бущик вместе с группой возглавляемых им научных сотрудников разработал концептуальные модели анализа социально-политических преобразований в обществе переходного типа, теоретические реконструкции социально-экономических трансформаций, протекающих в современном белорусском обществе и оказывающих влияние на жизнедеятельность индивидов и социальных групп.

Под руководством и с активным участием д.с.н., проф. Г. М. Евелькина проведены исследования информационных потоков и масс-медийных процессов, особенностей мотивации, профессионального становления и развития личности.

Работавший в качестве директора Института социологии с 16 декабря 2008 г. по 22 июня 2018 г. д.с.н., проф. И. В. Котляров инициировал и был активным разработчиком социологических исследований лидерства, в первую очередь в процессе становления и развития многопартийности в Беларуси и в игровых видах спорта, а также особенностей цивилизационного кода белорусского общества (к.полит.н. А. И. Веруш, к.с.н. Н. С. Рысюкевич, к.с.н. И. В. Лашук и др.).

Под руководством д.с.н. В. И. Русецкой осуществлены исследования особенностей этнонациональной и этнорегиональной идентификации белорусов с фокусированием внимания на специфических количественных и качественных проявлениях данных процессов в белорусско-польском пограничье. Выделены и охарактеризованы ценностные особенности этнонациональных процессов и отношений – идентифицирующая, интегрирующая, стабилизирующая, культуротворческая, этноформирующая (к.ф.н. О. П. Гапанович, к.ф.н. С. В. Моложанова, к.с.н. Е. С. Бабосова, к.с.н. Н. Л. Балич и др.).

По инициативе д.ф.н. Р. А. Смирновой выполнен сравнительный анализ регионов Беларуси по таким показателям, как система жизнеобеспечения, социальное самочувствие населения, экономическая, трудовая, профессиональная и гражданская активность жителей, миграционные настроения. Результаты исследования позволили сконструировать «обобщенный портрет» регионов в отношении той или иной социальной проблемы, выявить и наглядно представить наиболее проблемные, ключевые точки в функционировании региона, на которые должны быть направлены основные усилия органов местного и государственного управления. Центральным звеном данного исследования явился анализ региональных особенностей сельских территорий, выявление их состояния и факторов, определяющих успехи или неудачи управленческих решений в сфере экономической и социально-культурной политики. На основе социологического исследования составлены социально-культурные портреты сельских регионов страны по всем шести областям: Брестской, Витебской, Гомельской, Гродненской, Минской и Могилевской, которые представлены авторами в монографии «Судьба белорусской провинции» (2015) (к.с.н. Т. В. Кузьменко, к.с.н. В. Э. Смирнов и др.).

Исследовательский коллектив, возглавляемый профессором, д.с.н. С. А. Шавелем, на протяжении более 30 лет кропотливо изучает сущность, особенности и тенденции развития социальной сферы общества как совокупности необходимых условий воспроизводства повседневной жизни, развития и самоосуществления человека как личности и субъекта социальных процессов. Эта сфера в своем содержательном выражении практически беспредельна в безбрежном многообразии. Она включает в себя условия труда и отдыха, устройство быта и свободного времени, возвышающей в духовно-нравственном смысле человека категорической сущности подлинной культуры и разрушающего личность бескультурья, воплощение высоких нравственных норм и принижающего человека аморализма, здравосозидательной деятельности и торгового обслуживания. В нее также входят социальное обеспечение, развитие физкультуры и спорта, деятельность жилищно-коммунального хозяйства, транспорта, связи, механизмы товарооборота и потребительского рынка. Она неотделима от того, что мы представляем как малую родину и повседневные стремления, заботы, радости каждого человека. Важнейшие результаты проведенных исследований состоят в том, что выявлены сущность, особенности и основные тенденции развития социальной сферы как единого комплекса жизнеобеспечения населения, роста человеческого и соци-

ального капитала в контексте социальных ожиданий населения относительно уровня оказываемых услуг. Раскрыта обратная связь между социальной сферой и экономикой; обосновано методологическое значение сферного подхода в социологии в рамках единой системной целостности: социальной, экономической, политической и культурной. Выявлены механизмы каритативности социальной сферы (помощи, заботы) как оказания поддержки тем, кто оказался в затруднительном положении, воспитания взаимного уважения и доверия людей друг к другу, а также доверия к существующим социальным институтам и органам власти. Определены возможности более полного, системного включения неэкономических ресурсов социальной сферы в воспроизводственные процессы экономического роста и сильной социальной политики. Концептуально обоснованы гуманитарные виды капиталов – человеческого, социального, символического, охарактеризованы источники их становления в социальной сфере и возможности более полного включения в воспроизводственный процесс. Результаты исследований получили отражение в монографиях «Перспективы развития социума» (2015), «Инновационное развитие отраслей социальной сферы» (2017) (к.с.н. В. Р. Шухатович, к.ф.н. В. Я. Кочергин, к.с.н. С. В. Костюкевич и др.).

Сотрудниками института проведен ряд исследований демографического потенциала устойчивого развития белорусского общества, охарактеризованы демографические ритмы и перемены, динамика семейно-брачных отношений, рождаемости, смертности, разводимости. Сформулированы практически значимые предложения по совершенствованию социальной поддержки малообеспеченных семей, охраны материнства и детства. Опубликованы монографии «Демографические основы народнохозяйственного планирования» (1990), «Население Республики Беларусь в конце XX века» (1996) (д.э.н. А. А. Раков, д.с.н. Л. П. Шахотько, к.с.н. М. М. Урбан).

В структурной архитектонике института важное место занимает Центр мониторинга миграции научных и научно-педагогических кадров. Его сотрудники осуществляют научное сопровождение республиканской прогнозно-аналитической системы отслеживания процессов внутренней и внешней миграции научных и научно-педагогических кадров в режиме мониторинга, а также разрабатывают предложения по совершенствованию государственного регулирования процессов внутренней и внешней миграции научных и научно-педагогических кадров. Разработана социологическая модель развития и воспроизводства кадрового потенциала науки в условиях инновационного развития белорусского общества. Реализация концептуальных положений данной модели позволит разработать новые принципы и механизмы модернизации государственной кадровой политики в научной сфере и будет способствовать развитию национальной научной элиты мирового уровня. На основе обобщения результатов проведенных исследований опубликован Атлас науки Республики Беларусь (2004), а также коллективные монографии «Научные кадры Республики Беларусь: социологический анализ» (2007), «Научные кадры в условиях инновационного развития Республики Беларусь» (2010) и «Белорусская наука в условиях модернизации» (2015) (к.ф.н. М. И. Артюхин, к.с.н. И. Н. Шарый и др.).

По инициативе и под руководством д.с.н. Н. А. Барановского осуществляется теоретико-прикладное исследование по социальной девиантологии. Важной его особенностью является использование междисциплинарного социально-прикладного подхода к изучению сущности преступности, пьянства, наркомании и других социально-негативных явлений. Осуществлена эмпирическая верификация авторского варианта социальной теории деструктивной личностно-социальной интеракции, объясняющей четкую детерминацию негативных социальных девиаций. Выявлены особенности социально-антиобщественных явлений в современном белорусском обществе. Разработаны теоретическая концепция и научно-прикладные модели социально-правовой системы предупреждения антиобщественных явлений. Определены базовые принципы и социально-правовые механизмы совершенствования деятельности по профилактике и противодействию антиобщественным явлениям, отраженные в монографии «Антидевиантная политика: теория и социальная практика» (2011).

В условиях стремительного развития сетевого общества возникает множественность небывалых прежде пространственно-временных характеристик окружающего мира, включая создаваемое компьютерными системами виртуальное пространство и мгновенное время. Наряду с изучением объективных факторов и причин социальных и технических трансформаций социологам надлежит

учитывать усиление значимости субъективных восприятий, переживаний и оценок происходящих событий. Поэтому новые грани актуальности приобретает комплексное социологическое исследование возрастающей роли человека как решающего субъекта инновационного развития общества, различных его подсистем. Тенденция человековозвышения требует глубокого социологического осмысления, понимания и истолкования. Серьезным ответом на эти запросы нашего времени стали опубликованные в последние годы Институтом социологии фундаментальные монографии «Человек в социальных системах» (2013), «Модернизация социальных систем» (2014), «Человекомерность социальных систем» (2015), «Стратификационная трансформация современной Беларуси» (2018). Общий вывод из содержащихся в данных книгах обобщений результатов теоретических и практических исследований таков: исходным началом социодинамики всех разнокачественных и разномасштабных модернизирующихся и сложноструктурирующихся социальных систем является система личности, ее идентификация и саморазвитие в различных социально-системных феноменах.

В 2017 г. по инициативе Президента Беларуси А. Г. Лукашенко взят курс на построение в республике IT-страны. В связи с этим коллективу института в ближайшей перспективе предстоит концептуализировать в социологическом контексте сущность информационных технологий, охарактеризовать их стратегическую приоритетную значимость в цифровизации экономики и всех других сфер жизнедеятельности общества. Надлежит детально проанализировать расширяющееся социально-техническое, образовательное, социокультурное, экономическое и политическое пространство формирования в стране креативно мыслящих и действующих личностей, возрастания их роли в становлении и развитии сетевизации всех областей повседневной жизнедеятельности.

В процессе создания IT-страны первостепенное значение приобретает цифровая трансформация системы государственного управления. Здесь необходимо создание единой общегосударственной системы сбора, анализа, распространения, обмена и реализации информационных потоков, а также разработка специализированных общегосударственных социально ориентированных информационных систем (электронное правительство, электронное здравоохранение, электронное образование и наука, электронная торговля, электронное социальное обслуживание населения через каналы IT-услуги и др.).

Все это свидетельствует о необходимости человекоориентированности и акцентирования внимания управленческих кадров всех уровней и звеньев на нравственном совершенствовании общества, созидающего своим трудом IT-страну, благоприятную для повышения благосостояния и качества жизни ее народа.

Список использованных источников

1. Лукашенко, А. Г. Мы знаем, куда идем, чего хотим: Выступление Президента при обращении с ежегодным Посланием к белорусскому народу и Национальному собранию / А. Г. Лукашенко // СБ Беларусь сегодня. – 2018. – 25 апреля. – №78(25465).

2. Бабосов, Е. М. Белорусская социология перед вызовами первого десятилетия XXI века / Е. М. Бабосов // Социология. – 2005. – № 2. – С. 11–17.

3. Текущий архив Института социологии НАН Беларуси.

References

1. Lukashenko A. G. We know where we are going, what we want. President's speech when dealing with annual address to the Belarusian people and the National Assembly. *SB Belarus Segodnya* [SB. Belarus today], 2018, 5 april, no. 78 (25465) (in Russian).

2. Babosov Ye. M. Belarusian sociology to call the first decade of the XXI century. *Sotsiologiya = Sociology*, 2005, no. 2, pp. 11–17 (in Russian).

3. *The current archive of the Institute of Sociology National Academy of Sciences of Belarus* (in Russian).

Информация об авторе

Бабосов Евгений Михайлович – академик, доктор философских наук, профессор, заведующий отделом. Институт социологии, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: Isst@socio.bas-net.by

Information about the author

Yevgeni M. Babosov – Academician, D. Sc. (Philos.), Professor, Head of the Department. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: Isst@socio.bas-net.by.

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 316.334.2
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-423-433

Поступила в редакцию 19.06.2018
Received 19.06.2018

И. В. Котляров

Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь

МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ТРЕНДЫ

Аннотация. Обосновывается вывод о том, что малый и средний бизнес является важнейшей составляющей развития современного государства, средством достижения его социально-экономических целей. Общие задачи развития страны являются одновременно целями государственной поддержки малого и среднего бизнеса. Поэтому в последние годы предприняты попытки перевода национальной экономики и белорусского общества на новую модель экономического развития, повышения экономической активности субъектов малого и среднего бизнеса как важнейших катализаторов движения государства вперед. Исследован феномен современного представителя белорусского малого и среднего бизнеса, определены его сущность, тенденции развития и их преломление в белорусской социально-экономической реальности, предложена социологическая модель мотивации и характерных личностных черт, качеств и характеристик.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, социальная структура, модель, мотивация, субъекты малого и среднего бизнеса, ценностные ориентации, образ и стиль жизни, богатство, власть, деньги

Для цитирования. Котляров, И. В. Малый и средний бизнес: социологические тренды / И. В. Котляров // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 423–433. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-423-433

I. V. Kotlyarov

National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

SMALL AND MEDIUM BUSINESS: SOCIOLOGICAL TRENDS

Annotation. The article justifies the conclusion that small and medium business is the most important component of the development of a modern state, a mean for achieving its social and economic goals. The overall objectives of the country's development are simultaneously the goals of state support for small and medium-sized businesses. Thus, in recent years, attempts have been made to move the national economy and Belarusian society to a new model of economic development, to increase economic activity of small and medium-sized businesses as the most important catalysts for the state's advancement. The phenomenon of a modern representative of the Belarusian small and medium business is studied in the work. His essence, development tendencies and their refraction in the Belarusian social and economic reality are determined, a sociological model of motivation and characteristic personal traits, qualities and characteristics is proposed.

Keywords: small and medium business, social structure, social model, motivation, small and medium businesses, value orientations, image and lifestyle, wealth, power, money

For citation. Kotlyarov I. V. Small and medium business: sociological trends. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2018, vol. 63, no. 4, pp. 423–433 (in Russian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-423-433

Малый и средний бизнес – важнейшая составляющая развития современного государства, без которой экономика и общество в целом не могут нормально существовать и эффективно развиваться. Субъекты малого и среднего бизнеса представляют собой многочисленный слой собственников и играют значительную роль не только в социально-экономической, но и политической жизни любой страны. Несмотря на все проблемы, малый и средний бизнес в Беларуси состоялся и выполняет ряд важных политических, экономических и социальных функций. С каждым годом количество предприятий малого и среднего бизнеса, а также численность предпринимателей в Республике Беларусь постоянно растет.

Осуществляемые в последние годы попытки перевода национальной экономики на новую модель развития, формирование новых параметров белорусского общества не могут быть успешными без эффективного развития малого и среднего бизнеса. При этом важно понимать, что под воз-

© Котляров И. В., 2018

действием социально-политических и экономических, технических и технологических факторов меняется и характер производства, и социальная структура социумов, что малый и средний бизнес – это динамично развивающийся сектор современной экономики, это также и образ жизни многих людей. Изменения в нем ведут к совершенствованию форм, принципов и морально-нравственных норм хозяйственной жизни белорусского общества в целом.

Осенью прошлого года Президент Республики Беларусь А. Г. Лукашенко подписал пакет документов – декрет и семь указов, призванных дать более мощный импульс развитию частного сектора экономики в нашей стране. Данные документы были направлены на устранение избыточных административных барьеров, которые, по мнению бизнес-сообщества, тормозили деловую инициативу в стране.

Глава белорусского государства, выступая в конце прошлого года на встрече с представителями деловых кругов, обратил особое внимание, что еще в 2009 г. начался новый этап взаимоотношений бизнеса и органов национального государственного управления. Тогда Президентом страны было поручено подготовить конкретные предложения о постепенной либерализации предпринимательской деятельности. Они нашли отражение в принятой в 2010 г. Директиве о развитии предпринимательства и стимулировании деловой активности.

Этот концептуальный документ действует до сих пор. На его основе Совет Министров Республики Беларусь принял, изменил или отменил около двухсот правовых актов. «В рейтинге деловой активности, – отметил Глава государства, – Беларусь из второй сотни государств переместилась на 38-е место. Прогресс был очевидным. Но с тех пор прошло восемь лет. Сейчас возникла объективная необходимость делать дальнейшие уже не последовательные, а решительные шаги, чтобы не отстать от тех трендов, которые сегодня предлагают мировая экономика и развитие глобального общества» [1]. В то же время и со стороны бизнеса должна быть честная игра, подчеркнул Президент белорусского государства: «Инициативность, порядочность, прозрачность и максимальная ответственность перед своими работниками и обществом должны стать основой вашей деятельности. Все это предполагает решительный отказ от каких-либо серых схем» [1].

Недавно был принят Декрет № 1 «О содействии занятости населения». Данный документ направлен на максимальное содействие гражданам в трудоустройстве, стимулирование трудовой занятости и самозанятости населения. Таким образом, государство как заинтересованная сторона делает все возможное для совершенствования белорусского общества, в котором на первое место выходит принцип социальной справедливости.

В результате в Республике Беларусь постоянно растет роль малого и среднего бизнеса. По состоянию на 1 января 2018 г. на учете в налоговых органах состояло 348,4 тыс. субъектов малого и среднего бизнеса. 346,2 тыс. (99,4 %) – это организации малого предпринимательства и индивидуальные предприниматели. В основном они сосредоточены в сфере оказания услуг. Их общий вклад в бюджет страны за 2017 г. составляет 32,3 %. Правительство страны ставит задачу к 2020 г. выйти на уровень 40 %, а к 2030 г. – 60 % [2].

Состояние малого и среднего бизнеса является своеобразным индикатором здоровья и творческого потенциала национальной экономики, а предпринимательство – социальным «лифтом», который открывает реальные возможности тем, кто хочет и может честно работать.

Сегодня малый и средний бизнес Беларуси – это особый вид экономической активности, которая отличается творческим, инновационным характером, основана на самостоятельной инициативе, мотивации, ответственности, постоянном поиске принципиально новых инновационных идей, которые затем материализуются в производство, детерминируют занятость, социальную мобильность и рост благосостояния людей.

Малый и средний бизнес как социально-экономическое явление имеет глубокие исторические корни, присущие всем народам и цивилизациям, но наибольшего развития достиг в условиях рыночного хозяйства. Он вырос из предпринимательства, которое известный исследователь Й. А. Шумпетер понимал как новаторство, как особый экономический фактор совместно с капиталом, трудом и землей [3; 4].

На этапе появления, становления и развития малого и среднего бизнеса в эпоху традиционного капитализма ключевой фигурой экономического поля являлся предприниматель как владелец капитала. Теперь функции ключевых игроков постепенно переходят к держателям акций, которые принимают основополагающие решения и пытаются отстранить на обочину жизни простых предпринимателей, что, кстати, не всегда получается. Но, с другой стороны, современные держатели акций более интеллектуальные и профессиональные, чем их коллеги десяток лет назад и простые предприниматели сегодня.

В рамках нашего исследования под малым и средним бизнесом можно понимать:

деятельность, направленную на максимизацию прибыли;

инициативную деятельность предпринимателей, заключающуюся в производстве товаров и оказании услуг, результатом которой является прибыль;

процесс организационной новации;

прямую функцию реализации собственности;

действия, направленные на возрастание капитала и развитие производства;

специфический вид деятельности, направленный на неустанный поиск изменений в существующих формах жизни предприятий и общества, постоянная реализация этих изменений;

стиль хозяйствования;

процесс организации и осуществления деятельности в условиях рынка;

взаимодействие субъектов рынка и т. д. [5–7].

По мнению исследователей Американской ассоциации управления, основными личностными качествами современного бизнесмена в сфере малого и среднего бизнеса являются поиск возможностей и инициативность (использует новые и необычные деловые возможности); упорство и настойчивость (готов к многократным попыткам; постоянно корректирует стратегию); готовность к риску (предпочитает ситуации умеренного риска, заботится, чтобы уменьшить риск и контролировать результаты); ориентация на эффективность и качество (стремится к совершенствованию стандартов эффективности); вовлеченность в рабочие контакты (принимает ответственность на себя, идет на личные жертвы для выполнения работы); целеустремленность (ясно формулирует цели, характерно долгосрочное видение; постоянная корректировка краткосрочных задач); стремление быть информированным (постоянный сбор информации о клиентах и поставщиках, использование личных и деловых контактов); систематическое планирование и наблюдение (планирует, разбивая крупные задачи на подзадачи, следит за финансовыми показателями и ориентируется на них при принятии решений; разрабатывает и применяет процедуры слежения за выполнением работы); способность убеждать и устанавливать связи (способность к методам убеждения, использует деловые и личные контакты как средства достижения своих целей); независимость и уверенность в себе (стремится к независимости от управления и контроля, полагается на себя в случае неудачи, верит в способность решать сложные задачи) [5–7].

Одним из основных субъектов активности в малом и среднем бизнесе является предприниматель. Это человек, который организует собственное дело, руководит им и одновременно берет на себя ответственность и рискует для получения определенных дивидендов. Как утверждают многие исследователи, он креативен и активен, смел и решителен, самостоятелен и ответственен, практичен и находчив, энергичен и изобретателен, внутренне свободен, способен организовывать, управлять и действовать. Из накопленных идей он осуществляет отбор наиболее перспективных и отвечающих его конкретным условиям жизнедеятельности. После отбора необходимых идей проводит их анализ на основе конкретных экономических факторов. В результате выигравшие «кастинг» идеи запускаются в производство [7–9].

Добавим к этому точку зрения ряда российских и американских исследователей в сфере бизнеса, характеризующих следующие мотивы и личностные профессиональные качества представителей малого и среднего бизнеса:

желание быть хозяином своей судьбы;

стремление преодолеть отчуждение профессиональной от других видов деятельности;

заменить принцип «работать, чтобы жить» на принцип «жить, чтобы работать»;

желание получать достойное вознаграждение за свой труд и значительно улучшить свое материальное положение.

Отметим следующие качества современных бизнесменов, предложенные шведским экономистом и социологом Б. Карлоф:

предпочитает принимать решения самостоятельно;

восприимчив к новому, нацелен на получение результатов;

открыт для конструктивной критики и похвал;

стремится принимать активное участие в бизнесе, а поэтому безмерно счастлив в небольшой организации;

любит быстрое развитие и нововведения;

в деловом окружении, при расширении бизнеса чувствует себя, как рыба в воде;

крайне требователен к себе и способностям своих компаньонов [7–10].

Но это, как говорится, теория. В действительности все обстоит несколько иначе. Каков представитель малого и среднего национального бизнеса, кто он, современный белорусский бизнесмен? В сознании многих людей – это эгоистичный человек, стремящийся исключительно к собственной выгоде и накоплению богатств, умеющий «делать деньги» ради денег. Существует мнение, что представители малого и среднего бизнеса в массе своей плохо образованные люди, что их образовательный уровень ниже, чем в среднем у населения, а некоторые даже плохо читают [11; 12].

Социологические исследования, проведенные Институтом социологии НАН Беларуси, показывают, что это не соответствует действительности. Современные белорусские представители малого и среднего бизнеса – это неоднородная, но относительно молодая, достаточно хорошо образованная, материально обеспеченная социальная группа. Она активна в различных сферах, в инновационных формах деятельности, на потребительском рынке. Важной отличительной чертой этих людей является восприимчивость ко всему новому, стремление искать новые подходы к решению существующих проблем, желание вкладывать инновационный опыт в производство. Без этого в условиях конкуренции не выжить [11; 12].

И все же, каков он, среднесоциологический белорусский бизнесмен? Малый и средний бизнес всегда был преимущественно мужским занятием и требовал таких качеств, как активность и настойчивость, упорство и выносливость, воля к победе и риск. Белорусский бизнес сохраняет традиционные мужские качества и характеристики, но часто женщины подставляют мужчинам свое хрупкое плечо. По данным социологических исследований, проведенных Институтом социологии НАН Беларуси, среди белорусских представителей малого и среднего бизнеса 59,5 % мужчин, 40,5 % – женщин. Распределение бизнесменов по возрасту дает следующую картину: до 20 лет – 0,2 %, 20–29 лет – 23,2 %, 30–39 лет – 38,2 %, 40–49 лет – 19,3 %, 50–59 лет – 17,1 %, 60–69 лет – 1,9 %, 70 лет и старше – 0,1 % [13].

Анализ возраста представителей малого и среднего бизнеса показывает достаточно амбивалентную и весьма любопытную картину. С одной стороны, для успешного занятия малым и средним бизнесом нужен богатый опыт, с другой – здоровье и силы. Поэтому так мало успешных предпринимателей в возрасте до 20 лет и старше 70 лет. Но достаточно четко просматривается еще одна тенденция: чем раньше индивид начинает бизнес, тем с большей вероятностью он попадает в число «жирных котов» и, наоборот, более позднее вступление в бизнес затрудняет путь к коммерческому Олимпу.

Анализ уровня образования показывает, что время продавцов семечек давно ушло в прошлое. Сегодня белорусский малый и средний бизнес достаточно интеллектуален. Среди предпринимателей среднее неполное образование имеют 0,8 %, среднее общее – 21,5 %, среднее специальное – 49,0 %, незаконченное высшее – 1,0 %, высшее – 25,9 %, несколько высших – 1,8 % [13].

Однако, как утверждают эксперты, это далеко не предел. Многие бизнесмены прекрасно понимают, что в условиях обострения конкуренции знания помогут им выйти из сложных производственных ситуаций. Как показывает анализ результатов социологических исследований, во многих случаях успех в предпринимательской среде детерминирует не только образование

и амбиции, активность и организаторские качества социальных субъектов, но зависть и враждебность, тщеславие и наглость.

Представляет интерес и семейное положение представителей среднего и малого бизнеса. Как показывают социологические исследования, три четверти из них – женаты или замужем, шестая часть – холосты или не замужем, каждый десятый – разведен или разведена. Есть среди них вдовы и вдовцы. 78,4 % бизнесменов имеют детей, у 21,6 % – их нет [13].

Однако каждый из предпринимателей хочет простого человеческого счастья, но судьба, время и кризисы не всегда способствуют решению многих личных проблем. Об этом свидетельствуют ответы на еще один вопрос: «Планируете ли Вы в ближайшие годы вступить в брак?». Оказывается, 14,6 % субъектов малого и среднего бизнеса намерены это сделать, 32,7 % – планируют улучшить жилищные условия, 14,4 % – родить ребенка, 12,5 % – овладеть новой профессией, 10,7 % – оформить кредит [13].

В то же время 7,4 % предпринимателей намерены открыть новый бизнес. Это вполне нормальное желание. Причем, правильно говорят, что собственный бизнес – это удел сильных и умных людей. Но первый и самый сложный вопрос: зачем? Мировая социология утверждает, что определяющим фактором в поведении современных бизнесменов является потребность в достижениях. Но это мировая социология. В жизни иногда происходит совсем по-другому. Исследования, проведенные Институтом социологии НАН Беларуси, показывают, что для белорусских представителей среднего и малого бизнеса основное желание – получать достойное вознаграждение за свой труд и существенно улучшить свое материальное положение. На вопрос: «Что для Вас наиболее важно в работе?» 78 % белорусских предпринимателей ответили: «Зарабатывать хорошие деньги». «Нажить много денег – храбрость, сохранить их – мудрость, а умело расходовать – искусство», – утверждал известный немецкий писатель и поэт Б. Ауэрбах [13; 14].

Кстати, для многих субъектов малого и среднего бизнеса деньги являются не самоцелью, а инструментом для достижения других более важных целей. Они дают реальную возможность реализовать себя в жизни, помочь состояться как личность, помогают хорошо, красиво и со смыслом жить, покупать дорогие вещи, ездить на шикарные курорты, делать страну в целом богаче. Деньги дают власть и многие другие возможности. Это нельзя осуждать, можно только констатировать. Причем цель заработать как можно больше денег может выступать как ценность, которая подталкивает к конкретным и весьма положительным действиям. Уже имеются примеры социального малого и среднего бизнеса, и не единичные, когда бизнесмены идут навстречу людям, нуждающимся в помощи.

Однако для успешной работы, а тем более счастливой жизни, одних только денег явно недостаточно. Ценность человека в глазах людей определяется не возможностью иметь много денег и много вещей. «За деньги можно, конечно, купить очаровательного пса, но никакие деньги не заставят его радостно вилять хвостом», – утверждал известный американский композитор У. Биллингс. Многочисленные социологические исследования показывают, что надо заниматься тем, что приносит радость и удовлетворение. Более половины (53,9 %) представителей среднего и малого бизнеса утверждают, что для них очень важно «быть относительно самостоятельным в работе». Это позволяет в существенной степени брать на себя ответственность, дает возможность реализовывать свои мечты, работать на себя, причем работать за деньги, но не только ради денег. Они сами могут выбирать, что и как делать, какие цели ставить, каким принципам следовать. Интересно, что в целом по стране желает быть самостоятельным в работе только каждый шестой респондент.

Опять возвращаемся к вопросу: «Что для Вас наиболее важно в работе?». Для белорусских субъектов малого и среднего бизнеса самое главное зарабатывать хорошие деньги. Так ответили 78,0 % респондентов. На втором месте – быть относительно самостоятельным в работе (53,9 %). 24,5 % бизнесменов хотели бы работать без перегрузок, 23,3 % – иметь хорошие условия и режим труда. Парадоксально, но только 4,2 % бизнесменов хотели бы успешно продвигаться по службе и делать карьеру [13; 14].

И все же прав великий философ И. Кант: «Дайте человеку все, что он желает, и в ту же минуту он почувствует, что это еще не все». Это действительно так.

Вернемся от великого И. Канта к нашей реальности. Конечно, надо заниматься тем, от чего испытываешь радость. Но чтобы от работы получать удовольствие, ее надо если не любить, то хотя бы уважать, делать ее лучше, эффективнее, качественнее. Часто многие субъекты малого и среднего бизнеса, да и не только они, утверждают, что если бы у меня капитал был бы больше, мой бизнес был бы лучше. Но это вряд ли. Чаще всего главный капитал – это серое вещество в голове. Вспомните слова О. Генри: «Дело не в дороге, которую мы выбираем, а в том, что внутри нас заставляет выбирать». Ученые Института социологии НАН Беларуси задали своим респондентам вопрос: «Согласились бы Вы рисковать в бизнесе?» и получили следующие ответы: 50,6 % бизнесменов хотели бы жить богаче, рискуя и действуя с инициативой, чуть меньше – жить пусть беднее, зато с гарантированным уровнем достатка и без риска [14].

Следует подчеркнуть, что субъекты малого и среднего бизнеса оказались смелее, подвижнее, активнее, чем остальные граждане. Они проявляют явно выраженную склонность к риску. Острая конкуренция заставляет представителей бизнеса забывать о тепличных условиях, постоянно искать новые пути решения имеющихся проблем, не особенно надеясь на государство. Правильно говорят: кто не рискует, тот не пьет шампанское.

Однако даже в самых сложных условиях субъекты белорусского малого и среднего бизнеса в целом довольны работой, зарплатой, жизнью в целом. Ответы на вопрос: «Насколько Вы удовлетворены содержанием своей работы?» распределились следующим образом: удовлетворены – 39,6 % респондентов, скорее удовлетворены – 43,7 %, скорее не удовлетворены – 9,4 %, не удовлетворены – 1,3 % [14].

В целом представителей среднего и малого бизнеса устраивает их заработная плата. Ответы на вопрос: «Насколько Вы удовлетворены размером заработной платы?» выглядят следующим образом: удовлетворены – 26,6 %, скорее удовлетворены – 33,5 %, скорее не удовлетворены – 20,8 %, не удовлетворены – 9,3 % [14].

Данные социологические исследования показывают, что большинство субъектов малого и среднего бизнеса уверенно смотрят в будущее: 56,6 % из них утверждают, что в ближайшем будущем их жизнь изменится к лучшему, и лишь 8,1 % предполагают, что ухудшится [14].

Стремительные социально-экономические преобразования, накопление новых знаний в различных отраслях науки, совершенствование процессов производства, стремительная информатизация общества – все это породило новые требования к представителям среднего и малого бизнеса. Современному обществу необходимы физически крепкие, трудоспособные предприниматели, обладающие высоким творческим потенциалом и возможностью его реализации.

Как показывают социологические исследования, развитие среднего и малого бизнеса во многом зависит от личностных качеств и ценностных ориентаций бизнесменов, от того, как они оценивают собственные возможности в решении стоящих перед ними вопросов. Многие из них убеждены, что решение большинства проблем зависит в первую очередь от их собственных усилий. Как результат, они полагаются, прежде всего, на самих себя. Но много и таких, кто считает свои возможности ограниченными и больше ориентированы на благоприятное стечение внешних условий, в том числе на помощь и поддержку государства.

В современной научной литературе часто выделяют следующие теоретические базовые ценности субъектов малого и среднего бизнеса (индивидуализм – в противовес коллективизму, предпочтение равенства шансов – в противоположность имущественному равенству), которые детерминируют конечный успех. В жизни бывает иногда по-другому. Как показывают многочисленные социологические исследования, у многих современных бизнесменов развиты такие профессиональные качества, как индивидуализм и предприимчивость, самостоятельность и способность менять взгляды при смене ситуации, быстрая адаптация и легкая вживаемость в новые условия, открытость инновациям и изменениям и способность рисковать.

Каковы человеческие качества белорусских субъектов малого и среднего бизнеса? Социологическая анкета Института социологии НАН Беларуси содержала вопрос: «В какой степени Вам присущи следующие личностные качества?». Ответы респондентов отражены в табл. 1.

Таблица 1. **Распределение ответов респондентов на вопрос: «В какой степени Вам присущи следующие личностные качества?», %**
Table 1. **Answer distribution to the question: "To what degree the following personal qualities are incident to you?", %**

Вариант ответа	%
Доброта	70,0
Законопослушность	67,9
Уважение к окружающим	64,4
Ответственность	65,3
Трудолюбие	64,4
Самостоятельность	64,0
Чувство юмора	63,7
Общительность	63,0
Самоуважение	62,2
Целеустремленность	60,4
Стремление к самореализации	59,6
Способность преодолевать трудности	58,1
Умение заботиться о других людях	54,2
Сила воли	51,0
Готовность рисковать	50,8
Креативность	49,9
Терпимость к другим людям	41,8

Анализ показывает амбивалентность основных личностных качеств белорусских субъектов малого и среднего бизнеса. На первом месте – доброта – базовая ценность белорусского народа. Но так ли важна и нужна она для успеха в современном жестком бизнесе? Многие исследователи под сомнение ставят необходимость данного качества для субъектов малого и среднего бизнеса. А вот готовность рисковать для бизнеса очень важна. Без риска трудно заслужить шампанское. Как показывают исследования, как правило, субъекты малого и среднего бизнеса работают по 12–16 часов. Это качество поддерживают почти две трети субъектов малого и среднего бизнеса. Креативность в мире предпринимательства очень важна. Способность нестандартно мыслить и интуитивно находить и внедрять успешные идеи необходима в современном бизнесе, как ничто другое. У современных бизнесменов должно быть и такое специфическое качество, как недоверие – то, что позволяет им не попадаться на удочку мошенникам и не принимать сомнительных предложений.

Отсюда возникает весьма интересный вопрос: какие качества – деловые или морально-нравственные – наиболее важны для субъектов малого и среднего бизнеса? По мнению предпринимателей, деловые качества помогают во всех ситуациях (так считают 20,6 % опрошенных, помогают в большинстве ситуаций – 37,2 %, помогают только в некоторых ситуациях – 32,8 %, не помогают вообще – 2,4 %). [15].

Нравственные качества, как считают респонденты, помогают во всех ситуациях – 13,9 %, помогают в большинстве ситуаций – 29,3 %, помогают только в некоторых ситуациях – 32,8 %, не помогают вообще – 7,9 % [15].

Таким образом, в белорусском малом и среднем бизнесе больше верят в деловые личностные качества. А вот морально-нравственные характеристики остаются на втором плане. Но надо надеяться, что придет время, когда все изменится и социальный бизнес станет не редкостью, а реальностью.

Ценности являются регуляторами индивидуального и общественного поведения предпринимателей. Часть населения страны крайне негативно относятся к ценностным ориентациям белорусских субъектов малого и среднего бизнеса. Но социологические исследования, проведенные Институтом социологии НАН Беларуси, показывают, что эти люди не правы, как, впрочем, и сами социологи, которые чаще всего в анкету для опросов субъектов малого и среднего бизнеса закладывают весьма специфические вопросы. А они такие же люди, как все, и живут они рядом с нами.

Важнейшими ценностями в жизни субъектов малого и среднего бизнеса являются семья – 71,7 %, здоровье – 69,9 %, дети – 66,7 %, материально обеспеченная жизнь, достаток – 45,7 %, дружба – 44,9 %, любовь – 44,1 %. Далее идут душевный покой и комфорт, интересная работа, самореализация, самоуважение, знания, познание мира и людей, образование. На последних местах творчество, общественное признание, известность, репутация и власть [15].

Самое главное в жизни предпринимателей – семья. Здоровье, дети, любовь, дружба находятся на первых местах в «турнирной таблице», кстати, как и у многих белорусов. Властные амбиции как мотив оказались совершенно непопулярными: их выбрали только 3,1 % опрошенных. Деньги и богатство как таковые почти не выступают в качестве идеала. Иное дело те блага, которые можно приобрести с их помощью: свобода, ощущение себя хозяином судьбы, определенные жизненные перспективы.

Социально-политическая и экономическая ситуация как во всем мире, так и в Беларуси становится все динамичнее: кардинально меняется рынок труда, появляются новые виды бизнеса. Процессы модернизации в различных сферах общества, интенсивное развитие экономики, финансово-экономические кризисы усиливают изменения в трудовой сфере малого и среднего бизнеса. Эти изменения повлекли за собой изменения ценностно-нравственных и профессиональных ориентаций.

Характерной чертой жизни современных бизнесменов является их занятость, поскольку главная особенность жизни представителей среднего и малого бизнеса – непропорциональное распределение времени. На деловую активность выделяется значительно больше времени, чем на другие сферы деятельности. Кроме того, современный бизнес полон неприятностей, разочарований, конфликтов. Нервное напряжение и стресс, высокие требования и усталость приводят к эмоциональному выгоранию, что вызывает множество проблем: от заболеваний желудочно-кишечного тракта до инфарктов. Когда человек постоянно работает в аварийном режиме, он вынужден за это расплачиваться своим здоровьем, что может привести даже к летальному исходу.

Каждый человек пытается защититься от стресса и усталости. Свои методы ищут и предприниматели. Научные сотрудники Института социологии НАН Беларуси обратились к респондентам со следующим вопросом: «К чему Вы обычно прибегаете, чтобы снять стресс, усталость, восстановить силы?». Ответы распределились следующим образом (табл. 2).

Таблица 2. **Распределение ответов респондентов на вопрос: «К чему Вы обычно прибегаете, чтобы снять стресс, усталость, восстановить силы?», %**
Table 2. **Answer distribution to the question: “What are your simple ways to bring down stress”, %**

Вариант ответа	%
Общение с близкими людьми	45,1
Занятия физкультурой, спортом	17,6
Музыка, театр, живопись и т. п.	15,9
Общение с животными	15,7
Общение с природой, пешие прогулки	24,1
Потребление алкоголя	16,0
Работа и отдых на даче	19,3
Рыбалка	20,4
Сон	51,3
Увлечение, хобби	34,0

Как следует из результатов социологических исследований, более половины бизнесменов в качестве метода снятия стресса выбирают сон. Общение с близкими людьми находится на втором месте. Даже общение с коллегами, разговоры на темы, не связанные с работой, способствуют снятию напряжения. Разговоры с женой или детьми на отвлекающие темы вытесняют из сознания конфликтную ситуацию, которая неприятна для человека и о которой вспоминать совершенно не хочется. У трети субъектов среднего и малого бизнеса имеется хобби, которому они посвящают достаточно много времени и которое спасает их от всевозможных стрессов.

Наличие свободного времени и возможность интересно его провести за рамками жестко детерминированных производственных процессов ценится сегодня не менее, чем, например, хорошая работа. Это относится, прежде всего, к современным бизнесменам. Однако их досуг отличается определенной спецификой. Как известно, выбор того или иного досуга детерминирован, с одной стороны, уровнем интеллектуального развития самого человека, что проявляется в системе его запросов и целевых установок, а с другой стороны – теми возможностями, которые предоставляет ему общество и государство. Досуг бизнесменов отличается от досуга других социальных групп характером трудовой деятельности, более высокими доходами и другими факторами, важнейшими из которых являются особенности интенсивной и стрессовой профессиональной деятельности. У представителей малого и среднего бизнеса основной акцент, как правило, смещен на работу, все остальное подчинено ей. Свободное время важно для бизнесменов тем, что оно помогает поддерживать интеллектуальную и физическую форму, необходимую для напряженной и сложной работы. Неудивительно, что структура досуговых занятий большинства бизнесменов не отличается большим разнообразием, а предпочтение отдается незамысловатым и пассивным видам отдыха. Общение все больше смещается в систему сотовой связи. Подтверждают сказанное выше результаты социологических исследований: большинство респондентов предпочитают проводить свободное время дома, за телевизором или компьютером. Как показывают социологические исследования, половина (49,5 %) представителей малого и среднего бизнеса наиболее охотно общаются с друзьями, 41,5 % – проводят свободное время за компьютером, 36,7 % – смотрят телевизор. У каждого пятого бизнесмена вообще нет свободного времени [16].

К более культурным и интеллектуальным развлечениям относится посещение кинотеатров и музеев, концертных залов и театров, картинных галерей. Это отметил каждый десятый респондент, что свидетельствует о недостаточно высоком уровне духовного развития представителей данной социальной группы общества или практическом отсутствии свободного времени. Последнее отметил каждый пятый предприниматель.

Важным видом досуговой деятельности у опрошенных предпринимателей является забота о своем здоровье. Это и посещение врачей, и отдых за границей, и занятия физической культурой и спортом. Ответы респондентов совсем не радуют. Почти половина из них по самым разным причинам совершенно не занимаются физической культурой и спортом, что очень плохо.

Опорой для предпринимателей является семья. Об этом свидетельствуют ответы на вопрос: «Что (кто) помогает Вам справляться с жизненными проблемами?». На первом месте находится семья, которая, по мнению 84,5 % респондентов, постоянно помогает им в жизни [16].

Одним из самых сложных в настоящее время является следующий вопрос: можно ли совмещать бизнес и семью, жить счастливо в браке и в то же время упорно работать, зарабатывая приличные деньги? Социологические исследования показывают, что заключение брака и создание семьи стали одними из самых успешных проектов для представителей малого и среднего бизнеса. Это связано, прежде всего, с тем, что на начальной стадии предпринимательской деятельности семья часто выступала первичным трудовым коллективом, распад или отсутствие которой экономически не выгоден. С другой стороны, когда речь идет о более крупном бизнесе, которым чаще всего занят один член семьи, а остальные либо вообще не работают, либо их вклад в семейный бюджет чаще всего чисто символический, то в таком случае семья служит убежищем в жизни бизнесмена, дает ощущение спокойствия и надежности. Семейная форма организации личной жизни полнее удовлетворяет потребности предпринимателей и более адекватна особенностям их трудовой деятельности и жизни в целом.

Таким образом, характерной чертой жизни представителей малого и среднего бизнеса является их занятость, которая пронизывает все сферы жизнедеятельности человека, накладывает отпечаток на его личность, сказывается на отношениях с ближайшим социальным окружением. Семейная жизнь наиболее полно удовлетворяет потребностям бизнесменов и более адекватна особенностям их трудовой деятельности и стилю жизни в целом. Значительной спецификой обладает и досуг предпринимателей. Это связано с отличным от других социальных групп характером трудовой деятельности, более высокими доходами и другими факторами. Достаточно высокий

уровень благосостояния представителей малого и среднего бизнеса проявляется как в покупках предметов длительного пользования, недвижимости, так и приобретении вещей, демонстрирующих престижность положения их обладателя.

Как показывают социологические исследования, средний и малый бизнес в последние годы занял достойное место в экономике и социальной жизни Республики Беларусь. В целом наблюдаются достаточно хорошие тенденции его развития, хотя и существуют определенные проблемы.

Список использованных источников

1. Лукашенко: малый и средний бизнес – важнейшая составляющая устойчивого развития экономики Беларуси [Электронный ресурс] // Новости Беларуси. – Режим доступа: http: //www.belta.by/president/view/lukashenko-malyj-i-srednij-biznes-vazhnejshaja-sostavljajuschaja-ustojchivogo-razvitija-ekonomiki-281742-2017/.

2. Индекс «делового оптимизма» предпринимателей Беларуси. 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: allminsk.biz/images/stories/news/2013/okt/indexxx.ppt.

3. Шумпетер, Й. Теории экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

4. Шумпетер, Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.

5. Образ современного предпринимателя и его личностные качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studme.org/81026/ekonomika/obraz_sovremennogo_predprinimatelya_lichnostnye_kachestva.

6. Управление человеческими ресурсами в неустойчивых деловых организациях / О. А. Новаковская [и др.]. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2007. – 536 с.

7. Карлоф, Б. Деловая стратегия: Концепция. Содержание. Символы / Б. Карлоф. – М.: Экономика, 1991. – 238 с.

8. Никонов, В. А. Характеристика российского предпринимателя в зеркале общественного мнения / В. А. Никонов // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2017. – № 8. – С. 92–101.

9. Энциклопедия начинающего предпринимателя: практические рекомендации / под ред. В. М. Емельянова. – М.: Бук Пресс, 2006. – 816 с.

10. Акимова, О. Как сформировать положительный имидж предпринимательства в России? / О. Акимова // Общество и экономика. – 2017. – № 10. – С. 131–139.

11. Котляров, И. Неэкономические факторы как важный резерв развития национальной экономики: социологическое измерение / И. В. Котляров // Институциональные механизмы развития малого и среднего бизнеса: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 26–27 января 2017 г. – Минск: Иппокрена, 2017. – С. 25–30.

12. Котляров, И. Социология в поисках новой парадигмы белорусского общества / И. В. Котляров // Социологический альманах. – Минск: Беларус. навука, 2017. – Вып. 8. – С. 6–17.

13. Котляров, И. Каков он, белорусский предприниматель? / И. Котляров // 7 дней. – 2018. – № 5. – С. 28.

14. Котляров, И. Что самое важное в бизнесе? / И. Котляров // 7 дней. – 2018. – № 6. – С. 28.

15. Котляров, И. Мы такие, как все / И. Котляров // 7 дней. – 2018. – № 7. – С. 28.

16. Котляров, И. От страсти к спокойствию и наоборот / И. Котляров // 7 дней. – 2018. – № 8. – С. 28.

References

1. Lukashenko: small and medium business is the most important component of sustainable development of the Belarusian economy. *News from Belarus*. Available at: www.belta.by/president/view/lukashenko-malyj-i-srednij-biznes-vazhnejshaja-sostavljajuschaja-ustojchivogo-razvitija-ekonomiki-281742-2017/ (accessed 18 June 2018) (in Russian).

2. *Index of business optimism of Belarusian entrepreneurs*. 2015. Available at: https://tinyurl.com/y96dodwz (Accessed 18 June 2018) (in Russian).

3. Schumpeter J. *Theories of economic development*. Moscow, Progress Publ., 1982. 455 p. (in Russian).

4. Schumpeter J. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Moscow, Ekonomika Publ., 1995. 540 p. (in Russian).

5. *The image of a modern entrepreneur and his personal qualities*. Available at: https://studme.org/81026/ekonomika/obraz_sovremennogo_predprinimatelya_lichnostnye_kachestva, (Accessed 18 June 2018) (in Russian).

6. Novakovskaya O. A., Solodova N. G., Zubarev S. F., Sharazdaieva I. A., Kidaieva E., Khamaganov K. E. *Human resources management in unstable business organizations*, Ulan-Ude, Publishing house of the All-Russian state technical university, 2007. 536 p. (in Russian).

7. Karloff B. *Business strategy: Concept. Content. Symbols*. Moscow, Ekonomika, 1991. 238 p. (in Russian).

8. Nikonov V. A. Characteristics of the Russian businessman in the mirror of public opinion. *Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii region. Obshchestvennye nauki = University proceedings. Volga region. Social sciences*, 2017, no. 8, pp. 92–101 (in Russian).

9. Emel'ianov V. M. (ed.). *Encyclopedia of a beginner entrepreneur: Practical recommendations*. Moscow, Book Press Publ., 2006. 816 p. (in Russian).

10. Akimova O. How to form a positive image of entrepreneurship in Russia? *Obshchestvo i ekonomika = Society and Economy*, 2017, no. 10, pp. 131–139 (in Russian).

11. Kotlyarov I. V. Non-economic factors as an important reserve for the development of the national economy: the sociological dimension. *Institutsional'nye mekhanizmy razvitiia malogo i srednego biznesa. Materialy IV Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Minsk. 26–27 ianvaria 2017 g.* [Institutional mechanisms of development of small and medium business. Materials of the IV International Scientific and Practical Conference. Minsk. January 26–27, 2017]. Minsk, Ipokrena Publ., 2017, pp. 25–30 (in Russian).

12. Kotlyarov I. V. Sociology in Search of a New Paradigm of the Belarusian Society. *Sotsiologicheskii al'manakh* = *Sociological Almanac*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017, vol. 8, pp. 6–17 (in Russian).

13. Kotlyarov I. V. What is he, a Belarusian entrepreneur? *7 dnei* [7 days], 2018, no. 5, pp. 28 (in Russian).

14. Kotlyarov I. V. What is most important in business? *7 dnei* [7 days], 2018, no. 6, pp. 28 (in Russian).

15. Kotlyarov I. V. We are like everyone else. *7 dnei* [7 days], 2018, no. 7, pp. 28 (in Russian).

16. Kotlyarov I. V. From passion to calm and vice versa. *7 dnei* [7 days], 2018, no. 8, pp. 28 (in Russian).

Информация об авторе

Котляров Игорь Васильевич – доктор социологических наук, профессор, председатель Комиссии по опросам общественного мнения при Национальной академии наук Беларуси (пр. Независимости, 66, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: kotlarov@socio.bas-net.by

Information about the author

Igor V. Kotlyarov – D. Sc. (Sociol.), Professor, Chairman of the Public Opinion Commission of the National Academy of Sciences of Belarus (66 Nezavisimosti Ave., Minsk 220072, Belarus). E-mail: kotlarov@socio.bas-net.by.

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ГІСТОРЫЯ
HISTORY

УДК 94:001.89:005.71:001.32(476)
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-434-446

Паступіў у рэдакцыю 07.09.2018
Received 07.09.2018

В. В. Даніловіч, В. Л. Лакіза

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ІНСТЫТУТ ГІСТОРЫІ НАН БЕЛАРУСІ: ДАСЯГНЕННІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Аннотация. Рассматриваются важнейшие результаты деятельности за последние годы Института истории НАН Беларуси – ведущей научной организации в области фундаментальных и прикладных исследований по отечественной и всеобщей истории, археологии и антропологии, в том числе организации и осуществлению мероприятий по изучению и сохранению историко-культурного и археологического наследия страны, его практическому использованию и популяризации. В год празднования 90-летия со дня основания НАН Беларуси в структуре Института работает пять центров: археологии и древней истории Беларуси (отделы: археологии первобытного общества; археологии Средних веков и Нового времени; сохранения и использования археологического наследия; истории Беларуси Средних веков и раннего Нового времени); Новой и Новейшей истории Беларуси (отделы: истории Беларуси Нового времени; военной истории Беларуси; Новейшей истории Беларуси); специальных исторических наук и антропологии (отделы: генеалогии, геральдики и нумизматики; источниковедения и археографии; историографии и методов исторического исследования; антропологии); всеобщей истории и международных отношений; истории геополитики. При Институте действуют Археологическая научно-музейная экспозиция, Центральный научный архив НАН Беларуси (включает единственный в стране Фонд археологической научной документации), Международная школа историко-археологических исследований.

Внимание акцентируется на достижениях учёных в рамках выполнения заданий подпрограммы «История и культура» Государственной программы научных исследований «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества» на 2016–2020 годы, а также представлены результаты, которые попали в ТОП-10 достижений НАН Беларуси, важнейшие публикации, научно-практические мероприятия, перспективы развития научных исследований.

Ключевые слова: Институт истории НАН Беларуси, история Беларуси, археология, антропология, всеобщая история, подпрограмма “История и культура”, важнейшие результаты, ТОП-10 достижений НАН Беларуси, историко-культурное наследие, подготовка кадров высшей квалификации

Для цитирования: Даніловіч, В. В. Інстытут гісторыі НАН Беларусі: дасягненні і перспектывы / В. В. Даніловіч, В. Л. Лакіза // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 434–446. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-434-446

V. V. Danilovich, V. L. Lakiza

Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

INSTITUTE OF HISTORY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

Abstract. The article presents the major accomplishments of the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus in recent years – the leading scientific organization in the field of fundamental and applied research on national and universal history, archaeology and anthropology, including organization and implementation of activities to study and preserve the historical, cultural and archaeological heritage of the country, practical application and popularization.

In the year of the 90th anniversary of the National Academy of Sciences of Belarus the Institute incorporates 5 centers: the Center of Archaeology and Ancient History of Belarus (including departments of archaeology of primitive society, archaeology of the Middle Ages and Modern times, the department of preservation and using of archaeological heritage, the department of history of Belarus in the Middle Ages and early Modern times); the Center of Modern and Contemporary History of Belarus (including departments of history of Belarus in modern times, the military history of Belarus, the department

© Даніловіч В. В., Лакіза В. Л., 2018

of the newest history of Belarus); the Center of History and Anthropology Related Sciences (including departments of genealogy, heraldry and numismatics, the department of source studies and archeography, the departments of historiography and methods of historical research, anthropology); the Center of General History and International Relations; the Center for History of Geopolitics.

The Institute has an Archaeological Scientific and Museum Exposition, the Central Scientific Archive of NAS of Belarus (including the only one in the country Fund of archaeological research documents) and the International School of Historical and Archaeological Research.

The article focuses on the achievements of scientists in the framework of fulfilling the tasks of the subprogram "History and Culture" of the state research program "Economics and Humanitarian Development of the Belarusian Society" for 2016–2020, as well as the results that were included in the TOP 10 achievements of the National Academy of Sciences of Belarus, important publications, scientific and practical events, prospects for the development of scientific research.

Keywords: The Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, the history of Belarus, archaeology, anthropology, the general history, the subprogram "History and Culture", the major accomplishments, the Top 10 achievements of the National Academy of Sciences of Belarus, the historical and cultural heritage, and training of scholars and scientists with advanced degrees

For citation: Danilovich V. V., Lakiza V. L. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus: Achievements and Prospects. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2018, vol. 63, no. 4, pp. 434–446 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-434-446

Інстытут быў заснаваны 15 кастрычніка 1929 г. у г. Мінску на базе кафедраў і камісій гістарычнага профілю Інстытута беларускай культуры як інстытут гістарычных навук, пасля чаго 10 сакавіка 1931 г. быў перайменаваны ў Інстытут гісторыі. У год святкавання 90-годдзя з дня заснавання НАН Беларусі ў Інстытуце працуюць пяць цэнтраў: археалогіі і старажытнай гісторыі Беларусі (аддзелы: археалогіі першабытнага грамадства; археалогіі Сярэднявечча і Новага часу; захавання і выкарыстання археалагічнай спадчыны; гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і ранняга Новага часу); Новай і Навейшай гісторыі Беларусі (аддзелы: гісторыі Беларусі Новага часу; ваеннай гісторыі Беларусі; Навейшай гісторыі Беларусі); спецыяльных гістарычных навук і антрапалогіі (аддзелы: генеалогіі, геральдыкі і нумізматыкі; крыніцазнаўства і археаграфіі; гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання; антрапалогіі); усеагульнай гісторыі і міжнародных адносін; гісторыі геапалітыкі. Пры інстытуце дзейнічаюць Археалагічная навукова-музейная экспазіцыя, Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (уключае адзіны ў краіне Фонд археалагічнай навуковай дакументацыі), а таксама кластар "Міжнародная школа гісторыка-археалагічных даследаванняў" [18; 21; 39].

На сучасным этапе Інстытут гісторыі НАН Беларусі з'яўляецца вядучай навуковай установай краіны ў сферы гістарычнай навукі, дзе ажыццяўляюцца фундаментальныя і прыкладныя навуковыя даследаванні па айчыннай і ўсеагульнай гісторыі, археалогіі, антрапалогіі, у тым ліку арганізацыя і правядзенне мерапрыемстваў па вывучэнні і захаванні гісторыка-культурнай спадчыны, а таксама яе практычным выкарыстанні і папулярызацыі. Адна з важнейшых задач айчынных гісторыкаў – аб'ектыўны паказ мінулага і фарміраванне гістарычнай свядомасці беларускага народа як комплексу асэнсаваных ведаў і ўяўленняў аб гісторыі, традыцыях і культуры сваіх продкаў.

Вучоныя Інстытута гісторыі паспяхова выконваюць падпраграму «Гісторыя і культура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гг., а таксама асобныя навукова-даследчыя праекты. Пры гэтым Інстытут з'яўляецца першай галаўной арганізацыяй, а цэнтры і аддзелы інстытута выступаюць каардынуючымі цэнтрамі даследаванняў па адпаведных напрамках для ўсёй нашай краіны [21; 29; 30; 39].

У інстытуце сёння працуе 121 супрацоўнік: 13 дактароў і 57 кандыдатаў навук, з іх 1 акадэмік, 1 член-карэспандэнт, 9 прафесараў і 30 дацэнтаў. Яны актыўна фарміруюць і ўмацоўваюць уласныя навуковыя школы, перадаюць вопыт і веды маладым даследчыкам [21].

Даследаванні вучоных Інстытута гісторыі НАН Беларусі, многія вынікі якіх не маюць аналагаў у айчыннай і замежнай гістарычнай навуцы, ажыццяўляюцца на аснове шырокага комплексу археалагічных матэрыялаў і архіўных дакументальных крыніц, у адпаведнасці з прынцыпам гістарызму і нацыянальна-дзяржаўнай ідэалогіяй Рэспублікі Беларусь, фарміруюць уласна бела-

рускі погляд на гісторыю Беларусі і гістарычны светапогляд беларускага народа, садзейнічаюць умацаванню беларускай дзяржаўнасці.

У сціслых рамках артыкула прадставіць усе важнейшыя распрацоўкі і дасягненні вучоных інстытута нават за апошнія гады вельмі складана. Таму сканцэнтруем увагу на 2016-м г., па выніках якога Інстытут гісторыі НАН Беларусі быў занесены на Рэспубліканскую дошку Гонару пераможцаў спаборніцтва, 2017-м г. – Годзе навукі, а таксама першай палове 2018-га г. – Годзе малой радзімы.

За гэты час у рамках выканання заданняў дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў вывучаны дзясяткі археалагічных аб'ектаў па ўсёй краіне, уведзены ў навуковы ўжытак сотні раней невядомых дакументальных крыніц, што дазволіла не толькі значна пашырыць тэматычныя сюжэты навуковых даследаванняў, але і ўдакладніць ранейшыя звесткі і ўяўленні па шматлікіх праблемах гісторыі, археалогіі і антрапалогіі.

Археолагі інстытута ў выніку даследаванняў ва ўсіх абласцях Беларусі выявілі новыя археалагічныя артэфакты, якія сведчаць аб высокай матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва Падняпроўя, Панямоння, Паазер'я, Падзвіння, Палесся, Пабужжа ў палеаліце, мезаліце, неаліце, бронзавым і жалезным вяках, Сярэднявеччы і Новым часе. Комплексна даследаваны пытанні першапачатковага асваення і засялення тэрыторыі Беларусі ў першабытны перыяд; славянская праблематыка; асаблівасці фарміравання раннедзяржаўных структур і развіцця гарадоў.

Ажыццяўляліся планавыя, ахоўныя і падводныя археалагічныя даследаванні, археалагічная экспертыза і абследаванне тэрыторый новабудоўляў, назіранні за ходам будаўнічых работ у ахоўных зонах аб'ектаў археалогіі, маніторынг стану гісторыка-культурных аб'ектаў і распрацоўка праектаў іх зон аховы.

Так, М. М. Крывальцэвічам грунтоўна даследаваны старажытнасці сярэднедняпроўскай культуры ў Падняпроўі, а А. Ю. Ткачоў выявіў рэдкія фрагменты посуду культуры шнуравой керамікі на паселішчы Камянюкі ў Белавежскай пушчы, А. Ф. Касюк на славянскім паселішчы Снядзін Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці атрымала серыю матэрыялаў для прыродазнаўчых аналізаў сумесна з партнёрамі з Гётынгенскага ўніверсітэта (Германія). В. М. Ляўко даследавала ўнікальны для Усходняй Еўропы комплекс эпохі вікінгаў VIII–X стст. Кардон Шумілінскага раёна, які на 200 гадоў старажытнейшы за шырокавядомае Гнёздава пад Смаленскам. Матэрыялы комплексу даказваюць удзел варагаў у развіцці гандлёва-эканамічнага патэнцыялу рэгіёна, раскрываюць яго шырокія міжнародныя сувязі і вядучую ролю ў фарміраванні дняпроўска-ловацкага адрэзка шляху "з вараг у грэкі" на ранняй стадыі (IX – сярэдзіна X ст.) стварэння дзяржаўных структур ва ўсходніх славян *(ТОП-10 дасягненняў вучоных НАН Беларусі за 2016 г.)* [1, с. 63–105; 27; 28].

Упершыню каля в. Баруны Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці Я. В. Уласавец адкрыў і даследаваў грунтовы могільнік другой паловы XIII–XIV ст. Сярод унікальных артэфактаў – мячы, дзіды, баявыя сякеры, элементы даспехаў і рыштунку вершнікаў, упрыгожванні з каляровага металу, а таксама рэдкая сякера, інкруставаная срэбрам. М. В. Клімаў каля в. Кульнёва Расонскага раёна Віцебскай вобласці лакалізаваў дакладнае месцазнаходжанне крэпасці Сокал XVI ст. і ў выніку яе раскопак выявіў унікальныя артэфакты: касцяны крыж, медны кацёл, рэшткі зброі і амуніцыі, манеты і інш. В. І. Кошман абгрунтаваў надзвычайную важнасць Барысаўскага мікрарэгіёна ў палітычных, эканамічных і гандлёвых адносінах як у перыяд Старажытнай Русі, так і ВКЛ, даказаў, што ў XIV ст. адбыўся перанос палітычнай і сацыяльнай актыўнасці з "першапачатковага" Барысава ў раён сучаснага Барысава, дзе быў узведзены Барысаўскі замак на левым беразе р. Бярэзіны.

Сапраўднае адкрыццё зроблена Г. М. Бяліцкай у Жыткавіцкім раёне Гомельскай вобласці на славянскім паселішчы каля в. Бярэжцы, могільніку каля в. Малы Малешаў, а таксама на паселішчы каля в. Яськавічы Салігорскага раёна Мінскай вобласці. Ёю выяўлены самыя старажытныя на сённяшні дзень славянскія матэрыялы, якія датуюцца IV ст. і сведчаць, што славяне з'явіліся на тэрыторыі Беларусі на 200 гадоў раней, чым лічылася да гэтага. У выніку істотна змяніліся ўяўленні пра ўмовы ўзнікнення першай славянскай пражскай культуры, якая склалася ў першай палове I тысячагоддзя н. э. на аснове познезарубінецкіх старажытнасцей у Беларускім Палессі. За

гэта адкрыццё Г. М. Бяліцкая разам з Э. А. Ляшкевіч і А. Ф. Касюк атрымалі дыплом пераможцаў конкурсу *ТОП-10 дасягненняў вучоных НАН Беларусі за 2017 г.* [2, с. 95–98].

Макс. М. Чарняўскі выявіў унікальныя касцяныя і бурштынавыя артэфакты паўночна-беларускай культуры на паселішчы Асавец 2 Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці, у прыватнасці, унікальны зааморфны амулет у форме галавы вужа, жалейку з трубчастай косткі птушкі. У выніку створана найбольшая на тэрыторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы калекцыя духавых музычных інструментаў III – першай паловы II тысячагоддзя да н. э.

У курганным могільніку каля в. Бацвінава Чачэрскага раёна Гомельскай вобласці пад кіраўніцтвам Г. Р. Цімафеенка быў даследаваны радзімічскі курган X–XII стст. і выяўлена ўпускное пахаванне без суправаджальнага інвентару з добра захаваным касцяком мужчыны ва ўзросце каля 45 гадоў. Антраполагамі інстытута адноўлена вонкавае аблічча старажытнага жыхара Гомельшчыны.

У рамках рэалізацыі падводных даследаванняў археалагічных аб'ектаў на тэрыторыі Беларусі ўдасканалены методыкі працы пад вадой ва ўмовах абмежаванай бачнасці. Важнае навуковае значэнне і шырокі грамадскі рэзананс набылі падводныя даследаванні Замка Жабер у Драгічынскім раёне (С. Б. Ліневіч сумесна з А. С. Ліхачовым і дайвінг-цэнтрам "Марскі Пегас"), а таксама сумесныя даследаванні з аддзелам падводных археалагічных даследаванняў Свабоднага ўніверсітэта Бруселя пад кіраўніцтвам Крыстафа Дэлаэра ў в. Студзёнка Барысаўскага раёна (В. І. Кошман).

На падставе дагавора аб супрацоўніцтве з Інстытутам Лауэ-Ланжэвена (L'Institut Laue-Langevin / ILL) (Грэнобль, Францыя) на базе ILL і SIMaP і Цэнтрам напалеонаўскіх даследаванняў (Парыж, Францыя) праведзены комплексныя даследаванні (рэнтгенаўская і нейтронная тамаграфія, нейтронная радыяграфія) артэфактаў старажытнарускага перыяду і 1812 г., якія атрыманы беларуска-французскай археалагічнай экспедыцыяй на месцы пераправы арміі Напалеона праз р. Беразіну каля в. Студзёнка ў канцы лістапада 1812 г. (В. І. Кошман).

Актыўна праводзіліся навуковыя даследаванні ў зонах новабудоўляў [25] па заказах: дзяржаўнага прадпрыемства "Белдзіпрадар" у зонах будаўніцтва і рэканструкцыі аўтамабільных дарог (абходы г. п. Мір і г. Ваўкавыска) (В. Л. Лакіза); замежнага таварыства з абмежаванай адказнасцю "Славкалий" на тэрыторыі будаўніцтва Нежынскага горна-абагачальнага комплексу ў Любанскім раёне (С. Б. Ліневіч); камунальнага ўнітарнага прадпрыемства "Мінская Спадчына" на тэрыторыі Мінска (А. М. Мядзведзеў, С. Д. Дзярновіч); а таксама ў Брэсце, Гродне, Віцебску, Нясвіжы, Пінску, Оршы, Навагрудку, Копысі, іншых абласных і раённых цэнтрах краіны (В. М. Ляўко, П. Ф. Лысенка, Н. М. Дубіцкая, А. В. Вайцяховіч, І. У. Ганецкая, П. М. Кенька). Упершыню праведзены археалагічныя работы на тэрыторыі ўрочышча Благаўшчына (комплекс лагера Малы Трасцянец) – месцы масавага знішчэння нямецка-фашысцкімі акупантамі дэпартаванага яўрэйскага насельніцтва з краін Заходняй Еўропы і савецкіх грамадзян у перыяд мая 1942 г. – снежня 1943 г. (В. І. Кошман). У выніку ахоўных даследаванняў адкрыты дзясяткі новых аб'ектаў археалогіі, асобных месцазнаходжанняў старажытных артэфактаў, ажыццёўлены меры па іх вывучэнні і захаванні.

Інстытутам гісторыі НАН Беларусі сумесна з Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь, абласнымі выканаўчымі камітэтамі і Мінскім гарвыканкамам, іншымі зацікаўленымі ў 2017–2018 гг. праведзена значная работа па ўдасканаленні аховы археалагічных аб'ектаў. У прыватнасці, 27 чэрвеня 2017 г. на рабочай нарадзе па праблеме ўдасканалення аховы археалагічных аб'ектаў і археалагічных артэфактаў з удзелам Першага намесніка Кіраўніка адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь М. У. Рыжанкова, Старшыні Пастаяннай камісіі па адукацыі, культуры і навуцы Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь І. А. Марзалюка, намесніка Міністра ўнутраных спраў М. А. Мельчанка, намесніка Міністра культуры А. А. Яцко, намесніка Старшыні Дзяржаўнага мытнага камітэта М. А. Свірыда, намесніка начальніка Дзяржаўнай інспекцыі аховы жывёльнага і расліннага свету пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь А. А. Дуньковіча былі абмеркаваны пытанні выбудоўвання сістэмы дзейсных мер па выяўленні і спыненні незаконнага пошуку археалагічных артэфактаў, а таксама абароту археалагічных артэфактаў і прыцягненню да адказнасці асоб, якія ажыццяўляюць незаконную дзейнасць. У 2017 г. археолагамі інстытута праведзены семінары па пытаннях удасканалення аховы археалагічных аб'ектаў

і артэфактаў для спецыялістаў аддзелаў ідэалогіі, культуры і па справах моладзі, архітэктуры і землеўпарадкавальных службаў у Магілёўскім, Мінскім, Гомельскім, Гродзенскім аблвыканкамах. Спецыяльныя даклады па пытаннях аховы археалагічнай спадчыны і заканадаўства ў гэтай сферы былі агучаны вучонымі Інстытута гісторыі на прадстаўнічых навукова-практычных канферэнцыях у Слуцку, Свіслачы, Карэлічах, Любані і інш. [26].

Антраполагі інстытута пад кіраўніцтвам В. У. Марфінай на аснове археалагічных матэрыялаў ажыццявілі пластычную рэканструкцыю аблічча жыхароў мястэчка Рагачоў XVII–XVIII стст. Рэканструяваныя выявы з дапамогай фотамантажу сумяшчаліся з этнаграфічнымі фотаздымкамі. Такі падыход дазволіў спалучыць рэальнае вонкавае аблічча чалавека і лакальныя этнаграфічныя асаблівасці касцюма. Створаны камп'ютарныя базы даных, якія змяшчаюць асноўныя паказчыкі фізічнага развіцця абследаваных у розныя гады студэнтаў беларускіх ВНУ [4].

У год святкавання 500-годдзя кнігадрукавання шмат увагі надавалася пошукам новых крыніц, каб праліць святло на невядомыя і спрэчныя старонкі з жыцця і дзейнасці беларускага першадрукара Ф. Скарыны і яго сям'і. Знойдзены дакументы, якія дазволілі ўдакладніць час паступлення Ф. Скарыны ў Кракаўскі ўніверсітэт: канец сакавіка – пачатак красавіка 1505 г., а не 1504 г., як лічылася раней. Выяўлены два раней невядомыя дакументы Семяона Скарыны, сына Ф. Скарыны, адзін з якіх з'яўляецца аўтографам з яго ўласнаручным подпісам. Знойдзены таксама аўтограф і асабістая пячатка беларускага гуманіста Васіля Цяпінскага (А. А. Жлутка, Я. Д. Сурскі) [2, с. 98–99; 30].

Упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак новыя сфрагістычныя і геральдычныя матэрыялы па мяшчанскай і шляхецкай геральдыцы ВКЛ канца XV–XVI ст., выяўленыя ў фондах архіваў, музеяў і бібліятэк Беларусі і Літвы. Яны дазволілі зняць існаваўшыя праблемы па ідэнтыфікацыі пэўных асоб, якім прыпісваліся партнёрскія сувязі з Ф. Скарынам. Устаноўлена, што Ф. Скарына меў уласны герб і мяшчанскі «гербік», якія адлюстроўвалі яго спецыфічны сацыяльны і прававы статус набілітаванага ў Свяшчэннай Рымскай імперыі мешчаніна. Выяўлена яшчэ адна аўтарская гравюра Ф. Скарыны, падпісаная манаграмай «AWE», з новым партрэтам самога Ф. Скарыны і яго найбольш блізкіх паплечнікаў. Вызначана кола памочнікаў першадрукара, пры гэтым з іх ліку канчаткова выключаны прадстаўнікі родаў Калантаяў і Жабаў. Даказана, што «Біблія Руская» друкавалася ў прыватнай пражскай друкарні Севярынаў (А. І. Шаланда) [36].

Выяўлены ўнікальныя крыніцы па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Мінска XVIII ст.: інвентары замкавай, мітрапаліцкай, радзівілаўскай, сапегаўскай юрыдык Мінска, устаноўлены факт наяўнасці ў Мінску элементаў каменных абарончых умацаванняў у першай палове XVIII ст. (даказана існаванне ў 1742 г. старой каменнай Юр'еўскай брамы). Выяўлены арыгіналы прывілеяў мястэчку Жыровічы 1654 і 1748 гг. (А. Б. Доўнар) [30].

Выкарыстанне прасапаграфічнага метаду падчас даследавання працэсу адаптацыі навучэнцаў рымска-каталіцкіх навучальных устаноў да эканамічнай і сацыяльна-прававой прасторы Расійскай імперыі дазволіла скласці 885 біяграм навучэнцаў і на іх аснове вывесці тыповы партрэт навучэнца Мінскай рымска-каталіцкай духоўнай семінарыі (Р. У. Зянюк) [19]. Выяўлены імёны ўраджэнак Беларусі, якія ў XIX ст. атрымалі вышэйшую адукацыю на жаночых курсах у Санкт-Пецярбургу і Маскве, вучыліся ў замежных універсітэтах, а таксама былі ўдастоены ў іх вучоных ступеняў і званняў (І. Р. Чыкалава) [2, с. 105].

В. В. Даніловічам комплексна прааналізаваны ўдзел моладзі Савецкай Беларусі ў грамадска-палітычных, сацыяльна-эканамічных і духоўна-культурных працэсах у 1921–1939 гг., вызначаны яго характэрныя асаблівасці. Даказана, што моладзь была не толькі аб'ектам палітыкі, але і рэальнай дзеючай сілай у справе будаўніцтва новай грамадска-палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і духоўна-культурнай сістэмы. А. П. Салаўянавым даследавана арганізацыя сацыяльнай абароны непаўналетніх у першыя гады савецкай улады, а таксама развіццё сеткі дзіцячых устаноў Беларусі ў 1991–2005 гг.

Калектывам вучоных пад кіраўніцтвам А. А. Кавалені і А. М. Літвіна ўпершыню раскрыты пытанні ўдзелу беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі ў найважнейшых падзеях Вялікай Айчыннай вайны, якія характарызуюць агульны вялікі ўклад насельніцтва рэспублікі ў Перамогу [12].

М. У. Смяховічам упершыню распрацавана канцэпцыя гісторыі развіцця сельскай гаспадаркі Беларусі ў перыяд з восені 1943 г. па 1991 г. з вызначэннем і характарыстыкай этапаў і асаблівасцей. Выяўлена, што ўкараненне гаспадарчага разліку ў калгасах і саўгасах не прывяло да вырашэння харчовай праблемы. У выніку ў савецкім грамадстве нарасталі супярэчнасці паміж калгасным сялянствам, працоўнымі саўгасаў і кіруючай элітай савецкай дзяржавы [34].

Упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак архіўныя крыніцы па пытаннях міжнароднага супрацоўніцтва Беларусі па пераадоленні наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Вызначаны этапы фарміравання пазіцыі міжнародных структур сістэмы ААН, такіх як МАГАТЭ, Навуковы камітэт па дзеянні атамнай радыяцыі, Сусветная арганізацыя аховы здароўя ў дачыненні да аварыі на Чарнобыльскай АЭС і ацэнак яе радыялагічных наступстваў (К. А. Крывічаніна). Выяўлены асаблівасці гандлёва-эканамічных адносін Беларусі і Казахстана ў 1991–2016 гг. (А. А. Александровіч) [2, с. 105].

Штогод у Інстытуце гісторыі выконваюцца каля 20 асобных навуковых праектаў, якія фінансуюцца НАН Беларусі і БРФФД. У выніку даследаваны пытанні станаўлення і развіцця фінансавай сістэмы Беларусі; выяўлены характэрныя асаблівасці тапаграфіі першабытных стаянак Бердыж і Юравічы; выдзелены лакальныя варыянты мясцовых супольнасцей прыпяцка-нёманскай і нёманскай культур у перыяд неаліту; упершыню сістэматызаваны і прааналізаваны комплекс археалагічных, нумізматычных, пісьмовых, іканаграфічных матэрыялаў сярэдзіны XIII–XV ст. з тэрыторыі Усходняй Еўропы, у тым ліку Беларусі, якія звязаны з кантактамі мясцовага насельніцтва і качавых народаў Вялікага стэпу эпохі мангольскіх уплываў; устаноўлена, што ў XVIII – пачатку XX ст. франкамоўная культура выконвала ролю пасрэдніка паміж беларускімі землямі і заходнееўрапейскай цывілізацыяй, садзейнічала абмену ідэямі, культурнымі практыкамі, ведамі, матэрыяльнымі аб'ектамі; сфарміраваны агульны комплекс матэрыялаў, які дазваляе цэласна вывучаць гістарычныя перадумовы і агульны кірунак развіцця двухбаковых кантактаў Рэспублікі Беларусь і Кітайскай Народнай Рэспублікі ў рамках рэалізацыі канцэпцыі «Новага шаўковага шляху»; раскрыты асаблівасці развіцця беларуска-кітайских адносін на працягу 1921–2017 гг. [2, с. 114–116].

У Інстытуце гісторыі мэтанакіравана вядзецца праца па падрыхтоўцы навуковых кадраў. У аспірантуры і дактарантуры інстытута ажыццяўляецца падрыхтоўка па спецыяльнасцях 07.00.02 – айчынная гісторыя; 7.00.06 – археалогія; 07.00.07 – этнаграфія, этналогія, антрапалогія; 07.00.09 – гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання; 03.03.02 – антрапалогія. У 2017 г. у аспірантуры навучалася 19 чалавек (вочнай формы навучання – 12, завочнай – 6, саіскальнік – 1), з якіх 11 маладых спецыялістаў для ўласных патрэб. Колькасць дактарантаў у 2017 г. склала 18 чалавек (вочнай формы навучання – 4, саіскальнікаў – 14, 1 з іх рыхтуецца платна для гістарычнага факультэта Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава). Вучоным саветам Інстытута гісторыі зацверджаны базавыя патрабаванні да вынікаў навукова-даследчай дзейнасці аспірантаў і дактарантаў, якія служаць ключавым крытэрыем пры іх атэстацыі. Шэраг аспірантаў і дактарантаў інстытута сталі лаўрэатамі стыпендый Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і грантаў НАН Беларусі на навукова-даследчую працу.

У інстытуце створаны неабходныя ўмовы для прадукцыйнага функцыянавання савета па абароне доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый Д 01.40.01 па спецыяльнасцях 07.00.02 – айчынная гісторыя; 7.00.06 – археалогія; 07.00.09 – гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычных даследаванняў (старшыня савета – А. А. Каваленя; вучоны сакратар – В. Л. Лакіза), што спрыяе інтэнсіўнай падрыхтоўцы навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі як для інстытута, так і для патрэб іншых устаноў Беларусі і замежных краін. Так, на працягу 2011–2017 гг. савет прыняў да абароны 71 дысертацыю (11 доктарскіх і 60 кандыдацкіх), з якіх паспяхова абаронены 68 (10 доктарскіх і 58 кандыдацкіх): 4 доктарскія і 50 кандыдацкіх – па айчыннай гісторыі; 2 доктарскія і 6 кандыдацкіх – па археалогіі; 4 доктарскія і 4 кандыдацкія – па гістарыяграфіі, крыніцазнаўству і метадах гістарычных даследаванняў. Адзначым, што ў 2016 г. вучоныя і аспіранты інстытута абаранілі 3 кандыдацкія і 1 доктарскую дысертацыі, у 2017 г. – 5 кандыдацкіх і ў пачатку 2018 г. – 2 кандыдацкія дысертацыі.

Арыгінальныя навуковыя творы археолагаў, гісторыкаў і антраполагаў інстытута раскрываюць найбагацейшы гісторыка-культурны і духоўны пласт беларускага народа. Шматлікія выданні, падрыхтаваныя навукоўцамі Інстытута гісторыі, з'яўляюцца гонарам Рэспублікі Беларусь, шырока запатрабаваны ў навукова-адукацыйным працэсе, атрымалі прызнанне шырокай айчыннай і замежнай грамадскасці, не маюць аналагаў у свеце.

Вылучаюцца такія выданні, як: выдадзеная ў новай серыі «Славянские древности Беларуси» калектыўная фундаментальная праца «Славяне на территории Беларуси в догосударственный период» у 2 кнігах, у якой на падставе тэарэтычных распрацовак і абагульнення назапашанага археалагічнага матэрыялу раскрываюцца асаблівасці і праблемныя пытанні этнагенезу славян, асваення імі тэрыторыі нашай краіны [31; 32], а таксама трэці том "Вялікага гістарычнага атласа Беларусі" [16].

Толькі за 2017 г. супрацоўнікамі інстытута былі апублікаваны 40 кніжных выданняў (4 за межамі Беларусі), сярод якіх 17 манаграфій (4 за межамі краіны), 7 зборнікаў навуковых артыкулаў і 2 зборнікі матэрыялаў канферэнцый, 3 падручнікі і вучэбныя дапаможнікі, 1 зборнік дакументаў і матэрыялаў, 6 навукова-папулярных кніг, 1 навукова-інфармацыйнае выданне на англійскай мове. Акрамя таго, атрыманыя вынікі даследаванняў знайшлі адлюстраванне ў 324 навуковых артыкулах (з іх 67 за межамі Беларусі), 40 тэзісах (з іх 24 за межамі краіны) і 44 навукова-папулярных публікацыях [5; 19; 23; 24; 33].

Асобна адзначым знакавыя для айчыннай гістарычнай навукі зборнікі навуковых артыкулаў *"Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура": у 2 частках*; *"Беларусь в геополитических процессах XX–XXI вв."* [14; 15].

Беларускімі антраполагамі падрыхтавана ўнікальнае выданне *"Антропология Беларуси в исследованиях конца XIX – середины XX в."*. У ім прадстаўлены найбольш значныя працы, напісаныя беларускімі і замежнымі даследчыкамі ў канцы XIX – сярэдзіне XX ст., у якіх адлюстраваны пачатковы этап развіцця антрапалагічных даследаванняў на тэрыторыі Беларусі. У выніку раскрыты раней невядомыя старонкі з гісторыі развіцця антрапалогіі ў Беларусі, сабраны біяграфічныя звесткі пра жыццё і дзейнасць даследчыкаў [4].

У калектыўнай манаграфіі *"История аграрной науки Беларуси (XIX–XXI вв.)"*, якая выйшла ў 2 частках, упершыню сістэмна даследаваны працэс развіцця аграрнай навукі Беларусі ў XIX–XXI стст., вызначаны яго перыяды і этапы, а таксама іх характэрныя асаблівасці, раскрыты і асветлены напрацоўкі і дасягненні айчынных вучоных-аграрыяў [20].

Важнае дзяржаўнае значэнне маюць выданні, падрыхтаваныя вучонымі інстытута сумесна з Акадэміяй кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь "*Актуальные направления идеологической работы в Республике Беларусь"* [3] і *"Белорусский путь развития (вопросы и ответы)"* [11]. У іх прадстаўлены асноўныя напрамкі арганізацыі і вядзення ідэалагічнай працы ў Рэспубліцы Беларусь, змешчана актуальная інфармацыя як тэарэтычнага, так і практычнага характару аб палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і духоўнай сферах жыццядзейнасці беларускага грамадства.

Выдадзены шэраг грунтоўных манаграфічных даследаванняў па актуальных праблемах археалогіі, айчыннай і ўсеагульнай гісторыі перыядаў Сярэднявечча і Новага часу. Так, у манаграфіі М. А. Волкава *"Слуцк на старых планах"* з асновай на багаты архіўны матэрыял адлюстравана гісторыя аднаго з найбольш самабытных гарадоў Беларусі [13]. Падставай для вывучэння шматграннай і яскравай мінуўшчыны Слуцка сталі планы горада і яго частак XVII – пачатку XX ст. Большасць з іх выяўлены ў архівах Беларусі, Польшчы, Германіі, Расіі, Літвы і апублікаваны ўпершыню. У манаграфіі В. М. Бароўскай *"Беларускае пытанне на савецка-польскіх перагаворах 1918–1921 гг."* праведзена сістэмнае даследаванне гісторыі савецка-польскіх перагавораў 1918–1921 гг., вызначана перыядызацыя перагаворнага працэсу, разгледжана пытанне фарміравання беларускага ўчастка савецка-польскай мяжы [5]. У манаграфіі І. Р. Чыкалавай *"Великобритания: изучение в Российской империи (XIX – начало XX в.)"* раскрыты асноўныя напрамкі вывучэння Вялікабрытаніі ў Расійскай імперыі, вернуты ў культурную прастору і навуковы ўжытак шматлікія працы, апублікаваныя на працягу XIX – пачатку XX ст., выяўлены расійскія англазнаўцы – выхадцы з беларускіх губерняў, прааналізавана роля перыядычнага друку ў азнаямленні чытача Расійскай імперыі з жыццём брытанскага грамадства [35].

Вельмі важна, што непасрэдныя фундаментальныя распрацоўкі вучоных інстытута знайшлі адлюстраванне ў падрыхтаваным навучальным дапаможніку для агульнаадукацыйных школ *“Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст.”*, у якім адлюстраваны і адаптаваны да ўспрымання вучнямі сярэдняга школьнага ўзросту самыя важныя падзеі і працэсы, якія адбываліся ў айчыннай гісторыі на працягу аднаго з найскладаных перыядаў [17].

Асаблівае значэнне мае міжнародны праект з расійскім Фондам садзейнічання актуальным гістарычным даследаванням “Историческая память”, які распачаўся ў 2017 г. і вынікам якога ўжо стала выданне ў Расійскай Федэрацыі манаграфій М. М. Смальянінава, А. А. Крыварота і Д. А. Крывашэя, прысвечаных падзеям Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай войн на тэрыторыі Беларусі [23; 24; 33].

Адзначым калектыўную манаграфію і зборнік дакументаў у 3 тамах і 6 кнігах «Страна в огне», прысвечаныя падзеям Вялікай Айчыннай вайны. Над гэтым праектам працавалі нашы гісторыкі сумесна з расійскімі вучонымі амаль дзесяць гадоў (выданне атрымала нацыянальную прэмію Расіі «Лучшие книги и издательства года» ў намінацыі «Гісторыя»).

Добра ілюстраваная кніга «Беларусь: страницы истории» ўпершыню ў гісторыі была выдадзена ў 2016 г. на кітайскай мове ў Кітайскай Народнай Рэспубліцы, а ў 2018 г. адноўлены варыянт гэтай навукова-папулярнай кнігі выдадзены і на англійскай мове [40].

У 2018 г. таксама пабачыла свет калектыўная манаграфія *«Грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, 1772–1917 гг.»*, дзе ўпершыню комплексна аналізуецца грамадска-палітычнае жыццё Беларусі ў перыяд знаходжання ў складзе Расійскай імперыі, паказваюцца эвалюцыя дзяржаўна-прававога статусу беларуска-літоўскіх зямель, адносіны тагачаснага беларускага грамадства да палітыкі ўлад, працэсы станаўлення і кансалідацыі грамадскіх і нацыянальных рухаў [37]; калектыўная манаграфія *«Беларуская Народная Рэспубліка – крок да незалежнасці: да 100-годдзя абвяшчэння»*, у якой адлюстраваны складаны і супярэчлівы працэс афармлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці [38], а таксама грунтоўная абагульняючая манаграфія А. Г. Калечыц *«Чалавек і асяроддзе: каменны век, Заходняе Палессе»*, у якой на новым узроўні раскрыты пытанні першапачатковага асваення людзьмі прасторaў Беларусі ў палеаліце і мезаліце, матэрыяльнай і духоўнай культуры старажытных насельнікаў нашай краіны [22].

Інстытут гісторыі актыўна арганізуе і штогод праводзіць звыш дваццаці навуковых мерапрыемстваў (канферэнцый, семінараў, “круглых сталоў”) не толькі ў Мінску, але і ў розных рэгіёнах Рэспублікі Беларусь з мэтай шырокай папулярызацыі найноўшых даследаванняў вучоных па рэгіянальнай гісторыі. Такія мерапрыемствы накіраваны на выхаванне гістарычнай самасвядомасці і патрыятызму, любові да роднага краю, развіцця рэгіянальнага і міжнароднага турызму. На іх абмяркоўваюцца пытанні аховы і практычнага выкарыстання археалагічнай і гісторыка-культурнай спадчыны; гісторыі беларускай дзяржаўнасці; падзей Вялікай Айчыннай вайны. У працы канферэнцый прымаюць удзел не толькі вучоныя, але і настаўнікі, навучэнцы, музейныя работнікі, краязнаўцы. Такая форма навукова-асветнай работы атрымала шырокі грамадскі рэзананс і высокую ацэнку навуковай супольнасці [2, с. 110–114; 29; 30].

Нельга не адзначыць праведзеныя сумесна з Брэсцкімі абласным і гарадскім выканаўчымі камітэтамі, Брэсцкім дзяржаўным універсітэтам імя А. С. Пушкіна, Мемарыяльным комплексам «Брэсцкая крэпасць-герой», Міністэрствам абароны Рэспублікі Беларусь і Ваеннай акадэміяй Рэспублікі Беларусь Міжнародную навуковую канферэнцыю *«Беларусь у агні 1941 года (да 75-годдзя пачатку Вялікай Айчыннай вайны)» (Брэст, 21–22 чэрвеня 2016 г.)*; сумесна з гістарычнымі факультэтамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка Міжнародную навуковую канферэнцыю *«Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі: праблемы, дасягненні, перспектывы» (Мінск, 20–21 кастрычніка 2016 г.)*; а таксама Міжнародную навукова-практычную канферэнцыю *«Post Mortem. Погребальные памятники в историко-культурном пространстве: проблемы изучения и сохранения» (Мінск, 9–11 лістапада 2016 г.),* Міжнародную навукова-практычную канферэнцыю «*Древности III–I тыс. до н. э. Беларуси и смежных территорий: новые взгляды и интерпретации (к 80-летию изучения поселений Кривинского торфяника)» (Мінск, 1–2 снежня 2016 г.)*, Міжнародную навуковую канферэнцыю да 100-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі *“Вялікі Кастрычнік у гістарычных лёсах беларускай дзяржаўнасці” (Мінск,*

2–3 лістапада 2017 г.), Міжнародную навуковую канферэнцыю да 100-годдзя БНР *«Беларуская Народная Рэспубліка ў гісторыі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці» (Мінск, 15–16 сакавіка 2018 г.).*

Важнае значэнне меў Першы сімпозіум *"Навуковыя асновы беларускай дзяржаўнасці"*, праведзены 28 сакавіка 2017 г. На ім была абмеркавана канцэпцыя гісторыі беларускай дзяржаўнасці і прынята рашэнне пра падрыхтоўку шматтомнага выдання па гісторыі беларускай дзяржаўнасці. Рэзананснай падзеяй у справе развіцця і папулярызацыі айчынных геапалітычных даследаванняў з'явілася праведзеная 30–31 сакавіка 2017 г. Міжнародная канферэнцыя *"Беларусь у сучасных геапалітычных працэсах"*, арганізаваная сумесна з германскім Фондам імя К. Адэнаўэра. Знакавым мерапрыемствам у справе пашырэння беларускага погляду на гісторыю Вялікага Княства Літоўскага стала Міжнародная навуковая канферэнцыя *"Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі: інстытуты, парламентарыі, парламенцкая практыка"*, праведзеная сумесна з Літоўскім універсітэтам эдукалогіі 10 мая 2017 г. у Вільнюсе. Значны навуковы і грамадскі рэзананс атрымала Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя *«Антрапалогія сям'і: гістарычныя, сацыяльна-эканамічныя і біялагічныя аспекты даследаванняў»*, якая адбылася 28–30 чэрвеня 2017 г. Канферэнцыя была падтрымана Міждзяржаўным фондам гуманітарнага супрацоўніцтва дзяржаў-удзельніц СНД і праводзілася ў Год сям'і, які быў абвешчаны ў краінах СНД. Шырокі водгук як у навуковых колах, так і ў сродках масавай інфармацыі атрымала Міжнародная навуковая канферэнцыя *"Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 950-годдзя горада)"*, якая была праведзена сумесна з Мінскім гарадскім выканаўчым камітэтам 7–8 верасня 2017 г. У Слуцку і Мінску 22–23 верасня 2017 г. была праведзена Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «*Беларусь, Слуцкі край і Эдвард Вайніловіч (да 170-годдзя з дня нараджэння)»*, у якой удзельнічалі прадстаўнікі Рымска-каталіцкага касцёла і Праваслаўнай царквы, работнікі культурна-асветных устаноў, педагогі і навучэнцы [10].

Сумесна з выдавецкім домам "Беларуская навука" Інстытутам гісторыі НАН Беларусі заснаваны і ўжо некалькі гадоў выдаюцца кнігі ў серыі "Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі" [7–9]. Гэтыя арыгінальныя навуковыя творы раскрываюць найбагацейшыя гісторыка-культурныя і духоўныя пласты беларускага народа.

К Году малой радзімы ў 2018 г. разам з мясцовымі ўладамі ўжо праведзены канферэнцыі *"Расонскі край: гісторыя, культура, людзі (да 100-годдзя з дня нараджэння П. М. Машэрава)", "Шклоў і яго навакольлі ў гісторыі Беларусі", "Хатынь и её сёстры: трагедия и память (к 75-летию Хатынской трагедии)", "Ашмяншчына – штодзённае жыццё жыхароў краю X–XX стст.", "Гісторыка-культурная спадчына Дзятлаўшчыны (да 520-годдзя горада)" і "Беларусь, Клецкі край і Эдвард Вайніловіч"*.

Падчас падрыхтоўкі рэгіянальных навуковых мерапрыемстваў узнімаецца значны пласт раней невядомых архіўных дакументаў і матэрыялаў, а таксама праводзяцца адмысловыя археалагічны даследаванні. Напрыклад, у 2018 г. акрамя сенсацыйных адкрыццяў на ўскраіне старажытнага Мінска (С. Д. Дзярновіч) і Новага замка Гродна (І. У. Спірын, А. У. Касцюкевіч) новыя артэфакты розных гістарычных перыядаў выяўлены на першабытных стаянках каля в. Пархуты Дзятлаўскага раёна (В. Л. Лакіза) і в. Барава Іўеўскага раёна (С. С. Велент-Шчэрбач); раннеславянскім паселішчы каля Давыд-Гарадка на Беларускім Палессі (Г. М. Бяліцкая), археалагічным комплексе Кардон Шумілінскага раёна Віцебскай вобласці (С. Д. Дзярновіч), рэштках дома дружынніка X ст. каля Гальшан (П. М. Кенька, Я. В. Уласавец) і палаца Святаполк-Мірскіх каля Мірскага замка (І. У. Ганецкая), старажытных тэрыторыях Слоніма (А. М. Максімовіч) і Барысава (В. І. Кошман).

Важна, што сумесна з мясцовымі раённымі выканаўчымі камітэтамі і аддзеламі адукацыі рэгулярна арганізуюцца археалагічныя летнікі. Школьнікі вучацца методыцы археалагічных даследаванняў, фіксацыі выяўленых артэфактаў, зачыстцы аб'ектаў. Толькі ў апошнія гады такія экспедыцыі працавалі на помніках Ашмянскага, Дзятлаўскага, Зэльвенскага, Іўеўскага, Карэліцкага, Лагойскага, Лоеўскага, Рэчыцкага, Рагачоўскага, Свіслацкага, Старадарожскага, а таксама шэрага іншых раёнаў краіны.

Вучоныя інстытута накіраваны на практычнае выкарыстанне вынікаў сваіх даследаванняў. Яны ўдзельнічаюць у распрацоўцы арыгінальных навуковых канцэпцый музеяў, экспазіцый і выстаў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, музея гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мірскага замка, Музея гісторыі Мінска, Мінскай гарадской ратушы, а таксама шэрага

краязнаўчых музеяў (Брэст, Камянюкі, Ляскавічы, Моталь, Іўе, Свіслач, Рагачоў, Рэчыца і інш.). Напрыклад, самыя ўнікальныя археалагічныя артэфакты былі прадстаўлены дэлегатам II З'езда вучоных Рэспублікі Беларусь (12–13 снежня 2017 г.). У Мірскім замку праходзілі арганізаваная сумесна з партнёрамі са Швецыі Міжнародная выстава *"Ultima ratio regum. Беларусь у Паўночных войнах сярэдзіны XVII – пачатку XVIII ст."* (вясна – восень 2017 г.) і выстава "*Феадальная рэзідэнцыя ў святле археалагічных даследаванняў"*, адкрыццё якой 24 мая 2018 г. было прымеркавана да Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі *"Вынікі археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Беларусі ў 2017 годзе"*. На аснове напрацовак археолагаў інстытута ствараецца першы ў краіне археалагічны музей пад адкрытым небам на тэрыторыі Нацыянальнага парку «Белавежская пушча» каля в. Камянюкі (сумесная праца Інстытута гісторыі НАН Беларусі, НП «Белавежская пушча», праектнай арганізацыі «Брэстрэстаўрацыяпраект»). Узведзена гарадзішча жалезнага веку з абарончымі валамі, драўлянай вежай і мостам цераз роў з вадой, жылымі і гаспадарчымі пабудовамі розных археалагічных культур Беларусі [2, с. 118–119].

Праводзілася актыўная і мэтанакіраваная праца па папулярызацыі археалагічнай і гісторыка-культурнай спадчыны краіны ў СМІ. Вучоныя Інстытута гісторыі неаднаразова выступалі на каналах Беларусь-1, АНТ, СТБ, РТР-Беларусь, Беларусь-24, Мінск-ТБ, у інтэрнэт-рэсурсах і на радыё, а таксама ў перыядычным друку («СБ-Беларусь сегодня», «Рэспубліка», «Народная газета», «Мінскі кур'ер», «Гродзенская праўда»).

Зроблена шмат. Але калектыў інстытута не спыняецца на дасягнутым, даследаванні па антрапалогіі, археалогіі, айчыннай і сусветнай гісторыі рухаюцца ў зададзеным кірунку, які адпавядае нацыянальным і дзяржаўным інтарэсам Рэспублікі Беларусь. На гэтым шляху нам яшчэ неабходна вырашыць цэлы шэраг актуальных задач.

Для паспяховага вывучэння археалагічнай спадчыны краіны, з мэтай мінімізацыі выдаткаў пры праектаванні і будаўніцтве народнагаспадарчых аб'ектаў, зберажэння культурнай спадчыны беларускага народа, арганізацыі эфектыўнай аховы помнікаў археалогіі актуальным і запатрабаваным з'яўляецца стварэнне "Археалагічнай карты Беларусі" на падставе суцэльнага абследавання ўсёй тэрыторыі краіны і нанясення на карты ўсіх вядомых помнікаў археалогіі, іх зон аховы. Для фінансавання важнейшых археалагічных экспедыцый, у тым ліку на развіццё спецыяльных метадаў, набыццё пэўнага абсталявання для археалагічных пошукаў і аналізаў, варта праводзіць адмысловыя конкурсы Міністэрствам культуры НАН Беларусі, НАН Беларусі, аблвыканкамамі і Мінскім гарадскім выканаўчым камітэтам. Значна больш у краіне павінна быць і археолагаў, а таксама вузкіх спецыялістаў, звязаных з прыродазнаўчымі даследаваннямі старажытнасцей.

Безумоўна, самай сур'ёзнай увагі патрабуюць праблемы крыніцазнаўства. Вельмі актуальным з'яўляецца стварэнне трывалых асноў для маштабнай навукова-даследчай і арганізацыйнай работы па планамерным і сістэматычным выданні гістарычных дакументаў. У гэтай сувязі прапрацоўваюцца варыянты рэалізацыі праграмы выдання крыніц па айчыннай гісторыі з адпаведным фінансаваннем, магчыма, праз Дзяржаўны камітэт па навуцы і тэхналогіях Рэспублікі Беларусь.

У лік крыніц для першачарговай публікацыі павінны ўвайсці старажытныя дакументы, што праліваюць святло на гісторыю Беларусі XIII – пачатку XVI ст., а таксама шматлікія земскія, гарадскія і магістрацкія кнігі з беларускіх зямель XVI–XVIII стст., якія захоўваюць у сабе велізарны матэрыял па сацыяльнай, эканамічнай, палітычнай гісторыі нашай айчыны, дзейнасці цэнтральных і мясцовых органаў улады і кіравання, гістарычнай геаграфіі, генеалогіі баярскіх, мяшчанскіх і нават сялянскіх родаў. Неабходна прадоўжыць працу па выданні кніг Метрыкі ВКЛ, звесткі якіх маюць неацэннае значэнне для гісторыі Беларусі. На рэгулярную і сістэматычную аснову павінна быць пастаўлена справа па выданні крыніц па новай і навейшай гісторыі Беларусі.

Разам з калегамі з ВНУ плануецца падрыхтоўка шматтомнай гісторыі Беларусі, дзе на аснове новых канцэптуальных і метадалагічных распрацовак гістарычнай навукі, а таксама нацыянальна-дзяржаўнай ідэалогіі Рэспублікі Беларусь будуць абагульнены важнейшыя працэсы і падзеі айчыннай гісторыі, сучасныя дасягненні нашай краіны. Гэта шматтомная праца будзе своеасаблівай нарматыўнай базай пры падрыхтоўцы падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для навучальных устаноў, навуковым "компасам" пры далейшай распрацоўцы недаследаваных або малавывучаных праблем гісторыі Беларусі.

Будзе працягвацца праца па выкананні такіх знакавых выдавецкіх праектаў, як “Древнейшие города Беларуси”, “Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі”, “Антропология Беларуси”.

Увогуле плануецца падрыхтоўка і выданне комплексу фундаментальных аб’ектыўных навуковых работ па нацыянальнай гісторыі, якія сфарміруюць навуковую базу для ўдасканалення і аднаўлення праграм, падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для вышэйшых, сярэдніх і сярэднеспецыяльных навучальных устаноў, будуць спрыяць развіццю ў падрастаючага пакалення і грамадства ў цэлым разумення багацця беларускай гісторыі і культуры, пачуццяў патрыятызму і гонару за свой народ і краіну.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Акадэмічная гуманітарыстыка: важнейшыя вынікі 2016 года / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў; А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 188 с.

2. Акадэмічная гуманітарыстыка: важнейшыя вынікі 2017 года / А. А. Каваленя [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Аддз. гуманітар. навук і мастацтваў. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 207 с.

3. Актуальные направления идеологической работы в Республике Беларусь / М. Г. Жилинский [и др.]; редкол.: М. Г. Жилинский [и др.]. – Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2017. – 331 с.

4. Антропология Беларуси в исследованиях конца XIX – середины XX в. / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; сост.: О. В. Марфина, Н. Н. Помазанов, В. А. Шипилло, В. С. Крумплевский; авт. ист. коммент. В. В. Яновская; науч. ред.: И. И. Саливон, О. В. Марфина. – Минск: Беларуская навука, 2017. – 456 с.

5. Бароўская, В. М. Беларускае пытанне на савецка-польскіх перагаворах 1918–1921 гг. / В. М. Бароўская. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 269 с.

6. Беларусь в геополитических процессах XX–XXI вв.: сб. науч. ст. / редкол.: А. А. Коваленя (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларуская навука, 2017. – 191 с.

7. Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Браслаўскія чытанні: (да 950-годдзя горада Браслава): зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; навук. рэд. В. М. Ляўко; рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2016. – 271 с.

8. Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Калінкавічы і Калінкавіцкі край: зб. навук. арт. / уклад.: А. А. Скеп’ян, рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2016. – 325 с.

9. Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Шумілінскі край: зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; рэдкал.: В. В. Даніловіч [і інш.]; навук. рэд. В. М. Ляўко. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 263 с.

10. Беларусь, Слуцкі край і Эдвард Вайніловіч: матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. / рэдкалегія: А. А. Каваленя (навуковы рэдактар) [і інш.]. – Мінск: Медысонт, 2018. – 416 с.

11. Белорусский путь развития (вопросы и ответы): справ. / М. Г. Жилинский [и др.]; под общ. ред. М. Г. Жилинского. – Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2017. – 184 с.

12. Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне /А. М. Литвин [и др.]; редкол. А. А. Коваленя (науч. ред.) [и др.]. – Минск: Беларуская навука, 2016.

13. Волкаў, М. А. Слуцк на старых планах / М. А. Волкаў; навук. рэд. Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск: Беларусь, 2017. – 159 с.

14. Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура: зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп’ян; рэдкал.: У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – Т. 1. – 506 с.

15. Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура: зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп’ян; рэдкал.: У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – Т. 2. – 498 с.

16. Вялікі гістарычны атлас Беларусі: у 4 т. / рэдкал.: Г. І. Кузняцоў (старшыня) [і інш.]. – Мінск: Белкартаграфія, 2016. – Т. 3. – 352 с.

17. Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст.: навук. дапам. для 7-га кл. устаноў агульн. сярэдн. адукацыі з беларус. мовай навучання / В. А. Варонін, А. А. Скеп’ян, А. У. Мацук, В. В. Краўчанка; пад рэд. В. А. Вароніна, А. А. Скеп’ян. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2017. – 214 с.

18. Данилович, В. В. Институт истории / В. В. Данилович, В. Л. Лакиза // Национальная академия наук Беларуси: энцикл. справ. / Нац. акад. наук Беларуси, Изд. дом «Беларуская навука»; редкол.: В. Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларуская навука, 2017. – С. 189–193.

19. Зянюк, Р. У. Навучальныя ўстановы рымска-каталіцкай царквы ў Беларусі (1772–1914 гг.) / Р. У. Зянюк. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 300 с.

20. История аграрной науки Беларуси (XIX–XXI вв.) / В. Г. Гусаков [и др.]; редкол.: В. Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларуская навука, 2017. – Ч. 1. – 310 с.; Ч. 2. – 508 с.

21. Інстытут гісторыі НАН Беларусі: навукова-інфармацыйнае выданне / уклад.: В. Л. Лакіза, Р. А. Аляхновіч; пад рэд. В. В. Даніловіча, В. Л. Лакізы. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 60 с.

22. Калечыц, А. Г. Чалавек і асяроддзе: каменны век, Заходняе Палессе / А. Г. Калечыц. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 584 с.

23. Криворот, А. А. Взаимодействие партизанских формирований Беларуси и Росии в тылу немецкой группы армий «Центр» /А. А. Криворот. – М.: Фонд «Историческая память», 2017. – 334 с.

24. Кривошей, Д. А. Судьбы народов Беларуси под оккупацией (июнь 1941 – июль 1944 г.) / Д. А. Кривошей. – М.: Фонд «Историческая память», 2017. – 316 с.

25. Лакиза, В. Археология на МКАД-2: дорога из прошлого в настоящее / В. Лакиза, А. Войтехович // Наука и инновации. – 2017. – № 9 (175). – С. 34–38.

26. Лакиза, В. Академическая археология Беларуси на современном этапе / В. Лакиза // Наука и инновации. – 2017. – № 9 (175). – С. 18–26.

27. Левко, О. Н. Кордон – новый памятник археологии эпохи викингов в Восточной Европе / О. Н. Левко // Докл. Нац. акад. наук Беларуси. – 2016. – Т. 60, № 5. – С. 120–127.

28. Левко, О. Н. Полоцкое княжество и Витебское Подвинье в эпоху викингов / О. Н. Левко // Наука и инновации. – 2016. – № 11. – С. 57–61.

29. Отчет о деятельности Национальной академии наук Беларуси в 2015 г. / Национальная академия наук Беларуси. – Минск, 2016. – 425 с.

30. Отчет о деятельности Национальной академии наук Беларуси в 2016 г. – Минск, 2017.

31. Славяне на территории Беларуси в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя: в 2 кн. / О. Н. Левко [и др.]; науч. ред.: О. Н. Левко, В. Г. Белявец. – Минск: Беларуская навука, 2016. – Кн. 1. – 506 с.

32. Славяне на территории Беларуси в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя: в 2 кн. / О. Н. Левко [и др.]; науч. ред.: О. Н. Левко, В. Г. Белявец. – Минск: Беларуская навука, 2016. – Кн. 2. – 410 с.

33. Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – М.: Фонд «Историческая память», 2017. – 415 с.

34. Смяховіч, М. У. Сельская гаспадарка Беларусі ў 1943–1991 гадах: этапы развіцця, дасягненні, вопыт / М. У. Смяховіч; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 439 с.

35. Чикалова, И. Р. Великобритания: изучение в Российской империи (XIX – начало XX в.) / И. Р. Чикалова. – СПб.: Алетейя, 2017. – 576 с.

36. Шаланда, А. І. Код Францішка Скарыны. Геральдычныя матэрыялы ў пражскіх і віленскіх выданнях беларускага першадрукара / А. І. Шаланда. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 175 с.

37. Грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, 1772–1917 гг. / А. У. Унучак [і інш.]; рэдкал.: В. В. Даніловіч (гал. рэд.) [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 573 с.

38. Беларуская Народная Рэспубліка – крок да незалежнасці: да 100-годдзя абвяшчэння: гістарычны нарыс / А. А. Каваленя [і інш.]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут гісторыі. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 157 с.

39. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus / Compilers are Vadim L. Lakiza, Rogneda A. Olehnovich; Edited by Vyacheslav V. Danilovich. – Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. – 60 p.

40. Belarus: pages of history / National Academy of Sciences of Belarus, Institute of History. – Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. – 408 p.

References

1. Kavalenya A. A. (et al.) *Academic humanities: the most important results in 2016.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 188 p. (in Belarusian).

2. Kavalenya A. A. (et al.) *Academic humanities: the most important results in 2017.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ. 207 p. (in Belarusian).

3. Zhilinski M. G. (et al.) *Actual directions of ideological work in Belarus*. Minsk, Academy of Management under the President of the Republic of Belarus, 2017. 331 p. (in Russian).

4. Marfina O. V., Pomazanov N. N., Shipillo V. A., Krupplevsky V. S. *Anthropology of Belarus in the studies of the late XIX – mid XX century.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 456 p. (in Russian).

5. Borovskaya V. *Belarusian issue on the Soviet-Polish negotiations of 1918–1921.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 269 p. (in Belarusian).

6. Bukonkin D. A., Volod'kin A. A., Laikov K. M., Kavalenya A. A. (ed.) *Belarus in geopolitical processes of XX–XXI centuries: Collection of scientific articles*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 191 p. (in Russian).

7. Lyauko V. M., Danilovich V. V., Lakiza V. L., Kurlovich-Byalyaŭskaya P. S. *Belarus through the prism of regional history: Braslavski region: (to 950 anniversary of the city of Braslav): Collection of scientific articles*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2016. 271 p. (in Belarusian).

8. Skepyan A. A., Danilovich V. V., Lakiza V. L., Golubeu V. F., Dounar A. B. *Belarus in the light of regional history: Kalinkovichi and Kalinkovichi region: Collection of scientific articles.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2016. 325 p. (in Belarusian).

9. Danilovich V. V., Lyauko V. M. (et al.) *Belarus in the light of regional history: Shumilinski region: Collection of scientific articles*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2018. 263 p. (in Belarusian).

10. Kavalenya A. A., Anofranka N. V., Danilovich V. V., Zaval'nyuk U. M., Lakiza V. L., Novik N. Ya., Putsik U. S., Unuchak A. U. *Belarus, Slutsk edge and Edward Voynilovich. Materials of the International Scientific and Practical Conference.* Minsk, Medysont Publ., 2018. 416 p. (in Belarusian).

11. Zhilinski M. G. (et al.) *Belarusian way of development (questions and answers): directory*. Minsk, Academy of Management under the President of the Republic of Belarus, 2017. 184 p. (in Russian).

12. Belarus people's contribution to the Victory in World War II / A. M. Litvin [et al.]; editorial board: A. A. Kovalenya (editor-in-chief) [et al.]. Second ed. Minsk: Belarusian Science, 2016. - 495 p. (In Russian)

13. Volkov M. A. *Slutsk on old plans*. Minsk, Belarus' Publ., 2017. 159 p. (in Belarusian).

14. Skep'yan A. A., Gusakou U. R., Kavalenya A. A., Danilovich V. V., Lakiza V. L., Golubeu V. F., Lyauko V. M., Varonin V. A., Matsuk A. U. *The Grand Duchy of Lithuania: politics, economy, culture: Collection of scientific articles. Vol. 1.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 506 p. (in Belarusian).

15. Skep'yan A. A., Gusakou U. R., Kavalenya A. A., Danilovich V. V., Lakiza V. L., Golubeu V. F., Lyauko V. M., Varonin V. A., Matsuk A. U. *The Grand Duchy of Lithuania: politics, economy, culture: Collection of scientific articles.Vol. 2.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 498 p. (in Belarusian).

16. Nasevich V. L., Kuznyatsou G. I., Adamushka U. I., Kavalenya A. A., Yanouskaya V. V., Bandarenka K. M., Verzun M. A., Danilovich V. V., Kastsyuk M. P., Varachkina T. I. *Big Historical Atlas of Belarus. Vol. 3.* Minsk, Belkartagrafiya Publ., 2016. 352 p. (in Belarusian).

17. Voronin V. A., Skepyan A. A., Matsuk A. U., Kravchenko V. V. *History of Belarus, XVI–XVIII centuries: Research tutorial for 7th grade general secondary education institutions with the Belarusian language of instruction*. Minsk, Publishing Center of the Belarusian State University, 2017. 214 p. (in Belarusian).

18. Danilovich V. V., Lakiza V. L. Institute of History. *National Academy of Sciences of Belarus.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017, pp.189 –193 (in Russian).

19. Zyanyuk R. U. *College of the Roman Catholic Church in Belarus (1772–1914 biennium).* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 300 p. (in Belarusian).

20. Gusakov V. G., Gaponenko O. A., Danilovich V. V., Krivichanina E. A., Nosevich L. I., Smekhovich N. V., Kovalenya A. A., Tugai V. V. *History of agrarian science of Belarus (XIX–XXI centuries). Part 1-2.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017 (in Russian).

21. Lakiza V. L., Alyakhnovich R. A., Danilovich V. V. *History of agrarian science of Belarus (XIX–XXI centuries).* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2018. 60 p. (in Belarusian).

22. Kolechits A. G. *Man i environment: the Stone Age, Western Polesie*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2018. 584 p. (in Belarusian).

23. Krivorot A. A. *Interaction of partisan formations of Belarus and Russia in the rear of the German army group «Center».* Moscow, Historical Memory Foundation, 2017. 334 p. (in Russian).

24. Krivoshei D. A. *The fate of the peoples of Belarus under the occupation (June 1941 – July 1944).* Moscow, Historical Memory Foundation, 2017. 316 p. (in Russian).

25. Lakiza V. Archeology at MKAD-2: the road from the past to the present. *Nauka i innovatsii = Science and Innovations*, 2017, no. 9 (175), pp. 34–38 (in Russian).

26. Lakiza V. Academic archeology of Belarus at the present stage. *Nauka i innovatsii = Science and Innovations*, 2017, no. 9 (175), pp. 18–26 (in Russian).

27. Levko O. N. Cordon – a new monument of Viking archeology in Eastern Europe. *Doklady Natsional'noi akademii nauk Belarusi = Doklady of the National Academy of Sciences of Belarus,* 2016, vol. 60, no. 5, pp. 120–127 (in Russian).

28. Levko O. N. The Polotsk Principality and the Vitebsk Oblast in the Age of the Vikings. *Nauka i innovatsii = Science and Innovations*, 2016, no. 11, pp. 57–61 (in Russian).

29. National Academy of Sciences of Belarus. *Report on the activities of the National Academy of Sciences of Belarus in 2015*. Minsk, 2016. 425 p. (in Russian).

30. National Academy of Sciences of Belarus. *Report on the activities of the National Academy of Sciences of Belarus in 2016*. Minsk, 2017 (in Russian).

31. Levko O. N. (et al.) *Slavs on the territory of Belarus in the pre-state period: to the 90th anniversary of the birth of Leonid Davydovich Pobol. Book. 1.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2016. 506 p. (in Russian).

32. Levko O. N. (et al.) *Slavs on the territory of Belarus in the pre-state period: to the 90th anniversary of the birth of Leonid Davydovich Pobol. Book. 2*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2016. 410 p. (in Russian).

33. Smolyaninov M. M. *Belarus in the First World War 1914–1918*. Moscow, Historical Memory Foundation, 2017. 415 p. (in Russian).

34. Smehovich M. V. *Agriculture Belarus in 1943–1991 years: the stages of development, achievement, expertise*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 439 p. (in Belarusian).

35. Chikalova I. R. *Great Britain: study in the Russian Empire (XIX – early XX century)*. St. Petersburg, Aleteiya Publ., 2017. 576 p. (in Russian).

36. Shalanda A. I. *Francisk Skorina Code. Heraldic materials in Prague and Vilna editions of the first Belarusian printer.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2017. 175 p. (in Belarusian).

37. Social and political life in Belarus, 1772–1917. A. U. Unuchak [et al.]; editorial board: V. V. Danylovych (editor-in-chief) [et al.]. Nat. Acad. of Sciences, Institute of History. Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. 573 p.

38. Belarusian People's Republic – a step towards independence: to the 100th anniversary of the proclamation: historical sketch / A. A. Kovalenya [et al.]; the National Academy of Sciences, Institute of History. Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. 157 p.

39. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus / Compiled by V. L. Lakiza, R. A. Olehnovich; Edited by V. V. Danilovich. Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. 60 p.

40. Belarus: pages of history / National Academy of Sciences of Belarus, Institute of History. Minsk: Belaruskaya navuka Publ., 2018. 408 p.

Информация об авторах

Данилович Вячеслав Викторович – кандидат исторических наук, доцент, директор Института истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: danilovich_v@mail.ru

Лакиза Вадим Леонидович – кандидат исторических наук, доцент, заместитель директора по научной работе. Институт истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: lakvadim@yandex.ru

Information about the authors

Vyacheslav V. Danilovich – Ph. D. (Hist.), Assistant Professor, Director of the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: danilovich_v@mail.ru

Vadzim L. Lakiza – Ph. D. (Hist.), Assistant Professor, Deputy Director of the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: lakvadim@yandex.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 903.2-032.576 (476)”634/637”
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-447-460

Поступила в редакцию 07.08.2018
Received 07.08.2018

С. С. Велент-Шчэрбач

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ГІСТОРЫЯ ВЫВУЧЭННЯ КРАМЯНЁВАГА ІНВЕНТАРУ ЭПОХІ НЕАЛІТУ І БРОНЗАВАГА ВЕКУ З ПОМНІКАЎ БЕЛАРУСКАГА ПАНЯМОННЯ

Аннотация. Представлены основные направления и итоги 150-летнего изучения кремневых артефактов с поселений эпохи неолита и бронзового века Белорусского Понеманья. Исследование кремневой индустрии прошло длинный путь от простого описания материалов до детального анализа и систематизации, выработки типологии и создания классификационных схем. Начиная со второй половины XX в. при анализе кремневых инвентарей начали использовать методы природоведческих наук. Но несмотря на объем проведенных исследований, на сегодняшний день перед учеными остается ряд задач и нерешенных проблем, которые требуют тщательной и кропотливой работы.

Ключевые слова: история изучения, кремневая индустрия, неолит, бронзовый век, кремневое сырье, типология, технология расщепления

Для цитирования. Велент-Шчэрбач, С. С. Гісторыя вывучэння крамянёвага інвентару эпохі неаліту і бронзавага веку з помнікаў Беларускага Панямоння / С. С. Велент-Шчэрбач // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 447–460. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-447-460

S. S. Velent-Shcherbach

Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

HISTORY OF THE FLINT INVENTORY STUDIES OF THE NEOLITHIC AND BRONZE AGE FROM THE SITES OF BELARUSIAN NEMAN REGION

Abstract. The main directions and results of the 150-year study of flint artifacts from Neolithic and Bronze Age settlements of Belarusian Neman region are presented in this article. The study of flint industry has passed a long way from a simple description to a detailed analysis and systematization, the development of a typology and the creation of classification schemes. Since the second half of the 20th century the methods of natural sciences were begun to be employed in the analysis of flint assemblages. But despite the previous active work of researchers there are still a number of unsolved issues and tasks that require further study.

Keywords: history of study, flint industry, Neolithic, Bronze Age, flint raw materials, typology, flint knapping

For citation. Velent-Shcherbach S. S. History of the flint inventory studies of the Neolithic and Bronze Age from the sites of Belarusian Neman region. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya Humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 447–460 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-447-460

Спецыялістамі неаднаразова закраналіся пытанні гісторыі вывучэння помнікаў эпохі неаліту і бронзавага веку Панямоння [1–2]. Асаблівая ўвага надавалася разгляду гісторыі археалагічнага вывучэння крэменяапрацоўчых і крэменяздабыўных помнікаў Сярэдняга Паросся [3–8], у меншай ступені – гісторыі даследавання майстэрань, размешчаных у іншых рэгіёнах Заходняй Беларусі [8; 9]. Аднак гісторыя вывучэння крамянёвага інвентару першабытных помнікаў, асаблівасцей крамянёвай вытворчасці старажытных супольнасцей Панямоння практычна не станавілася аб'ектам мэтанакіраваных даследаванняў. У літаратуры закраналіся адзінкавыя аспекты згаданай праблематыкі.

Разглядаліся падыходы да фармальна-тыпалагічнага і тэхналагічнага вывучэння нарыхтовак рубячых прылад працы з шахт і спадарожных майстэрань Краснасельскага мікрарэгіёна [6; 10]; гісторыя прымянення тэхналагічнага аналізу (метаду рэмантажу) інвентару т. зв. “працоўных месцаў майстра”, размешчаных у Сярэднім Пароссі [7; 11; 10].

© Велент-Шчэрбач С. С., 2018

Гісторыя даследавання крамянёвых індустрый на тэрыторыі Беларускага Панямоння пачалася яшчэ ў XIX ст. Першапачаткова гэта быў просты збор насельніцтвам крамянёвых сякер, якім надавалася магічнае паходжанне [12, с. 27; 13, с. 199–200; 14, с. 219]. Навуковае вывучэнне крамянёвых артэфактаў пачалося ў сярэдзіне XIX ст. Для Беларускага Панямоння першым сведчаннем навуковага падыходу да старажытнасцей з'яўляецца праца Т. Нарбута "Dzieje starożytne narodu litewskiego". У томе "Mytologia litewska", які быў выдадзены ў 1835 г., даследчык узгадваў пра выяўленне на тэрыторыі Лідскага павета "вельмі лоўка зробленых" каменных сякер і крамянёвага долата [15, с. 370].

Далейшае вывучэнне крамянёвых індустрый адбывалася па некалькіх напрамках – вывучэнне сыравіны, тыпалогіі і тэхналогіі прылад, іх функцыянальнае прызначэнне.

Вывучэнне сыравіны. Вывучэнне крэменю як сыравіны для старажытных прылад працы пачалося яшчэ ў XIX ст. З. Глогер пры апісанні сабраных калекцый звяртаў увагу і на сыравіну – апісваў колер і форму жаўлакоў – і па колеры суадносіў знойдзены крэмень на паселішчах са знаходкамі на радовішчах [16, с. 100]. Ім таксама было адзначана, што ў старажытнасці мясцовае насельніцтва выкарыстоўвала крэмень з мясцовых адкладаў [17, с. 21]. Акрамя таго, даследчык звярнуў увагу на візуальныя адрозненні паміж кавалкамі крэменю, якія былі атрыманы ў выніку мэтанакіраванай апрацоўкі і натуральнага расшчаплення [18, с. 408].

Падрабязна апісваў сыравіну "крамянёвых стаянак" напрыканцы XIX – пачатку XX ст. і В. Шукевіч. Археолаг адзначаў, што для вырабу прылад выкарыстоўваўся шэры ці блакітна-шэры крэмень з варыяцыяй яго адценняў – ад амаль белага да цёмнага, з пражылкамі і плямамі, утвараючымі малюнак накшталт мармуру [19, с. 14; 20, с. 14]. Акрамя таго, ім былі зафіксаваны месцы выхаду крэменю на паверхню каля в. Кашэты, Рудня, Зэрвіны (сучасная тэрыторыя Літвы) [19, с. 9; 20, с. 14–16].

У 1904–1910 гг. Ю. Ядкоўскі праводзіў археалагічныя разведкі ў ваколіцах г. Гродна. Ім былі сабраны буйныя калекцыі, аналізуючы якія, даследчык прыйшоў да высновы, што мясцовае насельніцтва ў каменным веку выкарыстоўвала сыравіну з ваколіц в. Грандзічы [21, с. 8].

У 1920-я гг. больш грунтоўную характарыстыку сыравіны даў С. Крукоўскі. Падсумаваўшы ўсе вядомыя даныя, ён прыйшоў да высновы, што на дадзенай тэрыторыі быў распаўсюджаны балтыйскі крэмень, выхады якога сустракаюцца як у выглядзе паверхневых россыпаў, так і ў крэйдавых адкладах [22, с. 186–188]. С. Крукоўскі адзначыў найбольш характэрныя для яго характарыстыкі – шэры колер сыравіны, наяўнасць магутнай крэйдавай скарынкі для жаўлакоў, пры расшчапленні паверхня адзначаецца матавасцю і гладкасцю [22, с. 186–188].

З 1930-х па 1960-я гг. крамянёвая сыравіна з тэрыторыі Панямоння не вывучалася, што было звязана з перапынкам у вывучэнні рэгіёна ў цэлым. У 1957 г. пытанні сыравіны былі ўключаны ў план Верхне-Волжскай неалітычнай экспедыцыі, а ў 1961 г. пачалося вывучэнне крамянёвых радовішчаў Заходняй Беларусі [23, с. 5–6]. Значны ўклад у гэтым кірунку зрабіла Н. М. Гурына. Даследчыцай былі вылучаны чатыры разнавіднасці крамянёвай сыравіны, характэрнай для тэрыторыі Беларускага Панямоння, і быў акрэслены час ужывання кожнай з іх [23, с. 12; 24, с. 199–200; 25, с. 161]:

1) шэры матавы крэмень з кропкавымі і прадольнымі ўкрапінамі выкарыстоўваўся ў познім – фінальным палеаліце ва ўсходніх і паўночных раёнах р. Нёман;

2) крэмень шакаладнага колеру выкарыстоўваўся ў познім – фінальным палеаліце на тэрыторыі Верхняга Панямоння, магчыма імпарт;

3) светла-шэры крэмень быў распаўсюджаны ў мезаліце-неаліце ў сярэднім цячэнні р. Нёман;

4) рудавата-карычневы крэмень вельмі нізкай якасці выкарыстоўваўся ў познім бронзавым – раннім жалезным веку.

Асаблівая ўвага Н. М. Гурынай надавалася "краснасельскаму" крэменю. Даследчыца падрабязна апісвала радовішчы, іх паходжанне, характарыстыкі крэменяноснага пласта. У тым ліку адзначаліся рысы крамянёвай сыравіны – форма канкрэцый, апісанне скарынкі, асаблівасці паверхні натуральнага расшчаплення, колер, структура і малюнак крамянёвай масы [23, с. 7–8; 24, с. 200; 25, с. 156]. У той жа час быў праведзены петраграфічны аналіз, які пацвердзіў тоеснасць сыравіны з радовішчаў і матэрыялаў з майстэрань [23, с. 12].

Вывучэнне нёманскага крэменю з дапамогай метадаў прыродазнаўчых навук упершыню было здзейснена Г. М. Каўнуркам [40–43]. Падчас апісання крамянёвай сыравіны і яе распаўсюджання на тэрыторыі Еўрапейскай часткі СССР даследчык адзначыў нёманскія крамянёвыя радовішчы і даў іх дэталёвае апісанне, удакладніў даныя аб умовах залягання сыравіны [41, мал. 2; 42, с. 49], на падставе асаблівасцей мінеральнага складу і ўнутранай будовы крэменю вылучыў пяць тыпаў канкрэцый [43, с. 7–10]. Таксама былі праведзены эксперыменты па назіранні за змяненнямі хуткасці пацінізацыі, што магло даць магчымасць абсалютнага датавання па таўшчыні пласта паціны. Аднак станоўчых вынікаў даследаванні не прынеслі [40, с. 98–99; 43, с. 18–19].

Г. М. Каўнуркам зроблены першыя захады і па вывучэнні геахіміі крэменю. Ім былі прааналізаваны крамянёвыя ўзоры з краснасельскіх шахт і іншых неалітычных помнікаў басейна р. Нёман. Па выніках праведзеных даследаванняў было вызначана, што ўзоры крэменю блізкія па макраскапічных прыкметах, але не аднолькавыя па складу элементарных дамешак. Гэтыя высновы пацвердзілі меркаванні аб незалежнасці неалітычнага насельніцтва ад краснасельскага крэменю і выкарыстанні мясцовай сравіны [43, с. 11–12].

Пачынаючы з 1960-х гг. на тэрыторыі Беларускага Панямоння працаваў М. М. Чарняўскі, які зрабіў значны ўклад у вывучэнне крамянёвай сыравіны. За 50 год працы даследчыкам была не толькі значна пашырана археалагічная карта помнікаў Беларусі, ім фіксаваліся ўсе выхады сыравіны, у тым ліку і марэнныя адклады – у басейне р. Рось каля п. Краснасельскі і в. Карпаўцы, у ваколіцах в. Пескі, у сярэднім цячэнні Дзітвы каля в. Даржы і в. Вялікія Канюшаны, у Навагрудскім, Гродзенскім, Ваўкавыскім, Лідскім і Слонімскім раёнах [1, с. 7, 74; 30, с. 26–27; 31, с. 217; 32]. Пры гэтым найбольшая ўвага надавалася месцам здабычы крэменю шляхам адкрытых выпрацовак – в. Даржы і в. Вялікія Канюшаны Лідскага раёна. М. М. Чарняўскі апісвае форму і памеры канкрэцый, жаўлаковую скарынку, характар паверхні натуральнага расшчаплення, колер і малюнак крамянёвай масы [30, с. 276; 32].

У 1980–1990-я гг. падчас даследавання Краснасельскага мікрарэгіёна да пытанняў сыравіны неаднаразова звярталіся В. Л. Ліпніцкая і В. Я. Кудрашоў [9, с. 46–47; 6, с. 29–36, 52–53; 7, с. 121–122]. Засноўваючыся на ступені пацінізацыі і акатанасці краёў, даследчыкі вылучылі тры віды мясцовага крэменю [6, с. 52–53, 61, 65]:

1) асколкі і абломкі са шчыльнай белай і блакітнай пацінай і абкатанымі краямі, якія сустракаюцца на паверхні;

2) абломкі са светлай пацінай і з вострымі рэжучымі краямі сустракаюцца ў шахтах і на тэрыторыі майстэрань;

3) абломкі без паціны і з вострымі рэжучымі краямі характэрны для тэрыторыі паселішч.

У канцы 1980 – пачатку 1990-х гг. польскімі даследчыкамі З. Сулгустоўскай і К. Шымчакам была прааналізавана крамянёвая сыравіна Панямоння і дадзена іх кароткая характарыстыка [33; 34]. З. Сулгустоўская, аналізуючы матэрыялы з Панямоння, прыйшла да высновы, што крамянёвая сыравіна тут сустракаецца як у выглядзе паверхневых абломачных канкрэцый, так і ў адкладах крэйдавых парод, сярод якіх асаблівая ўвага надавалася ваколіцам в. Жылічы, п. Краснасельскі, Вілейкі, в. Вялічкавічы, в. Жыдаўшчызна [33, с. 29]. Грунтуючыся на даных петраграфічных і хімічных аналізаў, К. Шымчак адзначыў зону распаўсюджання крэменю паўночна-ўсходняга тыпу, да якога належаў і краснасельскі крэмень. Падстаў да вылучэння апошняга ў асобную разнавіднасць даследчык не бачыў [34, с. 15–29]. Аднак тут трэба адзначыць, што ў працэсе працы з узорамі крэменю сыравіна непасрэдна з тэрыторыі Беларускага Панямоння не даследавалася з дапамогай метадаў прыродазнаўчых навук.

У першай палове 1990-х гг. крамянёвая сыравіна Панямоння стала аб'ектам дэталёвых геалагічных даследаванняў. У 1992–1993 гг. былі апублікаваны тры артыкулы, прысвечаныя жаўлаковым крэменям дэвона і крэйды Беларусі на падставе аналізу матэрыялаў з месцазнаходжанняў п. Краснасельскі, Грандзічы, Поразава і Пескі [35–37]. Даследчыкамі была дадзена агульная характарыстыка таўшчыні жаўлаковых гарызонтаў, умовы залягання крэменю. Найбольш значная ўвага звернута на вызначэнне формы, памераў, тэкстуры крамянёвых жаўлакоў, колеру, малюнкаў і ступені празрыстасці крамянёвай масы, характэрных рыс крэйдавай скарынкі, мінералага-петраграфічных, палеанталагічных, геахімічных асаблівасцей крэменяў. Праведзены аналіз дазволіў прапанаваць мадэль утварэння і пераўтварэння крамянёвых канкрэцый.

Найбольш значнымі вынікамі праведзеных даследаванняў для археалагічнай навукі з'яўляюцца наступныя [36, с. 245–249; 37, с. 49–63]:

– адрозненне мінералага-петраграфічных і геахімічных характарыстык крамянёвай сыравіны з дэвонскіх і крэйдавых адкладаў;

– розныя структура і характар крэйдавай скарынкі жаўлакоў з радовішч Панямоння і Заходняга Палесся.

У сярэдзіне 2000-х гг. крамянёвая сыравіна з тэрыторыі Заходняй Беларусі была ўключана ў маштабны праект па вывучэнні генезісу, складу, распаўсюджанасці крэменю на тэрыторыі Літвы і вызначэнні асноўных кірункаў яго транспарціроўкі [38]. Літоўскія геолагі і археолагі прыйшлі да высновы, што ў розных частках канкрэцыі прасочваюцца адрозненні ў геахімічным складзе. Уся прадстаўленая сыравіна была падзелена імі на тры групы [38, p. 17, 24, table 1, fig. 3b].

У сярэдзіне 2000-х гг. В. С. Абухоўскі і В. Л. Лакіза падчас маштабных археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Гродзенскага ўзвышша ўдакладнілі наяўныя звесткі аб крамянёвай сыравіне. Даследчыкамі, як і іх папярэднікамі, былі адзначаны выхады крэменю ў адкладах крэйдавых парод і ў выглядзе абломачных канкрэцый на паверхні зямлі. Акрамя таго, яны адзначылі адметнасці і асаблівасці ў стане захавання крэйдавай скарынкі [39, с. 35; 40, с. 111; 41, p. 280]. Ахеолагамі былі абследаваны раней вядомыя крэйдавыя кар'еры (каля в. Грандзічы і Пышкі Гродзенскага раёна) і выяўлены новыя радовішчы (каля в. Асташа і Нямнова Гродзенскага раёна, в. Турэц і Загор'е Карэлічскага раёна). У першым выпадку даследчыкі звяртаюць увагу на немагчымасць іх распрацоўкі ў старажытнасці [42, с. 276]. У другім дапускаюць іх выкарыстанне ў эпоху неаліту – бронзавым веку [2, с. 94].

Характарыстыку крамянёвай сыравіне з тэрыторыі Беларускага Панямоння на падставе візуальных назіранняў даў Г. Пілічаўскас [43]. Літоўскі даследчык уключыў згаданы рэгіён у зону распаўсюджання балтыйскага крэйдавага і балтыйскага марэннага крэменю і вылучыў два віды крэйдавай сыравіны: тэрыторыя на поўдзень ад г. Гродна ўваходзіць у зону распаўсюджання "паласатага крэменю", а на Пароссі выкарыстоўваўся "краснасельскі" крэмень [43, с. 26].

У 2010–2012 гг. былі праведзены сумесныя даследаванні Інстытута цепла- і масаабмену і Інстытута гісторыі НАН Беларусі, накіраваныя на вызначэнне некаторых фізічных уласцівасцей крамянёвых артэфактаў [44]. Асобныя групы артэфактаў з тэрыторыі Панямоння, Пабужжа і Падзвіння былі падвергнуты атамна-сілавой мікраскапіі. Праведзеныя даследаванні паказалі ўзаемасувязь паміж ступенню храпаватасці паверхні і структурай і ступенню штучнай апрацаванасці. Таксама даныя АСМ дазваляюць параўноўваць памер полікрышталічнага зерня ў крамянёвых полікрышталах, што дае магчымасць адзначыць адзінства ці рознасць тэрмадынамічных умоў фарміравання, г. зн. даволі дакладна вызначыць радовішчы крамянёвых інвентароў з паселішчаў [44, с. 327–328].

Тыпалогія артэфактаў. У XIX–пачатку XX ст. крамянёвыя вырабы, якія былі знойдзены на тэрыторыі Панямоння, датаваліся вельмі шырокім адрэзкам часу. К. Тышкевіч і З. Глогер адносілі артэфакты да каменнага веку [45, с. 151–158; 18, с. 409]. Развіццё еўрапейскай археалагічнай навукі садзейнічала ўдакладненню датавання і панямонскіх матэрыялаў [46]. Ю. Ядкоўскі, які ў 1904–1913 гг. выявіў у ваколіцах г. Гродна некалькі першабытных помнікаў, у т. л. тры крэменяапрацоўчыя майстэрні, на падставе фармальна-тыпалагічнага метаду датаваў шэраг артэфактаў палеалітычным часам. Не выключалася, што частка крамянёвага інвентару магла мець і позненеалітычны ўзрост, пры гэтым падкрэслівалася адсутнасць надзейных крытэрыяў такога датавання [21, s. 3, 5, 7, 8].

Першыя захады па вызначэнні тыпалогіі крамянёвых артэфактаў былі ажыццёўлены ў 1860-х гг. К. Тышкевічам [47; 45]. Археолаг аналізуе працэс вырабу і ўжывання прылад працы. У сваіх працах аўтар прыводзіць дасканалае апісанне крамянёвых рубячых прылад – клінаў (kliny kamienne) і долатаў [45, с. 158–175]. К. Тышкевіч адзначае, што кліны часцей за ўсё выраблялiся з крэменю шляхам аббіўкі бакоў нарыхтоўкі [45, с. 162–163]. Яны мелі плоскую шырокую аснову і завостраны супрацьлеглы край. Да гэтай жа катэгорыі даследчык адносіў і клінападобныя нуклеусы [47, tabl. 4: 5]. Долаты, у сваю чаргу, выраблялiся выключна з крэменю, мелі больш выцягнутыя прапорцыі і больш завостраны працоўны край у параўнанні з клінамі [47, с. 82].

У 1877–1892 гг. археолаг, этнограф і фальклярыст М. Федароўскі абследуе "крамянёвыя стаянкі" уздоўж русла р. Нёман і ў басейне р. Шчара. Для асвятлення сваіх археалагічных даследаванняў у друку ён перасылаў ўсе крамянёвыя артэфакты са сваіх разведак З. Глогеру. Усяго за 15 год ім было перададзена каля 11 тыс. артэфактаў. З. Глогер падрабязна апісваў месцазнаходжанні і стан першабытных паселішчаў, умовы знаходжання артэфактаў [16; 17]. Акрамя таго, ён прыводзіць поўнае апісанне крамянёвых калекцый, сыравіны і прапаноўвае схемы ўжывання некаторых катэгорый знаходак [16]. Даследчык дае азначэнне і апісанне нуклеусаў [16, с. 98; 17, с. 21], вызначае асноўныя тыпы крамянёвых прылад – трохвугольныя, чатрохвугольныя, скошаныя і лістападобныя наканечнікі стрэл, праколкі, пласціны, якія маглі ўжывацца ў якасці нажа (ножападобныя пласціны), канцавя скрабкі і скрабачы, адшчэпы з прытупленым краем і сфарміраваным вастрыём [16, с. 98–108]. Пры гэтым аўтар адзначае, што ў якасці праколак ці шыл для мяккіх матэрыялаў маглі выкарыстоўвацца любыя завостраныя пласціны [16, с. 103].

Напрыканцы XIX ст. на тэрыторыі Беларускага Панямоння актыўна праводзіліся аматарскія пошукі. Цікавасць выклікалі ў асноўным курганы і гарадзішчы. Аднак разам з сярэдневяковымі старажытнасцямі збіраліся крамянёвыя сякеры і "іншыя прадметы крамянёвых стаянак". Падсумаваў наяўныя звесткі і правёў папярэднюю класіфікацыю, са спасылкай на даследаванні З. Глогера, захавальнік Віленскага музея старажытнасцей Ф. В. Пакроўскі. У 1893 ён складае Археалагічную карту Віленскай губерні, пазней – карту Гродзенскай губерні, куды ўваходзіць і басейн р. Вілія [48; 49].

У апошняй чвэрці XIX – пачатку XX ст. маштабныя даследаванні першабытных помнікаў праводзіў ураджэнец Лідскага павета, археолаг, этнограф, член-карэспандэнт Кракаўскай акадэміі навук В. Шукевіч. За больш чым 30 год працы ім была выяўлена звыш 50 помнікаў толькі ў межах былога Лідскага павета. Увесь сабраны крамянёвы інвентар быў падрабязна апісаны, раскладзены па катэгорыях і тыпах, акрэслены храналагічныя межы яго бытавання [19; 20]. В. Шукевіч вылучае асноўныя тыпы прылад і зброі, характэрныя для рэгіёна, – тронкавыя, лістападобныя, сэрцападобныя і трохвугольныя наканечнікі стрэл, кароткія, часам акруглыя скрабачы, вузкія вастрыі, шылы, тронкавыя нажы з шырокім лязом, доўгія пласціны, рыбалоўныя кручкі, пілкі, сякеркі і долаты [19, с. 14–17]. Пры гэтым даследчык адзначае падабенства неалітычных і мезалітычных матэрыялаў [19, с. 16]. Колькасць жа знойдзеных прылад, на яго думку, прама прапарцыянальна колькасці знойдзенай сыравіны ў наваколлі [20, с. 15].

Асобна В. Шукевіч вылучае каменныя прылады з падшліфоўкай паверхні, якія дзеліць на дзве групы. Да першай з іх адносяцца крамянёвыя сякеркі (celt) і долаты, для якіх характэрны: 1) апрацоўка шляхам аббіўкі, 2) частковая падшліфоўка вастрыя і 3) поўная зашліфоўка паверхні [20, с. 11–14].

У пачатку XX ст. археолаг і нумізмат Ю. Ядкоўскі праводзіў археалагічныя даследаванні ў ваколіцах г. Гродна, галоўнай мэтай якіх былі "выяўленне і захаванне археалагічнай спадчыны". Падчас гэтых прац была сабрана багатая калекцыя крамянёвага матэрыялу, апісанне якой было адлюстравана ў артыкуле даследчыка [21]. Аўтар акрэслівае марфалагічныя асаблівасці прылад і адзначае храналагічныя межы для некаторых груп вырабаў.

З сярэдзіны XX ст. даследчыкі працавалі ў межах "культурна-гістарычнага падыходу", г. зн. асноўная ўвага звярталася на вылучэнне храналагічнай і прасторавай характарыстыкі археалагічных культур, за якімі бачылі этнакультурныя супольнасці людзей. Вылучэнне гэтых таксонаў у дачыненні да эпохі неаліту і бронзы адбывалася на падставе вывучэння ў першую чаргу керамікі. Крамянёвы інвентар ігнараваць было нельга, аднак да яго звярталіся як да другаснага, дапаможнага матэрыялу. Як правіла, вывучэнне крэменю зводзілася да апісання складу асобных комплексаў ці, радзей, абагульненай характарыстыкі інвентару пэўнай археалагічнай культуры. Культурна-храналагічная інтэрпрэтацыя адбывалася на падставе вывучэння фармальных характарыстык выбраных крамянёвых вырабаў, прызнаных "вядучымі" тыпамі. Пры гэтым адсутнічалі адзіная наменклатура і класіфікацыйная схема крамянёвых вырабаў.

З 1957 г. мэтанакіраванае даследаванне першабытных помнікаў пачынае Н. М. Гурына. Вынікі сваіх даследаванняў археолаг выклала ў артыкуле [50]. Даследчыца паказала на падставе тыпалагічнага і параўнальнага аналізу крамянёвага інвентару пераемнасць ранняга неаліту ад па-

зняга мезаліту. У той жа час Н. М. Гурына адзначае, што датаваць крамянёвы матэрыял з паверхневых збораў даволі складана, паколькі традыцыі апрацоўкі крэменю "вельмі жывучыя" і розніцы паміж тэхнікай і прыёмамі позняга неаліту і раннім бронзавым часам не назіраецца.

Пачынаючы з 1962 г. даследаваннем старажытнасцей каменнага і бронзавага вякоў Беларускага Панямоння пачынае займацца М. М. Чарняўскі. На працягу 50 год планамерных даследаванняў даследчык неаднаразова звяртаўся да пытання крамянёвай вытворчасці ў шэрагу артыкулаў і сваёй манаграфіі.

У артыкулах [51; 52] і манаграфіі [1] М. М. Чарняўскі робіць першы захад да культурна-храналагічнай інтэрпрэтацыі крамянёвых матэрыялаў. Так, характэрнай рысай крамянёвай індустрыі дубічайскага этапу нёманскай культуры, ці ранняга неаліту, ён называе захаванне мезалітычных форм, з'яўленне кроплепадобных наканечнікаў стрэл, наканечнікаў падтрохвугольнай формы з прамой асновай, рубячых прылад тыпу траншэ, выкарыстанне нуклеусаў у якасці рубячых прылад [1, с. 52–53].

Характэрнай рысай лысагорскага этапу, на думку М. М. Чарняўскага, з'яўляюцца трохвугольныя наканечнікі стрэл (уплыў культуры лейкападобных кубкаў і культур днепра-данецкага кола) з роўнай і ўвагнутай асновай і рэтушшу па краях, часам – струменчатай рэтушшу па ўсёй ці амаль па ўсёй паверхні, а таксама скоблі з рэтушаванай выемкай і мысападобныя скрабкі, нажы з выпуклай спінкай (т. зв. "фінскі нож"), сякеры з завужаным абушком і крыху выпуклым ці прамым лязом. Выраб і апрацоўка прылад у гэты час рабіліся з дапамогай адбойнікаў, адціскальнікаў і рэтушораў [1, с. 57–58].

На дабраборскім этапе дамінуюць трохвугольныя наканечнікі стрэл; лінзападобныя сякеры з крыху звужаным абушком, скрабкі (у т. л. мысападобныя), нажы з гарбатай спінкай [1, с. 60].

У больш позніх працах [53; 54] М. М. Чарняўскі ўдакладняе свае высновы для ўсіх культурных з'яў.

1. Для ранняга неаліту ўласцівы лакальныя асаблівасці: для Навагрудскага раёна (в. Панямонь) былі характэрны плоскія нуклепадобныя рэтушныя разцы, у т. л. двайныя [53, с. 148].

2. Для лысагорскага этапу характэрны ножападобныя наканечнікі колючай зброі на востраканечных пласцінах, рэтушаваныя са спінкі і на вастрыі, выцягнута-авальныя або з завужанымі абушкамі сякеры, ахайна апрацаваныя сколамі па ўсёй паверхні і асабліва на лязе [53, с. 150].

3. Дабраборскі этап нёманскай культуры захоўвае лысагорскія рысы. Больш шырока пачынаюць ужывацца серпападобныя нажы і трохвугольныя наканечнікі з увагнутай асновай. Узрасла колькасць рубячых прылад – пераважна гэта вузкаабушныя, ахайна апрацаваныя сколам па ўсёй паверхні сякеры. Іх паверхня пачынае падшліфоўвацца. Скрабкі набываюць доўгую, набліжаную да струменчатай, рэтуш на скрабніцах, часам на іх адмыслова апрацоўвалася базальная частка, якая ператваралася ў выяўлены насад [53, с. 152–153].

4. Для крамянёвага набору кола культур шнуравой керамікі характэрны лінзападобныя сякеры з прывужанымі абушкамі, з зашліфаванымі плаўнавыступаючымі лёзамі і невялікай прышліфоўкай бакавін, трохвугольныя наканечнікі стрэл з выемістымі асновамі, лістападобныя наканечнікі коп'яў, рэтушаваныя толькі са спінкі, серпападобныя нажы і пласціны з пераважна стромкай рэтушшу па перыметры.

Пачынаючы з канца XX ст. адбываецца павелічэнне аб'ёмаў археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Заходняй Беларусі, што садзейнічае істотнаму павелічэнню колькасці атрыманых калекцый. Акрамя таго, у сусветнай археалогіі ўзрастае ўзровень метадалагічных распрацовак у галіне вывучэння крамянёвых індустрый, што таксама ўплывае на даследаванні, якія праводзяцца. У цэлым, на сучасным этапе даследаванняў значная ўвага спецыялістаў скіроўваецца на вылучэнне ў матэрыялах шматкультурных помнікаў крамянёвых комплексаў асобных археалагічных культур (М. М. Чарняўскі, В. С. Абухоўскі, В. Л. Лакіза, А. У. Зуева), адбываецца пераасэнсаванне існуючых падыходаў да культурна-храналагічнага падзелу неаліту–бронзавага веку Паўночна-Заходняй Беларусі і сваё месца ў выкарыстанні знаходзяць новыя метады апісання і аналізу крамянёвага інвентару.

У 1994 г. археалагічныя даследаванні на помніках неаліту і бронзавага веку распачынае В. Л. Лакіза. Ім былі вылучаны групы помнікаў бершты-русакова і падгорнаўскае кола культур шнура-

вой керамікі, нёманская і русаковіцкая групы тшынецкага культунага кола, а таксама дадзена падрабязная характарыстыка некаторых катэгорый крамянёвых прылад [2]. Сярод прылад працы найбольшае распаўсюджанне атрымалі сярпы і серпападобныя рэжучыя прылады, нажы на доўгіх тонкіх пласцінах, скрабкі на адшчэпах і пласцінах, пры гэтым для бронзавага веку характэрны падскарыністыя і скарыністыя нарыхтоўкі. Наканечнікі стрэл прадстаўлены неалітычнымі трохвугольнымі з амаль роўнай ці злёгку ўвагнутай асновай, з выразнай выемкай у аснове, сэрцападобнымі (для культуры шнуравой керамікі і тшынецкага культурнага кола) і трохвугольнымі з вылучанымі тронкамі. Сярод крамянёвых шліфаваных сякер даследчык вылучае 3 тыпы: тып 1 найбольш ранні, распаўсюджаны на поўдні і паўднёвым усходзе Панямоння, тып 2 найбольш распаўсюджаны, але знаходкі такіх сякер выпадковы і не могуць быць звязаны з іншымі матэрыяламі, а з'яўленне сякер тыпу 3 даследчык звязвае з распаўсюджаннем носьбітаў культуры шарападобных амфар і культурных груп кола культур шнуравой керамікі [2, с. 110–117].

Дэталёвы аналіз рубячых прылад носьбітаў культуры шарападобных амфар прадставіла ў сваіх артыкулах А. У. Вайтовіч [55; 56]. Даследчыца праводзіць падрабязную класіфікацыю і дае культурную інтэрпрэтацыю чатырохбаковых крамянёвых шліфаваных сякер і долатаў [55, с. 132–133; 56].

Тэхналогія вытворчасці. Тэхналогія крэменяапрацоўчай вытворчасці на помніках неаліту–бронзавага веку Панямоння рэдка станавілася прадметам спецыяльнага даследавання. Назіранні даследчыкаў абмяжоўваліся аналізам марфалогіі комплексаў, перадусім характарыстыкай нуклеусаў, часам праводзіўся рэмантаж.

У 1960-я гг. у беларускай археалагічнай навуцы з'яўляецца новы кірунак у вывучэнні крамянёвай індустрыі – даследаванне крэменяапрацоўчых комплексаў – шахт і майстэрань. Развіццё гэтых даследаванняў звязана з імем савецкага археолага Н. М. Гурынай. Падсумаваннем яе 10-гадовай працы з'явілася манаграфія [4], дзе даследчыцца падрабязна разглядае спосабы і этапы здабычы і першаснай апрацоўкі сыравіны.

У 1963–1966 гг. помнікі каменнага і бронзавага вякоў у басейне р. Шчара даследаваў беларускі краязнаўца В. Р. Супрун. Даследчык адзначае даволі прымітыўную апрацоўку крамянёвых прылад і спрошчаны характар рэтушы. Як асаблівая рыса ім была вылучана пераемнасць у крамянёвай вытворчасці на працягу ўсёй неалітычнай эпохі [57; 58]. Акрамя таго, В. Р. Супрун звярнуў увагу на мясцовае паходжанне сыравіны.

Аналізуючы матэрыялы краснасельскіх крэменяздабыўных шахт, В. Я. Кудрашоў прапанаваў сваю схему вырабу рубячых прылад працы, у першую чаргу сякер [59].

Асобна разглядаўся такі тып крэменяапрацоўчых аб'ектаў, як працоўнае месца майстра (кампактнае навала крамянёвых артэфактаў на плошчы 1–2 м²). На сённяшні дзень найбольш дэталёва вывучанымі з'яўляюцца працоўныя месцы майстроў на помніках Краснасельскі 5–7. Пры іх вывучэнні В. Л. Ліпніцкая і В. Л. Кудрашова выкарыстоўвалі не толькі фармальна-тыпалагічны метад, але і (упершыню ў беларускай археалагічнай навуцы) аплікатыўны метад (рэмантаж). У выніку праведзеных работ даследчыкі атрымалі 50 рэмантажных блокаў і рэканструявалі некаторыя этапы аперацыйных ланцужкоў [6, с. 58–59, 66–68; 7, с. 123]. Падобную схему прымяніла ў сваіх даследаваннях А. Вайтовіч [60] – на падставе матэрыялаў з п. Краснасельскі 8 яна дала тэхналагічную характарыстыку сколам і прадставіла тэхналогію расшчаплення крэменю.

Напрыканцы 1990 – пачатку 2000-х гг. К. Барска правяла культурную ідэнтыфікацыю матэрыялаў, сабраных З. Шміт на лінзе № 1 каля п. Краснасельскі. На аснове вынікаў эксперыментальных даследаванняў і марфалагічнага і тэхналагічнага аналізаў інвентару быў абгрунтаваны ўдзел у распрацоўцы шахт прадстаўнікоў культуры шарападобных амфар і носьбітаў культур бронзавага веку [61].

На тэхналогію вытворчасці звярнуў увагу ў сваёй манаграфіі і В. Л. Лакіза [2]. Ён адзначае суіснаванне адшчэпавай і пласцінчатай тэхнікі ў познім неаліце, пры гэтым звяртае ўвагу на той момант, што апрацоўка вялася непасрэдна на плошчы паселішча. У цэлым, даследчык адзначае, што для позняга неаліту – ранняга бронзавага веку былі характэрны якасная другасная апрацоўка, шырокае ўжыванне шліфавання, двухбаковая, у т. л. струменчатая і пільчатая, рэтуш [2, с. 110].

Даследаванні функцыянальнага прызначэння. Першыя меркаванні аб выкарыстанні крамянёвых прылад былі выказаны ў сярэдзіне XIX ст. К. Тышкевічам. Аўтар адзначаў, што крамя-

нёвыя кліны выкарыстоўваліся як у якасці зброі, так і ў якасці гаспадарчых прылад [45, с. 174–175]. Для цяслярскіх прац ужываліся больш доўгія і завостраныя долаты [47, с. 82].

Крыху пазней да функцыі прылад звярнуўся З. Глогер. Даследчык узняў пытанне, якімі прыладамі карысталіся ў старажытнасці для апрацоўкі крэменю [17, с. 36]. На падставе этнаграфічных аналогій была зроблена выснова аб выкарыстанні прылад працы, выраблены з крэменю. Археолаг адзначаў, што пласціны маглі выкарыстоўвацца для зняцця, чысткі і разразання скур, для вырабу касцяных прылад [16, с. 106].

Аднак гэта былі меркаванні, не падмацаваныя данымі эксперыментальных даследаванняў. Такія працы пачалі праводзіць толькі ў другой палове XX ст. Сярод іх можно вылучыць два асноўныя кірункі – эксперыментальныя працы і трасалагічна-марфалагічнае вывучэнне інвентару.

Звяртанне даследчыкаў да эксперымента – гэта своеасаблівая спроба ўбачыць частку агульнай карціны старажытнай рэчаіснасці з дапамогай рэканструкцыі яе асобных фрагментаў. Рэканструкцыя і мадэляванне старажытных вытворчасцей часам могуць стаць больш інфарматыўнымі, чым сам аб'ект.

У беларускай археалагічнай навуцы працы, звязаныя з функцыянальным аналізам і эксперыментальнай археалогіяй, адзінкавыя. Можна вылучыць працы Н. Н. Гурынай, Т. М. Міаарсатава і Г. М. Паплеўкі.

Экспедыцыяй Н. Н. Гурынай пры ўдзеле С. А. Сямёнава, Г. Ф. Карабкова, Т. М. Мірсаатава былі пастаўлены эксперыменты па вывучэнні спосабаў эксплуатацыі выпрацовак, атрымання крамянёвай сыравіны, эфектыўнасці выкарыстання шахцёрскіх інструментаў [62, с. 37–43; 4, с. 30].

Г. М. Паплеўка правяла комплекснае даследаванне крамянёвых матэрыялаў тарфяністай стаянкі Старыя Войкавічы I, якое ўключала тэхналагічны, трасалагічны і планіграфічны аналіз крамянёвых вырабаў. Для трасалагічнага аналізу былі атабраны ўсе вырабы з рэтушшу, тыпалагічныя прылады і пласціны. Па выніках даследаванняў былі рэканструяваны гаспадарчыя комплексы, вылучаны комплексы паляўнічых прылад [63].

Гісторыя даследавання крамянёвых інвентароў помнікаў эпохі неаліту і бронзавага веку налічвае больш за 150 год. З цягам часу даследчыкі паступова адыходзілі ад простага апісання артэфактаў, робячы ўхіл на дэталёвы аналіз і сістэматызацыю матэрыялаў, іх храналагічную і культурную прыналежнасць. З другой паловы XX ст. у працах з крамянёвымі калекцыямі становіцца распаўсюджаным складанне дэталёвых тыпалагічных схем, засноўваючыся на марфалагічных асаблівасцях, а таксама вывучэнне і аналіз крэменяапрацоўчых комплексаў. Прыцягненне новых схем апісання і метадаў апрацоўкі беларускімі даследчыкамі на рубяжы тысячагоддзяў дазваляе пераасэнсаваць існуючыя падыходы да культурна-храналагічнй інтэрпрэтацыі матэрыялаў. Аднак вялікая колькасць назапашаных артэфактаў і неўвядзенне іх у навуковы ўжытак пакідаюць "белыя плямы" ў археалагічнай спадчыне Беларусі.

Упарадкаванне канкрэтнага археалагічнага матэрыялу з мэтай вывучэння старажытнай культуры сутыкаецца з цяжкасцямі двух парадкаў. Па-першае, не выпрацаваны ўніфікаваныя падыходы да стварэння тыпалогій і класіфікацыйных схем. Адсутнасць агульнапрызнанай універсальнай тыпалогіі прыводзіць да з'яўлення лакальных схем, пры пабудове якіх выкарыстоўваюцца розныя крытэрыі і, у шматлікіх выпадках, ужываецца інтуітыўны падыход. Да гэтага часу не выпрацавана агульная тэрміналагічная сістэма. Аўтары розных тыпалогій выкарыстоўваюць адны і тыя ж паняцці, укладваючы ў іх розны сэнс. Па-другое, адсутнічае адназначная культурная прывязка многіх катэгорый артэфактаў. Артэфакты падобных тыпаў выступаюць у розных культурных і храналагічных комплексах, якія ў пераважнай большасці выпадкаў вылучаюцца даследчыкамі са змешаных калекцый, дапоўненых керамікай. Названыя абставіны робяць больш цяжкім супастаўленне і, як вынік, інтэрпрэтацыю археалагічных знаходак.

Акрамя таго, крамянёвым артэфактам доўгі час надавалася другасная, дапаможная роля, што не магло не паўплываюць на методыку раскопак. Даследчыкі рэдка выкарыстоўвалі метадалагічныя прыёмы спецыялістаў па крэменю. Традыцыйна, пры належнай увазе да стратыграфіі, планіграфічнае размеркаванне матэрыялу даследавалася даволі рэдка. У сувязі з гэтым складана атрымаць уяўленне аб арганізацыі вытворчасці і ўтылізацыі прылад.

Для пераадолення сітуацыі, якая склалася, перад даследчыкамі сёння стаіць вялікая задача – пошукі закрытых комплексаў, належная ўвага планіграфіі, распрацоўка сталых тыплістоў, шырокае прымяненне метадаў тэхналагічнага аналізу, актывізацыя трасалагічных даследаванняў, вывучэнне сыравіны ў супрацоўніцтве з прадстаўнікамі прыродазнаўчых навук.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Чарняўскі, М. М. Неаліт Беларускага Панямоння / М. М. Чарняўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 144 с.
2. Лакіза, В. Л. Старажатнасці позняга неаліту і ранняга перыяду бронзавага веку Беларускага Панямоння / В. Л. Лакіза. – Мінск: Беларуская навука, 2008. –343 с.
3. Kowalski, K. Kopalnia krzemienia nad rzeką Roś / K. Kowalski. – Warszawa, 1973. – Nr. 1: Z otchłani wieków. – S. 26–28.
4. Гурина, Н. Н. Древние кремнедобывающие шахты на территории СССР / Н. Н. Гурина. – Л.: Наука, 1976. – 178 с.
5. Гаврилова, И. В. К вопросу об изучении кремнедобывающих шахт / И. В. Гаврилова, Л. Я. Кржижевская, В. И. Тимофеев // Изыскания по мезолиту и неолиту СССР: сб. ст. / отв. ред. Л. Я. Кржижевская. – Л.: Наука, 1983. – С. 57–60.
6. Чарняўскі, М. М. Старажытныя шахцёры на Росі / М. М. Чарняўскі, В. Я. Кудрашоў, В. Л. Ліпніцкая. – Мінск: Навука і тэхніка, 1996. – 144 с.
7. Липницкая, О. Л. Красносельский археологический комплекс / О. Л. Липницкая // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию Н. Н.Гуриной / отв. ред. С. А. Васильев. – СПб., 2009. – С. 121–124.
8. Зуева, А. Гісторыя археалагічнага вывучэння крэмнеапрацоўчых майстэрань Беларускага Панямоння / А. Зуева // Гісторыка-археалагічны зборнік. – Мінск, 2014. – Вып. 29. – С. 281–285.
9. Липницкая, О. Л. К истории исследования кремнеобрабатывающих мастерских на территории Белоруссии и сопредельных территорий / О. Л. Липницкая // Древности Белоруссии и Литвы: сб. ст. – Минск: Наука и техника, 1982. — С. 42–48.
10. Зуева, А. В. История изучения кремнедобывающих и кремнеобрабатывающих памятников Белорусского Понеманья / А. В. Зуева // Первобытные древности Евразии: К 60-летию А. Н. Сорокина. – М.: ИА РАН, 2012. – С. 601–610.
11. Вашанаў, А. М. Метад рэмантажу: стан і перспектывы выкарыстання ў вывучэнні помнікаў каменнага веку Беларусі / А. М. Вашанаў // Романовские чтения - 6: сб. ст. Междунар. науч. конф., Могилев, 24–25 ноября 2009 года / редкол.: И. А. Марзалюк (председатель) [и др.]. – Могилев, 2010. – С. 42–44.
12. Покровский, Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии / Ф. В. Покровский. – Вильна, 1895. – 165 с.
13. Добриян, А. “Легендарный” период изучения археологических памятников Гродненщины / А. Добриян // Культура Гродзенскага рэгіёна: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа: зб. навук. пр. / адк. рэд. А. М. Пяткевіч. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 199–205.
14. Клейн, Л. С. Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества / Л. С. Клейн – СПб.: Евразия, 2004. – 480 с.
15. Narbutt, T. Dzieje starożytne narodu litewskiego / T. Narbutt. – Wilno: Marcinowski, 1835. – T. 1: Mytologia litewska. – 482 s.
16. Gloger, Z. Osady nad Niemnem i na Podlasu z czasów użytku krzemienia / Z. Gloger // Sposrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne. – Warszawa, 1873. – T. 1: Wiadomości Archeologiczne. – S. 97–124.
17. Gloger, Z. Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy przez Z. Glogera / Z. Gloger. – Warszawa, 1903. – 218 s.
18. Gloger, Z. Kilka słów z podróży / Z. Gloger. – Biblioteka Warszawska, 1874. – T. III. – S. 406–416.
19. Szukiewicz, W. Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Część 1. Epoka kamienna w gub. Wileńskiej / W. Szukiewicz. – Wilno, 1901. – 40 s.
20. Szukiewicz, W. Narzędzia kamienne gladzone w pow. Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska) / W.Szukiewicz // Światowit: zb. pr.nauk. – Warszawa, 1904. – T. IV.– S. 9–16.
21. Jodkowski, J. Okolice Grodna pod względem archeologicznym. Notatki z wycieczek, odbytych w latach 1904–1910 / J. Jodkowski // Światowit: zb.pr.nauk. – Warszawa, 1913. – T. IX. – S. 1–9.
22. Krukowski, S. Perwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski. Wnioski z właściwości surowców i wyrobów [część 1] / S. Krukowski // Wiadomości archeologiczne: zb.pr.nauk. – 1920. – T. V. – S. 185–206.
23. Гурина, Н. Н. Шахты по добыче кремня в Западной Белоруссии / Н. Н. Гурина, Г. М. Ковнурко // Советская археология: сб.науч.тр. – М., 1964. – № 2. – С. 3–12.
24. Гурина, Н. Н. Новые данные о каменном веке Северо-Западной Белоруссии / Н. Н. Гурина // Материалы и исследования по археологии СССР. – М., 1965. – № 131. – Т. 5: Палеолит и неолит СССР. – С. 141–203.
25. Гурина, Н. Н. Кремень как исторический источник / Н. Н. Гурина // Палеоэкология древнего человека: к X конгрессу INQUA (Великобритания, 1977). – М., 1977. – С. 154–163.
26. Ковнурко, Г. М. К изучению свойств кремня / Г. М. Ковнурко // Краткие сообщения института археологии (КСИА).– М., 1962. – Вып. 92: Исследование памятников каменного века. – С. 97–99.

27. Ковнурко, Г. М. О распространенности кремня на территории Европейской части СССР (к вопросу о применении камня в древней технике) / Г. М. Ковнурко // Новые методы в археологических исследованиях / отв. ред. С. И. Руденко. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 234–240.

28. Ковнурко, Г. М. Применение петрографического метода при изучении межплеменных связей в неолите на северо-западе Европейской части СССР/ Г. М. Ковнурко // Методы естественных и технических наук в археологии: тез. докл. на всесоюзном совещании по применению в археологии естественных и технических наук, Москва, 25 февр. – 1 марта 1963 г. – М.: АН СССР, 1963. – С. 48–49.

29. Ковнурко, Г. М. Состав, происхождение и вопросы патинизации конкреций кремня: автореф. дис. … канд. геол.-минералогич. наук / Г. М. Ковнурко; Ленингр. гос. ун-т. – Ленинград, 1971. – 20 с.

30. Чарняўскі, М. М. Новы каменны век на Шчары / М. М. Чарняўскі // Памяць: Слонімскі раён. – Мінск: БелЭН, 2004. – С. 25–27.

31. Чарняўскі, М. М. Археалагічня работы на Панямонні і Падзвінні / М. М. Чарняўскі // Гісторыка-археалагічны зборнік: зб.арт. – Мінск, 2005. – Вып. 20. – С. 217–218.

32. Чарняўскі, М. М. Новы тып крэмнездабыўных выпрацовак на Беларускім Панямонні / М. М. Чарняўскі // Матэрыялы па археалогіі Беларусі: зб.арт. – Мінск, 2010. – Вып. 18: Даследаванні каменнага і бронзавага вякоў. – С. 187–196.

33. Sulgostowska, S. Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu / S. Sulgostowska. – Warszawa: PMA, 1989. – 252 s.

34. Szymczak, K. Północno-wschodnia prowincja surowcowa kultury świderskiej / K. Szymczak // Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica. – 1992. – № 15. – 178 s.

35. Минералогия и нанопетрография кремней Беларуси / Л. Ф. Гулис [и др.] // Доклады АН Беларуси. – 1992. – Т. 36, № 7-8. – С. 616–621.

36. Петрография желваковых кремней меловых отложений Беларуси / Л. Ф. Гулис [и др.] // Доклады АН Беларуси. – 1992. – Т. 36, № 3-4. – С. 245–249.

37. Махнач, А. А. Желваковые кремни в карбонатных отложениях девона и мела Беларуси. Сообщение 1. Петрография и минералогия / А. А. Махнач, Л. Ф. Гулис // Литология и полезные ископаемые. – 1993. – № 1. – С. 49–63.

38. Baltrūnas, V. Siliceous rocks as a raw material of prehistoric artefacts in Lithuania / V. Baltrūnas, B. Karmaza, D. Kulbickas, T. Ostrauskas // Geologija. – 2006. – Vol. 56. – P. 13–26.

39. Obuchowski, W. Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenów Białorusi w zbiorach Państwowego Museum Archeologicznego w Warszawie / W. Obuchowski. – Warszawa: Wyd. PMA, 2003. – 208 s.

40. Najnowsze badania nad epoką kamienia na Wysoczyźnie Grodzieńskiej / K. Barska [et al.] // Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000 – 2001. Materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 r. – Białystok, 2002. – S. 111–116.

41. Flint Prosession in North-Eastern Poland and Western Belarus. An Outline / K. Barska [et al.] // Stone Age – Mining Age: ed. by Gabriele Körlin, Gerd Weisgerber. – Bohum, 2006. – P. 277–284.

42. Лакіза, В. Археалагічныя разведкі 2003 г. у басейне р. Нёман / В. Лакіза, В. Абухоўскі, Б. Мігаль // Гістарычна-археалагічны зборнік: зб.арт. – Мінск, 2004. – № 19. – С. 276–277.

43. Piličiauskas, G. Stone Age Stray Finds: Diversity of Interpretation / G. Piličiauskas // Interarcheologia. – 2007. – № 2. – S. 21–32.

44. Атомно-силовая микроскопия кремневых орудий труда позднего неолита – раннего бронзового века с территории Беларуси / С. Чижик [и др.] // Гістарычна-археалагічны зборнік: сб.ст. – Мінск, 2012. – № 27. – С. 326–343.

45. Tyszkiewicz, K. O kurganach na Litwie i Rusi Zachodniej / K. Tyszkiewicz. – Berlin: Wyd. księgarni B. Behra, 1868. – 288 s.

46. Szukiewicz, W. Ślady epoki kamiennej w gub. Litewskiej / W. Szukiewicz // Kwartalnik Litewski. – 1910. – T. 1. – S. 48–62.

47. Tyszkiewicz, K. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotow sztuki rzemiosł w dawnej Litwie I Rusi Litewskiej / K. Tyszkiewicz. – Wilno, 1850. – 105 s.

48. Покровский, Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии / Ф. В. Покровский // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству IX Археологического съезда в Вильне 1893 г. – Вильна, 1893. – С. 1–164.

49. Покровский, Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии / Ф. В. Покровский. – Вильна, 1895. – 165 с.

50. Гурина, Н. Н. Новые данные о каменном веке Северо-Западной Белоруссии / Н. Н. Гурина // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л., 1965. – № 131: Палеолит и неолит СССР. Т. V. – С. 141–203.

51. Чернявский, М. М. Некоторые итоги изучения неолитических поселений Белорусского Понеманья / М. М. Чернявский // Древности Белоруссии: материалы конф. по археологии Белоруссии и смежных территорий / под ред. В. Ф. Исаенко, А. Г. Митрофанова, Г. В. Штыхова. – Минск, 1966. – С. 83–97.

52. Чернявский, М. М. Некоторые черты неолита Белорусского Понеманья / М. М. Чернявский // Вопросы истории и археологии: материалы X конф. молодых ученых по обществ. наукам, Минск, июнь 1966 г. – Минск, 1966. – С. 262–267.

53. Чарняўскі, М. М. Нёманская культура / М. М. Чарняўскі, У. Ф. Ісанка // Археалогія Беларусі: у 4 т.– Мінск, 1997. – Т. 1: Каменны і бронзавы вякі. – С. 145–170.

54. Чарняўскі, М. М. Неаліт з грабеньчата-накольчатай керамікай Заходняй Беларусі. Асаблівасці эвалюцыі / М. М. Чарняўскі // Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr. / pod red. J. Czebreszuka, M. Kryvalceviča, P. Makorowicza. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001. – S. 231–240.

55. Зуева, А. В. К вопросу о датировке и культурной принадлежности кремнедобывающих шахт у дер. Карповцы / А. В. Зуева // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию Н. Н. Гуриной, Санкт-Петербург, 23–26 нояб. 2009 г.; отв. ред. С. А. Васильев. – СПб., 2009. – С. 131–133.

56. Зуева, А. В. К вопросу о классификации и культурной идентификации кремневых шлифованных топоров и долот на территории Беларуси / А. В. Зуева // Археологія: спадок віків: материали міжнар. навук. конфер. студентів, аспірантів та молодих учених. Біла Церква, 7–8 кветня 2011 р. – Біла Церква, 2011. – С. 78–82.

57. Супрун, В. Г. Памятники каменного века и эпохи бронзы в бассейне среднего течения р. Щары (По материалам разведки 1963–1965 гг.) / В. Г. Супрун // Древности Белоруссии: материалы конф. по археологии Белоруссии и смежных территорий / под ред. В. Ф. Исаенко, А. Г. Митрофановав, Г. В. Штыхова. – Минск, 1966. – С. 101–110.

58. Супрун, В. Г. Поселение Русаково II (по материалам раскопок 1966 года) / В. Г. Супрун // Вопросы истории: тез. докл. XII конф. молодых учёных БССР. – Минск, 1969. – С. 21–30.

59. Кудряшов, В. Е. Технология изготовления рубящих орудий (по материалам красносельских кремнедобывающих шахт) / В .Е. Кудряшов // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. – М., 1986. – С. 83–84.

60. Вайтовіч, А. Скапленне крамянёвых артэфактаў на паселішчы Краснасельскі-8 у Сярэднім Пароссі: функцыянальная і культурна-храналагічная інтэрпрэтацыя / А. Вайтовіч // Супольнасці каменнага і бронзавага вякоў міжрэчча Віслы і Дняпра: зб.навук.арт. памяці М. М. Чарняўскага / уклад.: В. У. Ашэйчык, М. А. Плавінскі, В. М. Сідаровіч. – Мінск: А. М. Янушкевіч, 2015. – С. 93–109.

61. Barska, K. Nowe dane dotyczące powiązań kopalni krzemenia w Krasnym Siole z kulturą amfor kulistych / K. Barska // Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001: materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 roku / red. M. Karczewska, M. Karczewski. – Białystok, 2002. – S. 101–110.

62. Мирсаатов, Т. Результаты экспериментальных работ, проведенных на шахтах Красного Села / Т. Мірсаатов // Древние шахты Учтута. – Ташкент: Изд-во ФАН, 1973. – С. 37–43.

63. Поплевко, Г. Н. Планиграфический анализ материалов стоянки Старые Войковичи 1 (по данным трасологии) / Г. Н. Поплевко // Самарский научный вестник. – 2014. – № 3 (8). – С. 155–161.

References

1. Charnyaŭski M. M. *Neolith of the Belarusian Neman river basin*. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1979. 144 p. (in Belarusian).

2. Lakiza V. L. *Antiquities of Late Neolithic and Early Bronze Age of Belarusian Neman river basin*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2008. 343 p. (in Belarusian).

3. Kowalski K. *Kopalnia krzemienia nad rzeką Roś* [The mine for the extraction of flint in the basin of the river Ros]. Warszawa, 1973, Nr. 1: Z otchłani wieków, pp. 26–28 (in Poland).

4. Gurina N. N. *Ancient mines for the extraction of flint on the territory of the USSR*. Leningrad, Nauka Publ., 1976. 178 p. (in Russian).

5. Gavrilova I. V., Krzhizhevskaya L.Ya., Timofeev V. I. On the study of mines for the extraction of flint. *Izyskaniya po mezolitu i neolitu SSSR*. *Sbornik statei* [Exploration of the Mesolithic and Neolithic USSR: a collection of articles]. Leningrad, Nauka Publ., 1983, pp. 57–60 (in Russian).

6. Charnyaŭski M. M., Kudrashoŭ V. Ya., Lipnickaya V. L. *Ancient miners on the river Ros.* Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1996. 144 p. (in Russian).

7. Lipnitskaya O. L. Krasnosel'sky archeological complex. *Vzaimodeystvie i hronologiya kul'tur mezolita i neolita Vostochnoy Evropy: materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 100-letiyu N. N.Gurinoy* [Mesolithic and Neolithic cultures of eastern Europe: interaction and chronology. Abstracts of the International Conference, dedicated to the Centennial of the Professor Nina N. Gurina]. Sankt-Peterburg, 2009, pp. 121–124 (in Russian).

8. Zueva A. The history of the studying of flint processing workshops of the Belarusian Neman river basin. *Gistoryka-arkhealagichny zbornik* [Historical and archaeological collection]. Minsk, 2014, iss. 29, pp. 281–285 (in Russian).

9. Lipnitskaya O. L. To the history of research of flint processing workshops on the territory of Belarus and adjacent territories. *Drevnosti Belorussii i Litvy. Sb. Stat.* [Antiquities of Belarus and Lithuania: a collection of articles]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1982, pp. 42–48 (in Russian).

10. Zueva A. V. History of the study of sites for the extraction and processing of flint of Belarusian Neman region. *Pervobytnye drevnosti Evrazii: K 60-letiyu A. N. Sorokina* [Prehistoric Eurasia: on Aleksei N. Sorokin's 60th birthday]. Moscow, Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences, 2012, pp. 601–610 (in Russian).

11. Vashanaŭ A. M. The method of repair: the state and prospects of use in the study of the sites of the Stone Age of Belarus. *Romanovskie chteniya - 6: sb. st. Mezhdunar. nauch. konf., Mogilev, 24–25 noyabrya 2009 goda* [Romanovsky readings-6: a collection of articles of the International Scientific Conference, Mogilev, 24–25 November 2009]. Mogilev, 2010, pp. 42–44 (in Belarusian).

12. Pokrovskii F. V. *Archaeological Map of Grodno Province*. Vil'na, 1895, 165 p. (in Russian).

13. Dobriyan A. "Legendary" period of study of archaeological sites of Grodno region. *Kul'tura Grodzenskaga rehgiyonu: prablemy razvitstsya va ŭmovah poliehtnichnaga sumezhzha*. Grodna, Yanka Kupala State University of Grodno, 2003, pp. 199–205 (in Belarusian).

14. Kleyn L. S. *The Resurrection of Perun. To the reconstruction of the East Slavic paganism*. Sankt-Peterburg, Evraziya Publ, 2004. 480 p. (in Russian).

15. Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu litewskiego. T. 1: Mytologia litewska* [History of the ancient Lithuanian population. T. 1: Mytologia litewska]. Wilno, Marcinowski, 1835. 482 p. (in Poland).

16. Gloger Z. Sites over the Neman River and on Podlyashie since the time of using the stone. *Sposrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne. T. 1, Wiadomości Archeologiczne* [Achievements of recent years in the field of national antiquities. Prehistoric times. T. 1, Wiadomości Archeologiczne]. Warszawa, 1873, pp. 97–124 (in Poland).

17. Gloger Z. *Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy przez Z. Glogera* [The valleys of rivers. Traveling along the Neman, the Vistula, the Bug and the Bebras from Z. Gloger].Warszawa, 1903. 218 p. (in Poland).

18. Gloger Z. *Kilka słów z podróży. T. III* [A few words from the trip. Vol. III]. Biblioteka Warszawska, 1874, pp. 406–416 (in Poland).

19. Szukiewicz W. *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Część 1. Epoka kamienna w gub. Wileńskiej* [Sketches of prehistoric archeology of Lithuania. Part 1. Stone Age in the province of Vilna]. Wilno, 1901. 40 p. (in Poland).

20. Szukiewicz W. Narzędzia kamienne gladzone w pow. Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska) [Stone grinded tools in the Lida and Trotsky povet (Vilenskaya province)]. Światowit*: zb. pr.nauk*. Warszawa, 1904, vol. IV, pp. 9–16 (in Poland).

21. Jodkowski J. Okolice Grodna pod względem archeologicznym. Notatki z wycieczek, odbytych w latach 1904–1910 [Neighborhoods Grodno from the archaeological position]. Światowit*: zb. pr.nauk*.Warszawa, 1913, vol. IX, pp. 1–9 (in Poland).

22. Krukowski S. Perwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski. Wnioski z właściwości surowców i wyrobów [część 1] [The beginning of the mining of flint, its transportation and trade in the Holocene of Poland. Conclusions about the properties of raw materials and products [part 1]]. *Wiadomości archeologiczne: zb.pr.nauk*. Warszawa, 1920, vol. V, pp. 185–206 (in Poland).

23. Gurina N. N., Kovnurko G. M. Mines for the extraction of flint in Western Belarus. *Sovetskaya arkheologiya: sb. nauch. tr.* [Soviet archeology: a collection of scientific papers], Moscow, 1964, no. 2, pp. 3–12 (in Russian).

24. Gurina N. N. New data on the stone age of northwestern Belarus. *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR. T. 5: Paleolit i neolit SSSR* [Materials and research on archeology of the USSR. Vol. 5. Paleolithic and Neolithic USSR]. Moscow, 1965, no. 131, pp. 141–203 (in Russian).

25. Gurina N. N. Flint as a historical source. *Paleoehkologiya drevnego cheloveka: k X kongressu INQUA (Velikobritaniya, 1977)* [Paleoecology of the Ancient Man: to the X Congress of INQUA (Great Britain, 1977)], Moscow, 1977, pp. 154–163 (in Russian).

26. Kovnurko G. M. To study the properties of flint. *Kratkie soobshcheniya instituta arheologii. Vyp. 92: Issledovanie pamyatnikov kamennogo veka* [Brief communications of the Institute of Archeology]. Moscow, 1962, pp. 97–99 (in Russian).

27. Kovnurko G. M. The prevalence of flint on the territory of the European part of the USSR (to the question of the use of stone in ancient technology). *Novye metody v arheologicheskih issledovaniyah* [New methods in archaeological research]. Moscow-Leningrad, Publishing house of the Academy of Sciences USSR, 1963, pp. 234–240 (in Russian).

28. Kovnurko G. M. Application of the petrographic method in the study of intertribal bonds in the Neolithic in the northwest of the European part of the USSR. *Metody estestvennyh i tekhnicheskih nauk v arheologii: tezisy dokl. na vsesoyuznom soveshchanii po primeneniyu v arheologii estestvennyh i tekhnicheskih nauk. Moskva, 25 fevralya – 1 marta 1963 g.* [Methods of natural and technical sciences in archeology: abstracts of papers at the All-Union Conference on the application in archeology of natural and technical sciences. Moscow, February 25 – March 1, 1963]. Moscow, Academy of Sciences USSR, 1963, pp. 48–49 (in Russian).

29. Kovnurko G. M. *Composition, origin and issues of patinization of flint nodules*. Lenigrad, 1971. 20 p. (in Russian).

30. Charnyaŭski M. M. New Stone Age in the Shchara River Basin. *Pamyat': Slonimski rayon* [Memory: Slonim district]. Minsk, Belorusskaya entsiklopediya Publ., 2004, pp. 25–27 (in Russian).

31. Charnyaŭski M. M. Archaeological excavations in the basin of the Neman and Dvina rivers. *Gistoryka-arkhealagichny zbornik* [Historical and archaeological collection]. Minsk, 2005, iss. 20, pp. 217–218 (in Belarusian).

32. Charnyaŭski M. M. A new type of mining for flint mining of the Belarusian Neman river basin. *Matehryyaly pa arhealogii Belarusi. Vyp. 18: Dasledavanni kamennaga i bronzavaga vyakoў* [Materials on the archaeology of Belarus]. Minsk, 2010, pp. 187–196 (in Belarusian).

33. Sulgostowska S. *Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu* [Prehistory of the interfluve of the Vistula, the Neman and the Dniester at the end of the Pleistocene]. Warszawa, PMA, 1989. 252 p. (in Poland).

34. Szymczak K. North-eastern raw material province of Sviderska culture. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica*, 1992, no. 15. 178 p. (in Poland).

35. Gulis L. F., Mahnach A. A., Kolosova T. E., Prihodchenko L. K. Mineralogy and nano petrography of the flint of Belarus. *Doklady akademii nauk BSSR* [Reports of the Academy of Sciences of the BSSR], 1992, vol. 36, no. 7–8, pp. 616–621 (in Russian).

36. Gulis L. F., Mahnach A. A., Cytlyonok A. M., Azhgirevich L. F. Petrography of the nodular flint of Cretaceous deposits of Belarus. *Doklady akademii nauk BSSR* [Reports of the Academy of Sciences of the BSSR], 1992, vol. 36, no. 3–4 pp. 245–249 (in Russian).

37. Gulis L. F., Mahnach A. A. Fibrous flints in the carbonate sediments of the Devonian and Cretaceous of Belarus. Post 1. petrography and mineralogy. *Litologiya i poleznye iskopaemye = Lithology and Mineral Resources*, 1993, no.1, pp. 49–63 (in Russian).

38. Baltrūnas V., Karmaza B., Kulbickas D., Ostrauskas T. Siliceous rocks as a raw material of prehistoric artefacts in Lithuania. *Geologija*, 2006, vol. 56, pp. 13–26.

39. Obuchowski W. *Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenów Białorusi w zbiorach Państwowego Museum Archeologicznego w Warszawie* [Flint and stone finds from the Paleolithic and early Iron Age centuries from the territory of Belarus in the collections of the National Archaeological Museum in Warsaw]. Warszawa, PMA, 2003. 208 p. (in Poland).

40. Barska K., Łakiza V., Migal W., Obuchowski W. Najnowsze badania nad epoką kamienia na Wysoczyźnie Grodzieńskiej [The newest research of the Stone Age on the territory of the Grodno Upland*]. Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 r.* [Archaeological research in north-eastern Poland and western Belarus in 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 r.]. Białystok, 2002, pp. 111–116 (in Poland).

41. Barska K., Migal W., Obuchowski W., Zalewski M. Flint Prosession in North-Eastern Poland and Western Belarus. An Outline. Gabriele Körlin, Gerd Weisgerber (eds.) *Stone Age – Mining Age.* Bohum, 2006, pp. 277–284.

42. Lakiza V., Abuchoŭski V., Migal' B. Archaeological exploration in 2003 in the Neman River basin. *Gistoryka-archealagichny zbornik* [Historical and archaeological collection]. Minsk, 2004, iss. 19, pp. 276–277 (in Belarusian).

43. Piličiauskas G. Stone Age Stray Finds: Diversity of Interpretation. *Interarcheologia*, 2007, no. 2, pp. 21–32.

44. Chizhik S., Kuznecova T., Hudolej A., Lakiza V. Atomic force microscopy of flint tools of late nolithic and early Bronze Age from Blarus. *Gistoryka-archealagichny zbornik* [Historical and archaeological collection]. Minsk, iss. 27, pp. 326–343 (in Russian).

45. Tyszkiewicz K. *O kurganach na Litwie i Rusi Zachodniej* [About barrows in Lithuania and Western Rus]. Berlin, Wyd. księgarni B. Behra, 1868. 288 p.

46. Szukiewicz W. Ślady epoki kamiennej w gub. Litewskiej [Traces of the Stone Age in the Lithuanian Province]. *Kwartalnik Litewski*, 1910, vol. 1, pp. 48–62 (in Poland).

47. Tyszkiewicz K. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotow sztuki rzemios*ł w dawnej Litwie *i Rusi Litewskiej* [Archaeological research of handicrafts in ancient Lithuania and Lithuanian Rus]. Wilno, 1850. 105 p. (in Poland).

48. Pokrovskii F. V. Archaeological Map of Vilnius Province. *Trudy Vilenskogo otdeleniya Moskovskogo predvaritel'nogo komiteta po ustrojstvu IV Arheologicheskogo s"ezda v Vil'ne 1893 g.* [Proceedings of the Vilna branch of the Moscow Preliminary Committee for the Establishment of the IX Archaeological Congress in Vilnius in 1893]. Vil'na, 1893, pp. 1–164 (in Russian).

49. Pokrovskii F. V. *Archeologicheskaya karta Grodnnskoj gubernii* [Archaeological Map of Grodno Province]. Vilna, 1895. 165 p. (in Russian).

50. Gurina N. N. New Data on the Stone Age of North-Western Belarus., *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR, no. 131: Paleolit i neolit SSSR, T. V.* [Materials and research on archeology of the USSR. No. 131: Paleolithic and Neolithic USSR. Vol. V]. Moskow – Leningrad, 1965, pp. 141–203 (in Russian).

51. Chernyavskii M. M. Some results of the research of the Neolithic settlements in the Neman river basin. *Drevnosti Belorussii: Materialy konferencii po arheologii Belorussii i smezhnyh territorii* [Antiquities of Belarus: materials of the conference on archeology of Belarus and related territories]. Minsk, 1966, pp. 83–97 (in Russian).

52. Chernyavskii M. M. Some features of the Neolithic in the Neman river basin. *Voprosy istorii i arheologii: Materialy X konferencii molodyh uchenyh po obshchestvennym naukam, iyun' 1966 g.* [Questions of History and Archeology: Proceedings of the X Conference of Young Scientists in Social Sciences, June 1966]. Minsk, 1966, pp. 262–267 (in Russian).

53. Charnyaŭski M. M., Isanka U. F. Neman Culture. *Arhealogiya Belarusi. T. 1: Kamenny i bronzavy vyaki* [Archeology of Belarus. Vol. 1: Stone and Bronze Ages]. Minsk, 1997, pp. 145–170 (in Belarusian).

54. Charnyaŭski M. M. Neolith with comp and pin hole pottery of Western Belarus. Features of evolution. *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr. Poznań = From neolithization to the beginnings of the Bronze Age*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2001, pp. 231–240 (in Belarusian).

55. Zueva A. V. On the issue of the dating and cultural affiliation of flint mines at the Karpovcy. *Vzaimodeistvie i khronologiya kul'tur mezolita i neolita Vostochnoi Evropy: materialy mezhdunar. nauch. konf., posvyashch. 100-letiyu N. N. Gurinoi, Sankt-Peterburg, 23–26 noyab. 2009 g.* [Mesolithic and Neolithic cultures of eastern Europe: interaction and chronology. Abstracts of the International Conference, dedicated to the Centennial of the Professor Nina N. Gurina, Sankt-Peterburg, 23–26 noyabrya. 2009 g.]. Sankt-Peterburg, 2009, pp. 131–133 (in Russian).

56. Zueva A. V. On the classification and cultural identification of flint-polished axes and chisels in the territory of Belarus. Arheologiya: spadok vikiv: materiali mizhnar. navuk. konfer. studentiv, aspirantiv ta molodih uchenih. Bila Cerkva, 7–8 kvetnya 2011 r. [Archeology: The Legacy of the Centuries: Materials for the International Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists]. Bila Cerkva, 2011, pp. 78–82 (in Russian).

57. Suprun V. G. Sites of the Stone Age and the Bronze Age in the basin of the middle reaches of the river. Shchara (Based on intelligence from 1963–1965). *Drevnosti Belorussii: Materialy konferencii po arheologii Belorussii i smezhnyh territorii* [Antiquities of Belarus: materials of the conference on archeology of Belarus and related territories]. Minsk, 1966, pp. 101–110 (in Russian).

58. Suprun V. G. Rusakovo II settlement (based on excavations in 1966). *Voprosy istorii: tezisy dokladov* XII *konferncii molodych uchenuch BSSR* [Questions of History: abstracts of the XII Conference of young scientists of the BSSR]. Minsk, 1969, pp. 21–30 (in Russian).

59. Kudryashov V. E. The technology of making chopping tools (based on the materials of the Krasnoselsk flint mines). *Khozyaistvo i kul'tura doklassovykh i ranneklassovykh obshchestv* [The economy and culture of pre-class and early-class societies]. Moscow, 1986, pp. 83–84 (in Russian).

60. Vaitovich A. The accumulation of flint artifacts in the Krasnoselsky-8 settlement in the middle reaches of the Ros River: functional and cultural-chronological interpretation. *Supol'nastsi kamennaga i bronzavaga vyakoŭ mizhrechcha Visly i Dnyapra: zb.navuk.art. pamyatsi M. M. Charnyauskaga* [a collection of scientific articles by M. M. Chernyavsky's memorial]. Minsk, 2015, pp. 93–109 (in Belarusian).

61. Barska K. New data on the mines for the extraction of flint in Krasnoe Selo, associated with the Globular Amphora Culture. *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001: materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 roku* [Archaeological research in north-eastern Poland and western Belarus in 2000–2001: conference materials]. Białystok, 2002, pp. 101–110 (in Poland).

62. Mirsatov T. The results of experimental work carried out at the mines of Krasnoye Selo. Drevnie shakhty Uchtuta. Tashkent, Publishing house of FAN, 1973, pp. 37–43 (in Russian).

63. Poplevko G. N. Planar analysis of the materials of the site Starie Voykovichi 1 (according to the data of the tracology). *Samarskii nauchnyi vestnik = Samara Journal of Science*, 2014, no 3 (8), pp. 155–161 (in Russian).

Информация об авторе

Велент-Щербач Светлана Сергеевна – младший научный сотрудник отдела археологии первобытного общества. Институт истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: swetlana.velent@gmail.com

Information about the author

Swiatlana S. Velent-Shcherbach – Junior Scientific Researcher at the Department of archaeology of prehistoric society. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: swetlana.velent@gmail.com

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 5+61(476)+929 Narkiewicz-Jodko
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-461-467

Поступила в редакцию 10.07.2018
Received 10.07.2018

N. Yu. Beryozkina[1], O. A. Gaponenko[2]

[1]Institute for Advanced Training and Retraining of the Belarusian State University of Culture and Arts, Minsk, Belarus
[2]National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE BELARUSIAN SCIENTIST J. NARKIEWICZ-JODKO (SECOND HALF OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES)

Abstract. The study is devoted to the scientific activity of the outstanding Belarusian scientist J. Narkiewicz-Jodko. Based on the study of a wide range of sources revealed as a search result in the archives and libraries of Belarus and foreign countries, many little-known facts from the life of the researcher have been refined. The historical and bibliographic analysis of the publications of the late XIX – early XX centuries allowed to consider various directions of the scientist's activity, his active creative connections that make a considerable interest for studying the history of cooperation between representatives of Belarusian and Western European scientific thought.

Keywords: science, history of science, physics, meteorology, medicine, electrography, hail protection devices

For citation. Beryozkina N. Yu., Gaponenko O. A. Scientific activity of the Belarusian scientist J. Narkiewicz-Jodko (second half of the nineteenth and early twentieth centuries). *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2018, vol. 63, no. 4, pp. 461–467 (in English). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-461-467

Н. Ю. Берёзкина[1], О. А. Гапоненко[2]

[1]Институт повышения квалификации и переподготовки кадров учреждения образования «Белорусский государственный университет культуры и искусств», Минск, Беларусь
[2]Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БЕЛОРУССКОГО УЧЕНОГО Я. О. НАРКЕВИЧА-ИОДКО (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX в.)

Аннотация. Исследование посвящено научной деятельности выдающегося белорусского ученого Я. Наркевича-Иодко. На основании изучения широкого круга источников, выявленных в результате поисковой работы в архивах и библиотеках Беларуси и зарубежных стран, уточнены многие малоизвестные факты из жизни исследователя. Историко-библиографический анализ публикаций конца XIX – начала XX века позволил рассмотреть различные направления деятельности ученого, его активные творческие связи, что представляет значительный интерес для изучения истории сотрудничества представителей белорусской и западноевропейской научной мысли.

Ключевые слова: наука, история науки, физика, метеорология, медицина, электрография, градоотводы

Для цитирования. Берёзкина, Н. Ю. Научная деятельность белорусского ученого Я. О. Наркевича-Иодко (вторая половина XIX – начало XX в.) / Н. Ю. Берёзкина, О. А. Гапоненко // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 461–467. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-461-467

The Republic of Belarus is a country of high intellectual potential. The scientific schools of Belarus have creatively absorbed the experience of different schools and countries as evidence of the historical and geopolitical position of the Belarusian lands for many centuries at the crossroads of not only the political struggle but also the cultural traditions of Central, Eastern and Western Europe. The best representatives of Belarus became bright examples not only of national but also of world science, and their names are included in the world encyclopedias and biographical reference books.

One of the prominent persons in the history of Belarusian science is the outstanding natural scientist Jakob Ottonovich Narkiewicz-Jodko (Fig.1). His contemporaries compared his popularity in the research community with that of Louis Pasteur and Camille Flammarion in France, and some of his research were compared with experiments by Wilhelm-Conrad Röntgen. His name was often found on the pages of

© Beryozkina N. Yu., Gaponenko O. A., 2018

Fig. 1. A little-known portrait of J. Narkiewicz-Jodko. Photograph of 1892.
Previously it was published in the journal «Svëtozor» (1892. Vol. 26, no. 34. S. 405)

scientific publications in Russia, France, Germany, Italy, Poland in the nineteenth century, and a book devoted to the life and scientific activity of J. Narkiewicz-Jodko was published in Paris in 1896 [1].

Sarmat-Jakob-Sigismund Narkiewicz-Jodko, the representative of the ancient noble family, was born on December 4, 1847[1]. He spent his childhood in his father's estate Nadneman located at the source of the Neman River in the Minsk region. Here the future scientist obtained a comprehensive home education including music. Having graduated from the Minsk classical gymnasium in 1865, J. Narkiewicz-Jodko spent several years in the cultural and scientific centers of Western Europe. In the Paris Conservatoire he improved the skill of piano playing, then successfully performed as a pianist in well-known concert halls including the Royal palace of the Tuileries (Paris).

The nineteenth century was characterized not only by the emergence of new ideas, the discovery of new unexpected facts and phenomena that prepared the change of the picture of the world, but also by the development of a new way of thinking. Scientific institutes and laboratories were widely spread, specialized scientific journals appeared which created the conditions for the formation of the first scientific schools. The prestige and high efficiency of natural sciences were so compelling that many young people

[1] In some articles the date of his birth is given on December 27, 1847, however, according to the latest data, this day is the date of baptism.

with creative potential left the path of art and entered the field of scientific creativity. J. Narkiewicz-Jodko had to make a choice – to serve music or science. In his mind, science and art were perceived as equivalent means of knowing the harmony of the surrounding world.

Interest in natural science and medicine led J. Narkiewicz-Jodko to the medical faculty of the Paris Sorbonne in 1869. He participated in seminars, in the work of scientific societies, meetings of the Paris Academy of Sciences, met many representatives of the French scientific school which undoubtedly influenced the formation of his scientific views. Travelling to Italy where he visited clinics of famous Italian doctors in Rome and Florence helped him to wake the final choice of medical specialization.

In 1871 J. Narkiewicz-Jodko returned to his homeland and began active scientific research in the fields of physics, meteorology, medicine, psychology, and agriculture. He organized meteorological and atmospheric stations, electrographic, electrobiological, chemical and astronomical research laboratories in the Nadneman estate.

The research on atmospheric electricity contributed to the formation of scientific views of J. Narkiewicz-Jodko. In the early 80-s of the XIX century he built a meteorological station of the 2nd level on the territory of the estate Ottonovo. In 1888 the station was moved to Nadneman and, after being equipped with devices, became one of the largest in western Russia and the only one in the northern part of the Minsk region. The station Nadneman-Ottonovo was a part of the network of stations of the Main Physical Observatory of the Petersburg Academy of Sciences, and Narkiewicz-Jodko himself was a correspondent of this observatory from 1886. According to the instructions of the Main Physical Observatory for stations of the 2nd level, meteorological observations, except for magnetic ones, were conducted at the station for a full cycle. The data were regularly sent to the Main Physical Observatory.

Most of the newest special meteorological instruments were purchased by J. Narkiewicz-Jodko abroad. Some instruments were received from the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society. Among the equipment of the meteorological station there were original instruments designed by the scientist himself, for example, a device for determining the speed of the clouds, a lysimeter that made it possible to determine with great accuracy the soil moisture at a depth of up to three meters. In the opinion of the members of the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society, these "instruments are quite reasonable and are highly accurate in determining the required data" [2, p. 30].

The main instruments were placed in a two-story building of the meteorological station and passed mandatory annual verification for the accuracy of the readings. The representatives of the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society traveled to the meteorological station to inspect the equipment. Information on the performed checks and on the conformity of the readings of the instruments was placed in the annual Chronicles of the Main Physical Observatory. Three times in 1890, 1892 and 1894 years Chairman of the Meteorological Commission A. Voejkov visited Nadneman-Ottonovo for inspection purposes, and in 1891 Secretary of the Meteorological Commission A. Baranovsky visited the meteorological station. Professor of the St. Petersburg University A. Sovetov came to Nadneman.

At the end of 1880 – early 1890's J. Narkiewicz-Jodko conducted joint research with Western European scientists. In 1889, at the invitation of Italian scientists, he participated in climatological studies of the Ligurian Sea in winter conditions with unusually low temperatures for northern Italy. In the summer of 1892, at the invitation of Czech scientists, he conducted experiments at the observatory and at the meteorological station of Prague University. Then the researcher was invited to Vienna to participate in experiments on the study of atmospheric electricity.

J. Narkiewicz-Jodko repeatedly reported at the meetings of the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society about the results of his meteorological observations. The method he developed for measuring the speed of the clouds with the help of camera obscūra and a device for determining the soil moisture have received a positive evaluation.

The phenological observations established by scientist are a unique and not yet processed material for the analysis of climate change in Belarus for 130 years. J. Narkiewicz-Jodko noted such natural phenomena as the first snow, the first frosts, the first spring drip, the swelling of the buds in the trees, the dates of the opening and freezing of rivers. The scientist reported his observations in the regular reports of the Main Physical Observatory.

J. Narkiewicz-Jodko has developed hail protection device that have been successfully applied on the territory of his estates in the Minsk region with the aim of reducing the consequences of thunderstorms and hailings. The hail protection device consisted of a sharpened copper rod at one end, connected by a metal wire to a zinc plate placed in the ground. The copper rod was located on a wooden tower-pillar about 12 meters high. The hail protection devices were located on the field according to the system experimentally worked out by the scientist.

The reports on the using of the hail protection devices appeared on the pages of the periodical in the 1880s. The first official report made by J. Narkiewicz-Jodko at a meeting of the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society in February 1889 and received approval. Professor of the Forest Institute D. Lachinov recognized the hail protection device as rational in the book "The Course of Meteorology and Climatology" [3, p. 296].

The hail protection devices also served as sources of electric current in experiments to study the effect of electricity on plants. J. Narkiewicz-Jodko organized experimental sections of electrocultivation on the fields in the Nadneman estate. He established that the passage of a current of a certain force through the soil reduced the vegetative period, while the size of the fruit increased several fold. The productivity of agricultural crops increased in comparison with the control samples to 20%. The generalization and analysis of the experimental results allowed the scientist to conclude that electricity facilitates the acceleration of chemical processes occurring in the soil. In 1892 at the Meeting of rural owners in St. Petersburg J. Narkiewicz-Jodko made an official report on the results of his experiments on the effect of atmospheric electricity on plant growth. The famous scientists A. Voejkov and A. Sovetov gave a positive assessment to these experiments.

In 1890 J. Narkiewicz-Jodko applied the device designed by him for recording lightning discharges. The device with the main part of it serving as a telephone receiver allowed to record electrical discharges in the atmosphere at a distance of up to 100 km. This fact the scientist described in his article "Thunderstorm with a hail of the 17th (29) June 1890 and the action of hail protection devices" [4] (Fig. 2).

J. Narkiewicz-Jodko successfully demonstrated the possibility of registering electric signals generated by a Rumkorff coil at a distance with the help of a telephone in St. Petersburg at a meeting of the Physical Department of the Russian Physico-Chemical Society in 1891, at the Institute of Experimental Medicine in St-Petersburg in 1892, in Vienna and Prague, at the agricultural exhibition in Minsk in 1896.

A detailed description of this experiment was contained in the protocol of the meeting of the Physical Department of the Russian Physico-Chemical Society on February 12, 1891: "In conclusion, J. Narkiewicz-Jodko demonstrates to the members of the meeting his experiments with complete success" [5]. In 1892, in Prague, the experiments of J. Narkiewicz-Jodko caused great interest among scientists from Berlin and professors of the Czech University. It was decided to draw up an official protocol with a detailed description of the discoveries made by our compatriot. The protocol was signed by many stars of science [6].

In December 1898, at a meeting of the French Physical Society, dedicated to the works of the Russian physicist and electrical engineer A. Popov on the transmission of radio signals, the experiments of J. Narkiewicz-Jodko were mentioned, which produced much earlier in Vienna quite interesting transmissions with a Rumkorff coil connected to the ground, an antenna and a receiver formed from an antenna and a grounded telephone [7, p. 77–79].

Pioneering works on the use of electromagnetic radiation of gas-discharge plasma for the visualization of living organisms and their practical application in medicine to assess the physiological state of the organism are associated with the name of J. Narkiewicz-Jodko. In 1892, he reported on the "method of recording the energy emitted by a living organism when an electric field was applied to it", which he called "electrography" [8, p. 14].

The scientist carried out experiments on electrography in a research laboratory specially equipped in the Nadneman estate. The Rumkorf coil was used as a voltage source which was activated by a galvanic cell. The scientist repeatedly emphasized the importance of influence of the atmosphere on the results of experiments, including his reports to the Institute of Experimental Medicine which he had been a corresponding member since 1892. The appearance of an electric discharge in the air gap between object, for example, human hand and recording material, which was the photographic plate, was considered by the scientist an indispensable condition for the formation of the electrographic image.

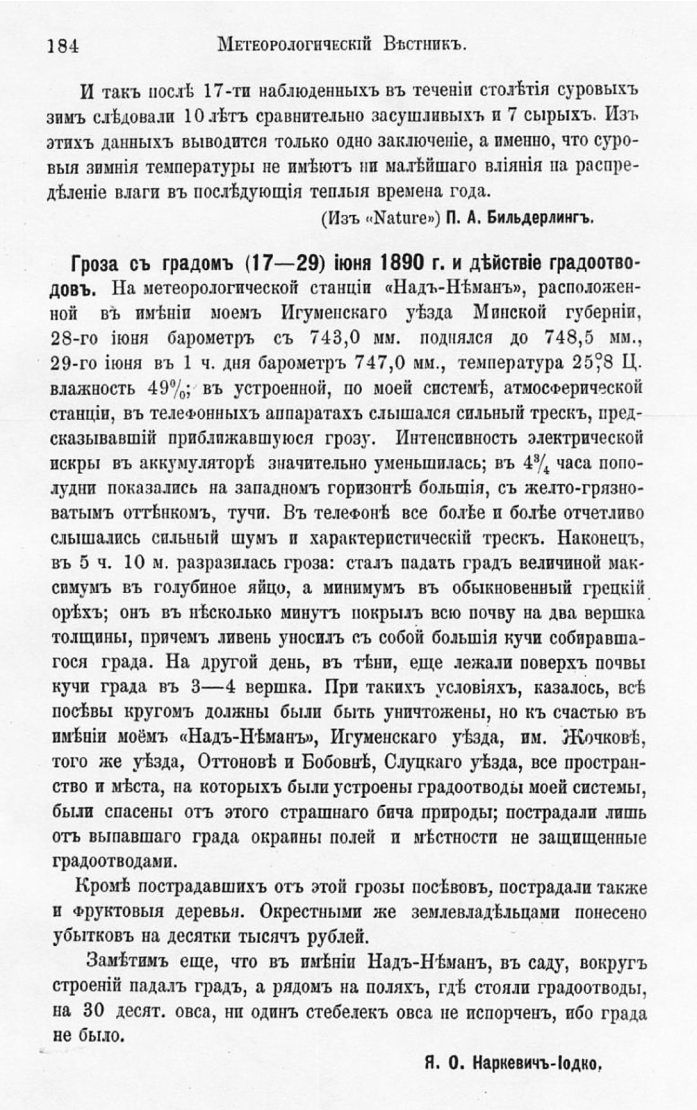

184 Метеорологическій Вѣстникъ.

И такъ послѣ 17-ти наблюденныхъ въ теченіи столѣтія суровыхъ зимъ слѣдовали 10 лѣтъ сравнительно засушливыхъ и 7 сырыхъ. Изъ этихъ данныхъ выводится только одно заключеніе, а именно, что суровыя зимнія температуры не имѣютъ ни малѣйшаго вліянія на распредѣленіе влаги въ послѣдующія теплыя времена года.

(Изъ «Nature») **П. А. Бильдерлингъ.**

Гроза съ градомъ (17—29) іюня 1890 г. и дѣйствіе градоотводовъ. На метеорологической станціи «Надъ-Нѣманъ», расположенной въ имѣніи моемъ Игуменскаго уѣзда Минской губерніи, 28-го іюня барометръ съ 743,0 мм. поднялся до 748,5 мм., 29-го іюня въ 1 ч. дня барометръ 747,0 мм., температура 25°8 Ц. влажность 49%; въ устроенной, по моей системѣ, атмосферической станціи, въ телефонныхъ аппаратахъ слышался сильный трескъ, предсказывавшій приближавшуюся грозу. Интенсивность электрической искры въ аккумуляторѣ значительно уменьшилась; въ $4^3/_4$ часа пополудни показались на западномъ горизонтѣ большія, съ желто-грязноватымъ оттѣнкомъ, тучи. Въ телефонѣ все болѣе и болѣе отчетливо слышались сильный шумъ и характеристическій трескъ. Наконецъ, въ 5 ч. 10 м. разразилась гроза: сталъ падать градъ величиной максимумъ въ голубиное яйцо, а минимумъ въ обыкновенный грецкій орѣхъ; онъ въ нѣсколько минутъ покрылъ всю почву на два вершка толщины, причемъ ливень уносилъ съ собой большія кучи собиравшагося града. На другой день, въ тѣни, еще лежали поверхъ почвы кучи града въ 3—4 вершка. При такихъ условіяхъ, казалось, всѣ посѣвы кругомъ должны были быть уничтожены, но къ счастью въ имѣніи моёмъ «Надъ-Нѣманъ», Игуменскаго уѣзда, им. Жочковѣ, того же уѣзда, Оттоновѣ и Бобовнѣ, Слуцкаго уѣзда, все пространство и мѣста, на которыхъ были устроены градоотводы моей системы, были спасены отъ этого страшнаго бича природы; пострадали лишь отъ выпавшаго града окраины полей и мѣстности не защищенные градоотводами.

Кромѣ пострадавшихъ отъ этой грозы посѣвовъ, пострадали также и фруктовыя деревья. Окрестными же землевладѣльцами понесено убытковъ на десятки тысячъ рублей.

Замѣтимъ еще, что въ имѣніи Надъ-Нѣманъ, въ саду, вокругъ строеній падалъ градъ, а рядомъ на поляхъ, гдѣ стояли градоотводы, на 30 десят. овса, ни одинъ стебелекъ овса не испорченъ, ибо града не было.

Я. О. Наркевичъ-Іодко.

Fig. 2. J.Narkiewicz-Jodko article “Groza s gradom 17 (29) iyunya 1890 g. i deystvie gradootvodov” [Thunderstorm with a hail of the 17th (29) June 1890 and the action of hail protection devices] // Meteorologicheskiy vestnik [Meteorological Herald], 1891, no. 4, p. 184, in which the scientist reports on the recording of electrical discharges in the atmosphere at a distance of up to 100 km using a device designed by him

J. Narkiewicz-Jodko found practical application of electrography in medicine for diagnosis of the disease. On the basis of a qualitative analysis of 1500 images taken from objects of animate and inanimate nature, the scientist succeeded in revealing certain regularities characteristic of living objects. Carrying out numerous experiments, J. Narkiewicz-Jodko noticed a difference in the electrographic picture of identical parts of the body of sick and healthy, tired and excited, sleeping and awake people.

The results of J. Narkiewicz-Jodko on electrography became known to the scientific community in 1892–1894. He made the first report at the Meeting of rural owners in St. Petersburg on January 28, 1892, then at the Institute of Experimental Medicine, at a conference on electrography and electrophysiology at the St. Petersburg University. In 1893, his research became known in the scientific centers of Western Europe: Berlin, Vienna, Prague, Paris. The scientists who attended the lectures pointed to the importance of these studies for medicine and physiology.

Electrographic photographs (Fig. 3–4) were in the halls of many museums in Europe, were presented at the Fifth Photographic Exhibition (St. Petersburg, 1898), at the Franco-Russian Exhibition (St. Petersburg, 1899), at the International Congress (Paris, 1900), etc. At Franco-Russian Exhibition J. Narkiewicz-Jodko

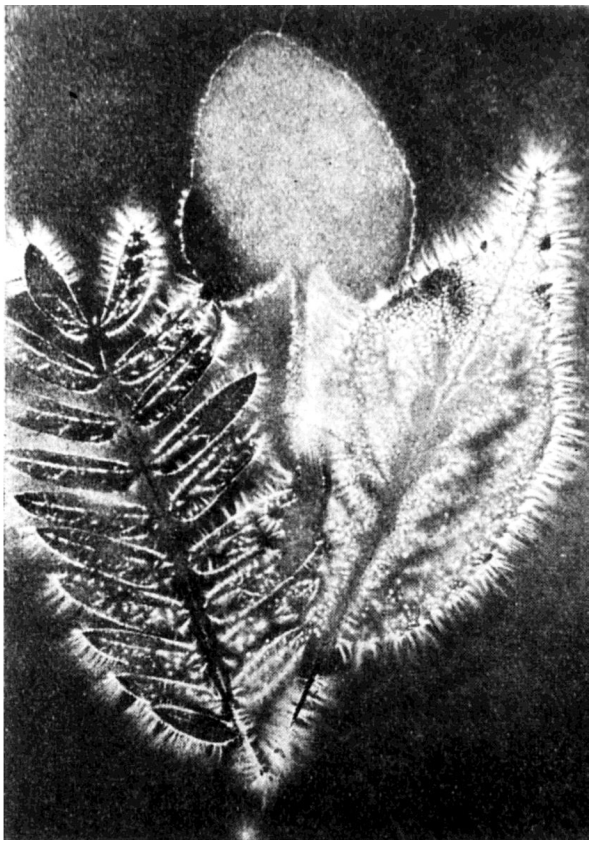

Fig. 3. Electrographic images of rowan, mother-and-stepmother and willow. The photo was taken by J. Narkiewicz-Jodko in the electrographics laboratory in Nadneman in the early 1890s

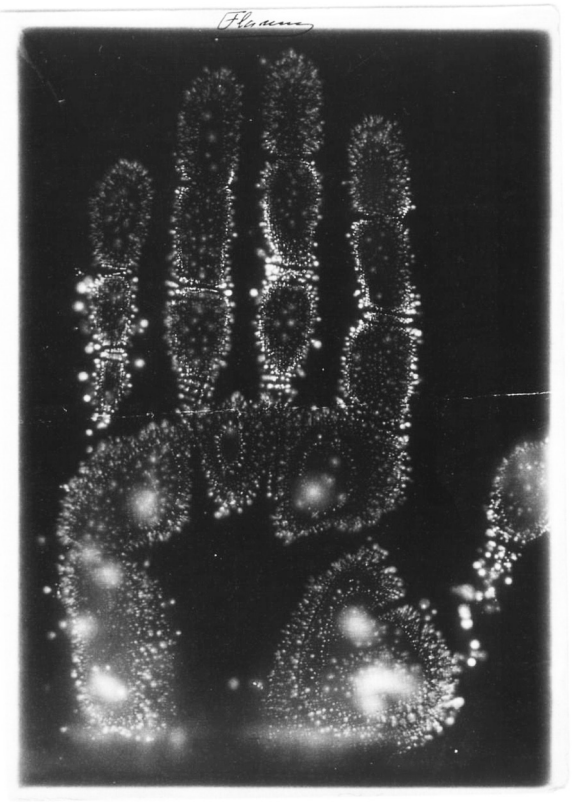

Fig. 4. Electrographic image of the hand of the French astronomer K. Flammarion. The photo was made by J. Narkiewicz-Jodko in Paris in March 1896. The original is kept in Paris, the archives of the French Astronomical Society, in the private collection of K. Flammarion

received a gold medal and was awarded a diploma "For Continuous Improvements in Electrical Engineering". His electrographic pictures were often published in books and periodicals. They are most fully represented in the works of V. Bitner and M. Pogorelsky, in the magazines "Kraj" and "Niva".

J. Narkiewicz-Jodko developed a method of electrotherapy, which was based on the impact on the body of an electric current localized "only at strictly defined points – the selected centers of the nervous system" [9]. The method of electrotherapy under the name "the Jodko system" was used in the clinics of Rome, Florence, in the Salpetriere hospital in Paris.

Since 1893 the method of electrotherapy has found wide application in the sanatorium "Nad-Neman", intended for the treatment of paralyzed and nervous patients. Electrographic photographs reflected the history of illness of his patients, recording all the changes that occurred in the body of a sick person during treatment. In the sanatorium, electricity treatment was supplemented with water, air, light, magnetic, hypnosis and music therapy, gymnastics, koumiss and kefir treatment, and the use of local mineral waters.

As a doctor, J. Narkiewicz-Jodko promoted hygienic living conditions among the local population, provided free medical and outpatient assistance to poor peasants. At his own expense, he acquired antidiphtheria serum for the local population at the Institute of Experimental Medicine and its use gave good results.

Annual scientific trips of J. Narkiewicz-Jodko to the leading research centers of Western Europe during which he acquainted the scientific world with his new scientific results and ideas, held scientific conferences and lectured on the effects of electromagnetic currents on the organism, helped to establish and develop scientific contacts with foreign scientists.

In recognition of his research records, J. Narkiewicz-Jodko became an elected member of a number of research societies including Russian Physico-Chemical Society, Russian Geographic Society, Imperial Free Economical Society, Italian Society for Medicine and Psychology, Paris Physical,

Astronomy and Electric Therapy Societies, he was the honorary member of the Galileo Physico-Mathematical Society in Florence.

J. Narkiewicz-Jodko died in Vienna on February 6 (19), 1905, on the eve of a change of epochs in Russia, new revolutionary discoveries in physics. Unfortunately, his name and scientific ideas were forgotten for many years. Ahead of his time, he, a lone scientist, did not leave behind him neither a scientific school, nor scientific followers.

In the early 1980s, the National Academy of Sciences of Belarus initiated systematic research on the history of science in Belarus. Hundreds of names of outstanding natives of Belarus, whose names are inscribed in the history of world science, were returned to the context of Belarusian science and culture. Among them is the name of J. Narkiewicz-Jodko.

In order to systematize the materials devoted to J. Narkiewicz-Jodko, the bibliographic index [10] was prepared and published in 2010, which includes more than 1200 sources of information including the scientific works of J. Narkiewicz-Jodko, publications on his life and research activities (books, papers in periodic and regular editions in Russian, Belarusian, and foreign languages published in 1877–2009, more than 100 references on archive collections of Belarus and Russia, electronic information resources).

In 2015, restoration work was begun to restore the estate complex Nadneman, where it is planned to create a museum-laboratory of the scientist.

The history of science is not only the history of scientific ideas, the history of methods and scientific discoveries. The main in history of science are people, their activities, the conditions of this activity, the social and ideological context that determines the history of mankind. And the biography of scientists serves as the first step to understanding the connection between science and society.

References

1. Decrespe M. *La vie et les œuvres de M. de Narkiewicz-Iodko, membre et collaborateur de l'Institut impérial de médecine expérimentale de Saint-Pétersbourg, membre of correspondant de la Société de médecine de Paris, ets, ets*. Paris, Chamuel, 1896. 51 p. (in French).

2. Journal of the meeting of the Meteorological Commission of the Russian Geographical Society – the 10th of February 1889. *Izvestiya Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva* [News of the Imperial Russian Geographical Society], 1889, vol. 25, pp. 29–30 (in Russian).

3. Lachinov D. A. *The Course of Meteorology and Climatology*. St. Petersburg, 1889. 332 p. (in Russian).

4. Narkiewicz-Jodko J. O. Thunderstorm with a hail of the 17th (29) June 1890 and the action of hail protection devices. *Meteorologicheskiy vestnik* [Meteorological Herald], 1891, no. 4, p. 184 (in Russian).

5. Protocol of the 115 (165) meeting of the Physical Department of the Russian Physico-Chemical Society on February 12, 1891. *Zhurnal Russkogo fiziko-khimicheskogo obshchestva pri Imperatorskom S.-Peterburgskom universitete* [Journal of the Russian Physico-Chemical Society at the Imperial St. Petersburg University], 1891, vol. 23, no. 2: Physical Part. Division 1, pp. 125–126 (in Russian).

6. *Minskiy listok* [The Minsk sheet], 1892, June 23 (no. 50), p. 1 (in Russian).

7. Societe francaise de physiqueю *Seances de la societe francaise de physique*. Paris, 1898, pp. 77–79 (in French).

8. Meeting of the St. Petersburg Assembly of Rural Owners. January 28, 1892. *Zasedaniya Peterburgskogo obshchestva sel'skikh khozyayev* [Meetings of the St. Petersburg Society of Rural Owners], 1892, no. 2, pp. 1–15 (in Russian).

9. Electric man. *Minskiy listok* [The Minsk sheet], 1893, September 28 (no. 78), p. 2 (in Russian).

10. Beryozkina N. Yu., Gaponenko O. A. *Jakob Ottonovich Narkiewicz-Jodko (1847–1905): biobibliographic index*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2010. 244 p. (in Russian).

Сведения об авторах

Берёзкина Наталья Юрьевна – кандидат исторических наук. Институт повышения квалификации и переподготовки кадров УО «Белорусский государственный университет культуры и искусств» (ул. Рабкоровская, 17, 220007, Минск, Республика Беларусь). E-mail: natalyberez7@gmail.com

Гапоненко Ольга Анатольевна – кандидат физико-математических наук. Управление премий, стипендий и наград Главного управления кадров и кадровой политики, Национальная академия наук Беларуси (пр. Независимости, 66, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: olga@presidium.bas-net.by, volga-a@tut.by

Information about authors

Natalia Yu. Beryozkina – Ph. D. (Hist.), Institute for Advanced Training and Retraining of the Belarusian State University of Culture and Arts (17 Rabkorovskaja Str., Minsk 220007, Belarus). E-mail: natalyberez7@gmail.com

Olga A. Gaponenko – Ph. D. (Phis. and Math.), National Academy of Sciences of Belarus (66 Nezavisimosti Ave., Minsk 220072, Belarus). E-mail: olga@presidium.bas-net.by, volga-a@tut.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МОВАЗНАЎСТВА

LINGUISTICS

УДК 821.161.3`1
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-468-475

Паступіў у рэдакцыю 21. 08. 2018
Received 21.08.2018

І. Л. Капылоў, В. У. Міцкевіч

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь*

НАБЫТКІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ АКАДЭМІЧНАГА МОВАЗНАЎСТВА

Аннотация. Рассматриваются основные этапы истории одного из старейших научно-исследовательских учреждений страны – Института языкознания имени Якуба Коласа, описываются современное состояние академического языкознания и перспективы его развития.

Ключевые слова: Институт языкознания, научное направление, история языка, теория языка, диалектология, лексикология, лексикография, языковые связи, ономастика, терминология, славистика

Для цитирования. Капылоў, І. Л. Набыткі і перспектывы акадэмічнага мовазнаўства / І. Л. Капылоў, В. У. Міцкевіч // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 468–475. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-468-475

I. L. Kapylou, V. V. Mitskevich

*Belarusian Culture, Language and Literature Researches Centre of the National Academy
of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus*

ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES OF THE ACADEMIC LINGUISTICS

Abstract. The article considers the main historical stages of one of the oldest scientific institutions in Belarus, the Jakub Kolas Institute of Linguistics, describes its current state and determines the perspectives of the academic linguistics development.

Keywords: Institute of Linguistics, research area, language history, language theory, dialectology, lexicology, lexicography, linguistic connections, onomastics, terminology, Slavic studies

For citation. Kapylou I. L., Mitskevich V. V. Achievements and perspectives of the academic linguistics. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya Humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 468–475 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-468-475

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі з'яўляецца буйным каардынацыйным цэнтрам і адзінай навуковай установай краіны, у якой планамерна праводзяцца фундаментальныя і прыкладныя даследаванні сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы, шляхоў яе гістарычнага развіцця, стану беларускіх народных гаворак, узаемасувязей беларускай мовы з іншымі славянскімі і неславянскімі мовамі.

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа – адна са старэйшых навукова-даследчых устаноў краіны: яго гісторыя налічвае амаль дзевяноста гадоў. Інстытут быў створаны 2 лістапада 1929 г. рашэннем Прэзідыума Беларускай акадэміі навук на базе мовазнаўчых кафедр і камісій, што існавалі ў структуры Інстытута беларускай культуры (Інбелкульта). Інстытут узначаліў С. Некрашэвіч, намеснікам дырэктара стаў Я. Лёсік, а вучоным сакратаром – П. Бузук. У склад Інстытута ўваходзілі: а) тэрміналагічная камісія; б) камісія па складанні слоўніка жывой беларускай мовы; в) дыялекталагічная камісія; г) камісія па складанні гістарычнага слоўніка беларускай мовы; д) правапісная камісія. У рабоце камісій прымалі актыўны ўдзел вядомыя беларускія вучоныя

© Капылоў І. Л., Міцкевіч В. У., 2018

і пісьменнікі Якуб Колас, Янка Купала, Цішка Гартны, Іван Бялькевіч, Алесь Гурло, Іосіф Воўк-Левановіч, Браніслаў Эпімах-Шыпіла.

У 1930-я гг. акадэмічнае мовазнаўства перажывала не лепшыя часы: многія вучоныя былі беспадстаўна асуджаны, некаторыя высланы за межы Беларусі. У выніку даследаванні па асобных напрамках былі замаруджаны або ўвогуле спынены.

У 1931 г. Прэзідыумам БАН было прынята паўторнае рашэнне аб арганізацыі навукова-даследчага Інстытута БАН, што было звязана з рэарганізацыяй структуры Беларускай акадэміі навук. Дырэктарам Інстытута мовазнаўства быў прызначаны вядомы лінгвіст П. А. Бузук, а ў 1933 г. Інстытут узначаліў І. С. Дварчанін.

У ліпені 1935 г. у сувязі з чарговым змяненнем структуры АН БССР была прынята пастанова ЦК КП(б)Б, паводле якой на базе інстытутаў літаратуры, мастацтва і мовы створаны адзін інстытут – Інстытут літаратуры, мастацтва і мовы.

У перадваенныя гады ў Інстытуце былі выдадзены “Беларуская граматыка. Марфалогія” (1936), “Сінтаксіс беларускай мовы” (1939), “Курс сучаснай беларускай мовы” (1940), “Руска-беларускі слоўнік” пад рэдакцыяй А. Александровіча (1937). Вялася падрыхтоўка беларуска-рускага слоўніка, фарміравалася фундаментальная картатэка, працягвалася вывучэнне народных гаворак, але ўсе назапашаныя матэрыялы загінулі ў час Вялікай Айчыннай вайны.

Падчас вайны праца Інстытута была спынена. Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у ліпені 1944 г. Інстытут быў адноўлены ў складзе трох сектараў: беларускай мовы, беларускай літаратуры і мастацтва. Да 1946 г. Інстытут часова ўзначальваў член-карэспандэнт АН БССР М. Лынькоў. Асноўным навуковым напрамкам у гэты перыяд стала беларуская лексікаграфія: калектыў мовазнаўцаў пад кіраўніцтвам П. Глебкі вёў актыўную работу па складанні руска-беларускага слоўніка, які быў выдадзены ў 1953 г. і атрымаў высокую ацэнку грамадскасці нашай краіны і замежных лінгвістаў.

Як самастойная навукова-даследчая ўстанова ў структуры Акадэміі навук БССР Інстытут мовазнаўства быў адноўлены ў 1952 г. у адпаведнасці з рашэннем Дзяржаўнай штатнай камісіі пры Савеце Міністраў СССР. Імя народнага паэта Беларусі Якуба Коласа прысвоена Інстытуту мовазнаўства ў 1956 г. пастановай Савета Міністраў БССР № 469 ад 15 жніўня 1956 г.

У пасляваенны перыяд дырэктарамі Інстытута мовазнаўства былі акадэмік К. Атраховіч (Кандрат Крапіва) (1952–1956), акадэмік П. Глебка (1957), член-карэспандэнт НАН Беларусі М. Суднік (1957–1983), член-карэспандэнт НАН Беларусі А. Жураўскі (1983–1989), акадэмік А. Падлужны (1989–2003), акадэмік А. Лукашанец (2004–2012).

У 1950–1960-я гг. адбывалася інтэнсіўнае станаўленне Інстытута як вядучай навуковай установы па вывучэнні розных праблем беларускага мовазнаўства, фарміраваліся асноўныя напрамкі навуковых даследаванняў, адбываўся інтэнсіўны рост навуковага патэнцыялу. У гэтыя гады праведзены шырокамаштабныя дыялекталагічныя даследаванні беларускай мовы пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта АН СССР Р. Аванесава і члена-карэспандэнта АН БССР Ю. Мацкевіч, па выніках якіх быў створаны комплекс прац па беларускай дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі (“Дыялекталагічны атлас беларускай мовы”, 1963; “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак”, 1968–1969).

У Інстытуце мовазнаўства атрымалі развіццё розныя навуковыя напрамкі, сфарміраваліся ўласныя навуковыя школы, якія зрабілі істотны ўплыў на развіццё навукі: фанетычная, славістычная, гістарычная, лінгвагеаграфічная, анамастычная.

Свайго росквіту Інстытут дасягнуў у 1970–1980-я гг. Гэты перыяд характарызуецца структурным ростам і пашырэннем спектра навуковых даследаванняў. У 1962 г. створаны сектар агульнага і славянскага мовазнаўства, што сведчыла ў першую чаргу аб значным пашырэнні праблематыкі навуковых даследаванняў; у 1969 г. адкрыта лабараторыя эксперыментальнай фанетыкі, дзе пад кіраўніцтвам акадэміка А. І. Падлужнага на сучасным навуковым узроўні ўпершыню ажыццёўлена эксперыментальнае даследаванне гукавога ладу беларускай мовы. У 1977 г. створаны сектар рускай мовы, які ўзначаліў прафесар А. Я. Міхневіч. Асноўным напрамкам дзейнасці сектара сталі праблемы функцыянавання рускай мовы ў Беларусі, правядзенне супастаўляльных даследаванняў беларускай і рускай моў, сацыялінгвістычныя даследаванні.

Менавіта ў гэты перыяд пачалася праца над найбольш значнымі навуковымі праектамі, многія з якіх не страцілі сваёй актуальнасці да сённяшняга дня і працягваюць распрацоўвацца. Большасць прац, выкананых ці пачатых у гэтыя гады, сталі значнай з'явай не толькі ў навуковым жыцці Беларусі, але і ўсяго славянскага свету. Вялікую ролю ў развіцці лінгвістычнай навукі і стабілізацыі літаратурных норм беларускай мовы адыграла выданне "Граматыкі беларускай мовы" ў 2 т. (т. 1. – 1962; т. 2 – 1966), падрыхтаванае пад кіраўніцтвам прафесара М. Булахава. Гэта праца мела выключна важнае значэнне і для выкладання беларускай мовы ў ВНУ краіны.

Важнай падзеяй у навуковым і культурным жыцці краіны з'явіўся выхад у свет першага ў гісторыі беларускай лексікаграфіі "Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы" ў 5 т., 6 кнігах (1977–1984 гг.) пад агульнай рэдакцыяй К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Слоўнік, створаны на базе 2,5-мільённай картатэкі, адлюстроўваў тагачасны стан развіцця лексіка-фразеалагічнага складу беларускай літаратурнай мовы, у ім тлумачылася значэнне 97935 рэестравых слоў і 7120 тэрміналагічных і фразеалагічных словазлучэнняў, паказаны стылістычныя асаблівасці і сфера ўжывання слова. Да цяперашняга часу гэты слоўнік служыць арыенцірам правільнага ўжывання, вымаўлення і напісання слоў, садзейнічае павышэнню культуры мовы самых шырокіх чытацкіх колаў.

Па ініцыятыве члена-карэспандэнта НАН Беларусі М. Судніка быў падрыхтаваны і выдадзены аднатомны "Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы" (1996 г. пад рэдакцыяй М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко; новае выданне слоўніка выйшла ў 2016 г. пад рэдакцыяй І. Л. Капылова), у якім у значнай ступені былі ўлічаны змены, што адбыліся ў лексічным складзе беларускай літаратурнай мовы ў 1990-я гг., удакладнены значэнні і стылістычныя характарыстыкі слоў, больш кампактна пададзены лексічны матэрыял.

Важную ролю ў справе ўнармавання слоўнікавага складу літаратурнай мовы адыгралі "Руска-беларускі слоўнік" (1-е выданне – 1953; 12-е выданне – 2012), "Беларуска-рускі слоўнік" (1-е выданне – 1962; 4-е выданне – 2012).

У дзейнасці Інстытута вялікая ўвага надавалася асвятленню гісторыі беларускай літаратурнай мовы – тых працэсаў і змен, якія адбываліся на яе графіка-арфаграфічным, граматычным, лексічным узроўнях, – і вызначэнню яе ролі і функцый у грамадска-палітычным і культурным жыцці нашых продкаў.

Па гісторыі беларускай мовы апублікаваны калектыўныя працы "Нарысы па гісторыі беларускай мовы" (1957), "Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы" (ч. 1–2, 1961–1962), "Гісторыя беларускай літаратурнай мовы" (т. 1–2, 1967–1968), "Гістарычная лексікалогія беларускай мовы" (1970), "Гістарычная марфалогія беларускай мовы" (1979), "Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст." (1988), "Мова выданняў Францыска Скарыны" (1990).

У аўтарскай манаграфіі А.М. Булыкі "Развіццё арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы" (1970) упершыню ў айчынным моўназнаўстве разгледжана эвалюцыя графікі і арфаграфіі старабеларускай пісьменнасці. У яго працах "Даўнія запазычанні беларускай мовы" (1972), "Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст." (1980) прааналізавана лексіка іншамоўнага паходжання ў беларускай мове перыяду сярэдневякоўя.

З 1960 г. пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі А. І. Жураўскага, а затым пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі А. М. Булыкі вялася падрыхтоўка "Гістарычнага слоўніка беларускай мовы", выданне якога было завершана ў 2017 г. "Гістарычны слоўнік беларускай мовы" – першы і адзіны ў айчыннай гуманітарнай навуцы даведнік, які з максімальнай паўнатой адлюстроўвае багацце слоўнікавага фонду беларускай мовы XIV–XVIII стст., з'яўляецца надзейнай крыніцай пазнання мінулага Беларусі, дае змястоўную інфармацыю аб сацыяльна-эканамічным жыцці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа. Слоўнік не мае аналагаў у еўрапейскім і сусветным моўназнаўстве.

У Інстытуце моўназнаўства імя Якуба Коласа выконваўся комплекс работ па даследаванні лексікі старабеларускай пісьмовай мовы, вынікам якіх з'явілася стварэнне метадалагічнай распрацоўкі "Беларуская мова на розных этапах яе гістарычнага развіцця: даследаванне лексічных працэсаў і функцыянальных стыляў", выданне "Падручнага гістарычнага слоўніка субстантыўнай лексікі" (2013) і манаграфіі "Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV – сярэдзіны XVI ст." (2016), у якой упершыню ў айчынным моўназнаўстве паказана развіццё і функцыянаван-

не слоўнікавага складу старабеларускай мовы з улікам жанрава-стылявой прыналежнасці пісьмовых помнікаў (творы дзелавога, свецка-мастацкага, рэлігійнага зместу, у тым ліку выданняў Францыска Скарыны) і часу іх стварэння.

З 1960-х гг. да цяперашняга часу ў Інстытуце вядзецца навукова-тэксталагічная работа па падрыхтоўцы да выдання помнікаў беларускай пісьмовай спадчыны. За гэты час былі апублікаваны “Александрыя” (1962); “О образех, о реликвиях” (1983); Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 (1989), “Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага (1990); Слуцкае Евангелле (2008, 2009), “Жыціе Ефрасінні Полацкай” (2012), Полацкае Евангелле (2012), Баркалабаўскі летапіс (2013), “Буквар” Спірыдона Собаля (2014). Выданні ўяўляюць сабой узноўленыя тэксты старажытных пісьмовых крыніц, што дазваляе азнаёміцца з імі карыстальнікам, якія не маюць спецыяльнай гісторыка-лінгвістычнай адукацыі.

Асобная сфера навукова-даследчых інтарэсаў Інстытута – даследаванне беларускіх народных гаворак на сучасным этапе з улікам іх месца і ролі ў сучаснай камунікатыўнай прасторы. Вучонымі-дыялектолагамі быў створаны “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у 5 т. (1971–1998), ён уяўляе сабой унікальную сістэму лінгвістычных карт, якія дэталёва адлюстроўваюць заканамернасці тэрытарыяльнага і дыялектнага размеркавання каля 35 тысяч слоў беларускіх народных гаворак у славянскім кантынууме і іх тэрытарыяльным кантактаванні з балтыйскімі мовамі. Падрыхтавана вялікая колькасць дыялектных лексікаграфічных даведнікаў, у якіх зафіксаваны разнастайныя пласты лексікі, звязаныя з рознымі сферамі жыцця беларусаў: “Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча” (1979–1986), “Тураўскі слоўнік” (1982–1987), “Жывёльны свет” (1999), “Раслінны свет” (2011), “Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны” (2016) і інш.

Важнае значэнне маюць працы, прысвечаныя пытанням беларускай фанетыкі: “Фаналагічная сістэма беларускай мовы” (1969) А. І. Падлужнага; “Фанетыка беларускай літаратурнай мовы” (1989); зборнік “Беларуская мова. Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі” (1987); хрэстаматыя “Вусная беларуская мова” (1990); “Фанетыка беларускай мовы ў школе” (1995) Л. Ц. Выгоннай і інш.

У Інстытуце даследуюцца таксама праблемы беларускага словаўтварэння. Па гэтай тэме выдадзены “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (2000), манаграфіі А. А. Лукашанца “Словаўтварэнне і граматыка” (2001) і “Праблемы беларускага словаўтварэння” (2013).

На працягу многіх гадоў вучоныя Інстытута працуюць над стварэннем шматтомнага “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” (апублікавана 14 тамоў), у якім даследуецца гісторыя асобных лексем і ў цэлым развіццё лексікі беларускай мовы ў яе суадносінах з лексікай іншых славянскіх і неславянскіх моў.

У комплексе фундаментальных навуковых даследаванняў лексікаграфічнага і лексікалагічнага профілю, якія праведзены ў Інстытуце мовазнаўства, асобае месца належыць тэме “Мова “Нашай Нівы”, якая ўключае “Слоўнік мовы “Нашай Нівы” ў 5 т. (выйшлі тамы 1–3, 2003–2005) і тры манаграфіі: “Мова “Нашай Нівы”. Варыянтнасць. Сінанімія” (2005), “Мова “Нашай Нівы”. Семантыка. Стылістыка” (2014), “Мова “Нашай Нівы”. Сінтаксіс тэксту” (рукапіс). Працы заснаваны на моўным матэрыяле самай буйной легальнай беларускамоўнай газеты “Наша Ніва”, якая стаяла ля вытокаў адраджэння беларускай літаратурнай мовы пачатку XX ст. і мела вялікае значэнне ў яе далейшым станаўленні і развіцці, у наданні ёй яркага нацыянальнага аблічча і шырокага грамадскага гучання. Асноўным звяном навуковага комплексу з’яўляецца “Слоўнік мовы “Нашай Нівы” (1906–1915), створаны ўпершыню ў беларускай лексікаграфіі як тэзаўрус адной унікальнай беларускамоўнай крыніцы.

У 1980–1990-я гг. вучонымі-лексіколагамі былі апублікаваны манаграфіі, тэматычныя зборнікі, шматлікія навуковыя артыкулы, якія адлюстроўваюць шырокі спектр сучасных даследаванняў па праблемах беларускай лексікалогіі – ад апісання лексіка-семантычных груп, з’яў сінаніміі, аманіміі і антаніміі, ад асобных лексічных палёў да шырокага абагульнення і раскрыцця асноўных працэсаў і заканамернасцей лексічнага складу мовы: Баханькоў А. Я. “Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд” (1982), “Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (1994) і інш.

У Інстытуце мовазнаўства праводзілася вялікая работа па ўнармаванні сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Выдадзеныя працы “Беларуская граматыка” (1985, 1986) і “Слоўнік беларускай мовы” (1987) адыгралі выключна важную ролю ў стабілізацыі норм літаратурнай мовы і забеспячэнні функцыянавання яе пісьмовай формы ва ўсіх сферах ужытку.

Супрацоўнікі інстытута ўнеслі важкі ўклад у падрыхтоўку Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (падпісаны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 23 ліпеня 2008 г., № 420-З). Увядзенне ў дзеянне названага закона мае выключна важнае значэнне для павышэння прэстыжу беларускай мовы як дзяржаўнай, для замацавання яе правапісных норм, забеспячэння адзінага моўнага рэжыму ў школьным навучанні і правапіснага адзінства друкаваных беларускамоўных выданняў.

Інстытут з’яўляецца навуковым цэнтрам, у якім вядзецца работа па кадыфікацыі норм беларускай літаратурнай мовы ў нарматыўных слоўніках, граматыках, даведніках. Вынікам гэтай работы стала выданне “Кароткай граматыкі беларускай мовы” (2007, 2009), “Граматычнага слоўніка дзеяслова” (2007, 2013), “Граматычнага слоўніка назоўніка” (2008, 2013), “Граматычнага слоўніка прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя” (2009, 2013), “Слоўніка беларускай мовы” (2012), манаграфіі “Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы” (2015), “Арфаэпічнага слоўніка беларускай мовы” (2017).

У Інстытуце мовазнаўства праводзяцца даследаванні, прысвечаныя праблемам беларуска-рускага двухмоўя і асаблівасцей функцыянавання рускай мовы ў Беларусі, а таксама супастаўляльнае даследаванне беларускай і рускай моў. Вынікі адлюстраваны ў працах “Русский язык в Белоруссии” (1985), “Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Морфология” (1990), “Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси” (1999), “Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Словообразование” (2014). Такія выданні ў Беларусі ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму набываюць асаблівую актуальнасць.

Адным з вядучых напрамкаў акадэмічнага мовазнаўства з’яўляецца славістыка. У Інстытуце мовазнаўства даследуюцца беларуска-ўсходнеславянскія, сербска-харвацкія, балгарскія, славенскія, чэшскія, славацкія, сербалужыцкія і іншыя моўныя сувязі; вядзецца работа па стварэнні перакладных іншаславянска-беларускіх слоўнікаў. Вынікам з’яўляюцца працы: “Типологические проблемы балканославянского языкового ареала” (1981) Г. А. Цыхуна, “Польска-беларускі слоўнік” (2004, 2005), “Балгарска-беларускі слоўнік” (рукапіс) і інш.

Інстытут мовазнаўства актыўна супрацоўнічае з навуковымі ўстановамі Расіі, Украіны, Польшчы, Літвы, Балгарыі, Сербіі, Босніі і Герцагавіны, Славеніі, Чэхіі, Славакіі, Македоніі, Чарнагорыі, Германіі, Бельгіі і інш. Вучоныя інстытута прымаюць удзел у рабоце над найбуйнейшымі праектамі ў гісторыі сусветнай лінгвагеаграфіі – “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас”, “Лінгвістычны атлас Еўропы”.

“Агульнаславянскі лінгвістычны атлас” з’яўляецца найважнейшым славістычным праектам, які выконваецца вялікім міжнародным калектывам мовазнаўцаў 12 славянскіх краін і Германіі. У рамках гэтага праекта ўпершыню ў гісторыі славянскага мовазнаўства праведзена абследаванне ўсіх славянскіх моў на тэрыторыі, якую яны займаюць у Еўропе, на падставе адзінай праграмы і адзінай транскрыпцыі. АЛА ахоплівае ўсе ярусы моўнай сістэмы: фаналогію, словаўтварэнне, лексіку і семантыку, сінтаксіс. Атлас ствараецца ў дзвюх серыях – лексіка-словаўтваральнай і фанетыка-граматычнай. Кожная з іх складаецца з асобных выпускаў. Значнасць гэтага даследавання заключаецца ў тым, што яно з’яўляецца ўнікальнай базай для вырашэння розных агульнатэарэтычных задач у галіне беларусістыкі, славістыкі, еўрапеістыкі, а таксама ў міждыцыплінарных даследаваннях – беларусазнаўстве, этналогіі, гісторыі, краязнаўстве і інш.

Пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа дзейнічае Беларускі камітэт славістаў, які праводзіць вялікую работу па каардынацыі навуковай дзейнасці ў галіне славістыкі ў НАН Беларусі і наогул у краіне, па наладжванні навуковых сувязей са славістычнымі цэнтрамі іншых краін, у першую чаргу славянскіх. Найбольш важным вынікам дзейнасці Беларускага камітэта славістаў з’яўляецца падрыхтоўка і правядзенне ў 2013 г. у Мінску XV Міжнароднага з’езда славістаў, у якім прынялі ўдзел 523 вучоныя-славісты з 34 краін свету. Такі з’езд праводзіўся ў Беларусі ўпершыню і меў шырокі станоўчы рэзананс як у нашай краіне, так і за мяжой.

Развіваецца ў Інстытуце і такі ўнікальны напрамак, як кітабістыка. Вынікам вывучэння шматмоўнай рукапіснай спадчыны беларускіх татараў стала выданне каталогаў "Рукапісы татараў Беларусі канца XVII – пачатку XX стагоддзя з дзяржаўных кнігазбораў краіны" (2011) і "Рукапісы татараў Беларусі XVIII – пачатку XXI стагоддзя з дзяржаўных і грамадскіх кнігазбораў краіны" (2015); рыхтуецца да друку каталог рукапісаў, што застаюцца ў прыватных кнігазборах Беларусі; публікуюцца і даследуюцца асобныя тэксты, у тым ліку пераклад Карана на мясцовы варыянт польскай мовы, зроблены ў Мінску ў XVII ст.

Важнае значэнне як у навуковым, так і ў практычным плане маюць працы вучоных – спецыялістаў у галіне анамастыкі: выданні "Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку" (1966), "Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі" (1969) і "Беларуская антрапанімія. Структура ўласных мужчынскіх імён" (1982) М. В. Бірылы, "Слоўнік асабовых уласных імён" (2011) А. К. Усціновіч, навукова-папулярны даведнік "Тапонімы распавядаюць" (2008) В. П. Лемцюговай і інш.

Новыя інфармацыйныя тэхналогіі і камп'ютарызацыя лінгвістычнай працы садзейнічалі з'яўленню новых напрамкаў у лінгвістыцы. Яшчэ ў 1966 г. выйшла першая з серыі манаграфія В. У. Мартынава па агульнамовазнаўчай праблематыцы, прысвечаная ўзаемасувязям лінгвістыкі, семіётыкі і кібернетыкі. У агульным плане гэты напрамак трансфармаваўся ў шырокую праграму штучнага інтэлекту, звязаную з гіпотэзай магчымасці пабудовы так званага "ўніверсальнага семантычнага кода".

У Інстытуце мовазнаўства была праведзена вялікая работа па выкананні шэрага інавацыйных праектаў, вынікам чаго з'явілася серыя канкардансаў – лексікаграфічных даведнікаў, створаных шляхам аўтаматычнай апрацоўкі тэкстаў. Найбольш значным дасягненнем з'яўляецца "Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя" (2015).

Вучонымі Інстытута мовазнаўства сумесна з супрацоўнікамі Аб'яднанага інстытута праблем інфарматыкі ўпершыню ў Беларусі была распрацавана методыка канвертавання электроннага арфаграфічнага запісу беларускіх слоў у фанетычную транскрыпцыю і алгарытмаў перадачы арфаэпічнай структуры асобных лексем у адпаведнасці з нормамі беларускага вымаўлення. Ажыццёўленае з прымяненнем камп'ютарных праграм інструментальнай апрацоўкі гукавых файлаў комплекснае даследаванне беларускага літаратурнага вымаўлення дазволіла выключыць фактар несістэмнасці ў перадачы матэрыялаў і вырашыць шэраг спрэчных момантаў, звязаных з арфаэпічным асваеннем новай лексікі. Вынікам працы стала падрыхтоўка і выданне "Арфаэпічнага слоўніка беларускай мовы" (2017), які з'яўляецца першым у гісторыі беларускай лінгвістыкі грунтоўным даведнікам па правільным літаратурным вымаўленні праз фанетычную транскрыпцыю 117 тысяч слоў беларускай мовы. За праведзеную работу супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства сталі лаўрэатамі конкурсу НАН Беларусі «Топ-10» вынікаў вучоных Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў галіне фундаментальных і прыкладных даследаванняў за 2017 г.

У Інстытуце мовазнаўства вядзецца работа па стварэнні Нацыянальнага корпуса беларускай мовы, які дазваляе шукаць дакладную форму слова, усе словаформы, словы па іх граматычных характарыстыках, ажыццяўляць пошук з улікам аўтара, года напісання, стылю, жанру. Аналагаў у Беларусі дадзеная распрацоўка не мае. На сённяшні дзень аб'ём электроннага корпуса тэкстаў складае 80000000 словаўжыванняў. Корпус змяншае працаёмкасць падрыхтоўкі навуковых, даведачных, вучэбна-метадычных выданняў; выкарыстоўваецца ў сферы навукі, адукацыі, у працы СМІ. Папярэдняя версія корпуса размешчана ў інтэрнэце па адрасе: https://bnkorpus.info.

У Інстытуце мовазнаўства працуюць дзве камісіі: Рэспубліканская тапанімічная камісія пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і Рэспубліканская тэрміналагічная камісія пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Рэспубліканская тапанімічная камісія з'яўляецца спецыяльным навукова-кансультацыйным цэнтрам, дзе вядзецца пастаянная работа па стандартызацыі і нармалізацыі ўласных геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь: распрацоўваюцца навуковыя крытэрыі адносін да тапонімаў, правілы перадачы тапонімаў Беларусі на рускую мову, прынцыпы вяртання («рэканструкцыі») гістарычных геаграфічных назваў; прымаецца ўдзел у выпрацоўцы найменняў для новых геаграфічных аб'ектаў; аказваецца практычная і метадычная дапамога рэспубліканскім, абласным і гарадскім

дзяржаўным органам па ўсіх пытаннях тапаніміі; разглядаюцца звароты арганізацый і асобных грамадзян па пытаннях аднаўлення або замены гістарычных геаграфічных назваў і выносяцца па іх адпаведныя рэкамендацыі; арганізуюцца кансультацыі для рэспубліканскіх, абласных, гарадскіх арганізацый і ўстаноў. Распрацаваныя супрацоўнікамі інстытута тэарэтычныя асновы па стандартызацыі беларускіх геаграфічных назваў знайшлі сваё шырокае прымяненне пры падрыхтоўцы і выданні нарматыўнага даведніка "Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь" у 6 т. (2003–2010), які з'яўляецца запатрабаваным дапаможнікам у галіне картаграфіі і геадэзіі, у дзейнасці розных дзяржаўных службаў і міністэрстваў, у Дзяржаўным камітэце па маёмасці, у выдавецтвах і іншых установах і арганізацыях.

Рэспубліканская тэрміналагічная камісія з'яўляецца цэнтрам па распрацоўцы, сістэматызацыі і ўпарадкаванні навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі на беларускай мове ў розных галінах навукі, тэхнікі, культуры, эканомікі. З удзелам членаў камісіі падрыхтаваны "Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі" (1994), "Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов = Руска-беларускі слоўнік матэматычных, фізічных і тэхнічных тэрмінаў" (1995), "Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі" (1999), "Русско-белорусский политехнический словарь = Руска-беларускі політэхнічны слоўнік": в 2 т. (1997–1998), "Основные термины метрологии: русско-белорусский словарь-справочник = Асноўныя тэрміны метралогіі: руска-беларускі слоўнік-даведнік" (2007), "Русско-белорусский терминологический словарь по порошковой металлургии" (2012) і інш. З 2017 г. пры тэрміналагічнай камісіі стала працаваць арфаграфічная секцыя.

У 2000-я гг. адбыўся шэраг рэарганізацый структуры Нацыянальнай акадэміі навук. Так, у 2008 г. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа быў аб'яднаны з Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы ў адну ўстанову – Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. У снежні 2012 г. у выніку чарговай рэарганізацыі Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы страціў статус асобнай юрыдычнай адзінкі і ўвайшоў у якасці філіяла ў склад навастворанага Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры. З 1 снежня 2015 г. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа вылучаны ў асобны філіял у складзе Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. На пасадзе дырэктара Інстытута мовазнаўства зацверджаны кандыдат філалагічных навук І. Л. Капылоў.

На сучасным этапе Інстытут мовазнаўства застаецца вядучай навуковай установай, у якой распрацоўваюцца фундаментальныя даследаванні па актуальных праблемах мовазнаўства. Падрыхтаваныя ў інстытуце работы ў вялікай ступені вызначаюць развіццё ўсёй мовазнаўчай навукі краіны. Асноўныя ідэі і канцэпцыі навуковых даследаванняў мовазнаўцаў знаходзяць сваё адлюстраванне і прымяненне ў сферы нацыянальнай культуры і адукацыі, з'яўляюцца асновай для ўсёй вучэбнай і даведачнай літаратуры па беларускай мове ў Беларусі і за яе межамі, шырока прымяняюцца ў выкладанні гуманітарных дысцыплін у вышэйшых і сярэдніх навучальных установах краіны, забяспечваюць патрэбы сучаснай моўнай практыкі.

Пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа дзейнічае створаны пастановай Бюро Прэзідыума НАН Беларусі ад 10 верасня 2015 г. № 385 кластар "Міжнародная школа беларускай мовы і літаратуры" (кіраўнік – доктар філалагічных навук, прафесар, акадэмік НАН Беларусі А. А. Лукашанец). Мэтай кластара з'яўляецца даследаванне асаблівасцей развіцця сістэмы беларускай мовы ў славянскім і еўрапейскім моўным кантэксце; вывучэнне месца і ролі беларускай мовы ў моўнай сітуацыі, камунікатыўнай і культурнай прасторы беларускага грамадства; забеспячэнне тэарэтычнай і факталагічнай базы навуковага суправаджэння дзяржаўнага беларускарускага двухмоўя і патрэб сучаснай моўнай практыкі. Дзейнасць кластара спрыяе ўкараненню і практычнай рэалізацыі вынікаў навукова-даследчай працы інстытута сярод шырокіх колаў грамадства, садзейнічае арганізацыі і правядзенню сумесных з замежнымі вучонымі навуковых даследаванняў, экспедыцый, міжнародных навуковых і навукова-практычных канферэнцый, семінараў, круглых сталоў. Усё гэта дазваляе папулярызаваць беларускую мову і дасягненні беларускага акадэмічнага мовазнаўства не толькі ў Беларусі, але і ў свеце.

Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа з'яўляецца галаўной арганізацыяй па падпраграме "Беларуская мова і літаратура" дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў "Эканоміка

і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства" на 2016–2020 гг. У рамках выканання падпраграмы з выкарыстаннем інавацыйных метадалагічных падыходаў супрацоўнікамі Інстытута вядзецца работа па стварэнні новага фундаментальнага "Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы" ў 15 т., рыхтуюцца матэрыялы "Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак", даследуюцца беларуска-рускія і беларуска-іншаславянскія моўныя сувязі, вядзецца работа па напісанні новай граматыкі беларускай мовы.

Фундаментальныя навуковыя даследаванні, якія праводзяцца ў рамках падпраграмы «Беларуская мова і літаратура», будуць садзейнічаць фарміраванню і станаўленню норм беларускай літаратурнай мовы на ўсіх узроўнях яе сістэмы, задавальненню патрэб сучаснай моўнай практыкі. Вынікі дадзеных даследаванняў на практыцы дазволяць забяспечыць рэалізацыю прынцыпаў і сутнасці дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, парытэтнае выкарыстанне беларускай мовы ў найважнейшых сферах афіцыйных зносін.

Асноўныя ідэі і канцэпцыі навуковых даследаванняў мовазнаўцаў знойдуць выкарыстанне ў сферы нацыянальнай культуры і адукацыі, у працэсе стварэння абноўленых праграм, падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па мове і літаратуры, у выкладанні гуманітарных дысцыплін у вышэйшых і сярэдніх навучальных установах краіны, у сродках масавай інфармацыі, у рабоце органаў мясцовага і рэспубліканскага кіравання.

Навуковыя распрацоўкі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа маюць не толькі навуковае і практычнае значэнне, яны выконваюць важную ідэалагічную функцыю: садзейнічаюць павышэнню нацыянальнай самасвядомасці беларускага грамадства, фарміраванню нацыянальнай ідэі, а таксама міжнароднаму прэстыжу Рэспублікі Беларусь як незалежнай славянскай дзяржавы са сваёй арыгінальнай нацыянальнай мовай і высокім узроўнем лінгвістычнай навукі.

Информация об авторах

Копылов Игорь Леонович – кандидат филологических наук, доцент, директор Института языкознания им. Якуба Коласа. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларуси). E-mail: iharkap@gmail.com

Мицкевич Ольга Владимировна – кандидат филологических наук, учёный секретарь Института языкознания им. Якуба Коласа. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларуси). E-mail: navuka_bel@tut.by

Information about the authors

Ihar L. Kapylou – Ph. D. (Philol.), Associate Professor, Director of the Jakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, 220072 Minsk, Belarus). E-mail: iharkap@gmail.com

Volha V. Mitskevich – Ph. D. (Philol.), Scientific Secretary of the Jakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, 220072 Minsk, Belarus). E-mail: navuka_bel@tut.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

УДК 394(497)
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-476-481

Паступіў у рэдакцыю 21.08.2018
Received 21.08.2018

А. І. Лакотка

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

СТРАТЭГІЯ РАЗВІЦЦЯ І АСНОЎНЫЯ НАПРАМКІ АКАДЭМІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ У ГАЛІНЕ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Аннотация. Статья посвящена научной деятельности Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси, созданного в 2012 г. на базе институтов искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы, языка и литературы им. Я. Коласа и Я. Купалы. Анализируются этапы исследовательской деятельности институтов, созданные фундаментальные научные труды, научные школы, вклад в развитие гуманитарной науки ведущих ученых, ближайшие и отдаленные перспективы исследований в областях культуры, языка и литературы.

Ключевые слова: белорусская культура, языкознание, литературоведение, фундаментальные и прикладные исследования, научные труды, научные школы, многотомные издания, научное сотрудничество

Для цитирования. Лакотка А. І. Стратэгія развіцця і асноўныя напрамкі акадэмічных даследаванняў у галіне культуры, мовы і літаратуры / А. І. Лакотка // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 476–481. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-476-481

A. I. Lokotko

Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

DEVELOPMENT STRATEGY AND MAIN DIRECTIONS OF ACADEMIC RESEARCH IN THE FIELD OF CULTURE, LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract. The article is devoted to the research of the Center for Belarusian Culture, Language and Literature of the National Academy of Sciences of Belarus that was created in 2012 on the basis of K. Krapiva Institute of Art Studies, Ethnography and Folklore, Y. Kolas and Y. Kupala institutes of language and literature. The stages of the institutes research activity, fundamental scientific works, scientific schools, contribution to the humanities of leading scientists, and immediate and remote prospects of research in the fields of culture, language and literature are analyzed.

Keywords: Belarusian culture, science of language, study of literature, basic and applied researches, scientific works, scientific schools, multivolume editions, scientific cooperation

For citation. Lokotko A. I. Development strategy and main directions of academic research in the field of Culture, Language and Literature. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya Humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 476–481 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-476-48

Буйнейшай дзяржаўнай навуковай установай краіны, стратэгічная задача якой – навуковае забеспячэнне дзяржаўнай палітыкі ў галіне ўстойлівага развіцця нацыянальнай культуры, з'яўляецца Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Цэнтр праводзіць фундаментальныя і прыкладныя даследаванні ў галінах народных і прафесійных мастацтваў, этналогіі і фальклярыстыкі, мовазнаўства і літаратуразнаўства, мэта якіх – стварэнне аб'ектыўнай гісторыі паходжання беларускага народа, раскрыццё ўнікальнасці народна-традыцыйнай культуры, развіцця і функцыянавання беларускай мовы, праблем літаратуры.

Вынікамі даследаванняў Цэнтра з'яўляюцца фундаментальныя, шматтомныя выданні па:

– этнагенезу і этнічнай гісторыі беларусаў;

– відах і жанрах народнай вуснапаэтычнай творчасці;

– этнакультурных працэсах рэгіёнаў краіны;

© Лакотка А. І., 2018

– гісторыі мастацтваў (па напрамках);
– збору помнікаў гісторыі і культуры (рухомых і нерухомых);
– гісторыі гарадоў і вёсак Беларусі;
– лексікалогіі;
– дыялекталогіі;
– гісторыі беларускай літаратуры;
– праблемах літаратурнага працэсу ў гістарычным і сучасным кантэксце.

Цэнтр мае крыніцазнаўчую базу, якую складаюць напрацаваныя за дзесяцігоддзі лексічныя калекцыі, фальклорныя запісы, творы старажытнабеларускага мастацтва. Пастановай Урада Беларусі калекцыям фальклору і твораў мастацтваў нададзены статус Нацыянальнага навуковага здабытку.

Цэнтр мае навуковыя школы па мовазнаўстве, літаратуразнаўстве, этналогіі і фальклярыстыцы, тэатральным, музычным, экранных мастацтвах, выяўленчым, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве і архітэктуры.

У Цэнтры працуе чатыры саветы па абароне доктарскіх дысертацый у галінах мовазнаўства і літаратуразнаўства, мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклярыстыкі.

Напрамкі навуковых даследаванняў Цэнтра размеркаваны па інстытутах, якія дзейнічаюць на правах філіялаў:

– Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы;
– Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа;
– Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы.

Вынікі даследаванняў Цэнтра маюць міжведамасную запатрабаванасць і ўкараняюцца ў міністэрствах культуры, адукацыі, інфармацыі, архітэктуры і будаўніцтва, спорту і турызму, а таксама ў структурах рэспубліканскіх, рэгіянальных, мясцовых і гарадскіх органаў улады.

Па запатрабаваннях органаў улады, грамадскіх арганізацый, прыватных асоб Цэнтр прадстаўляе вялікую колькасць экспертных заключэнняў, спецыяльных даведак, адміністрацыйных працэдур, ажыццяўляе ўзгадненне навукова-праектных рашэнняў па рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры і прызначэнне адпаведных навуковых кіраўнікоў.

Для павышэння эфектыўнасці міжгаліновага і міжнароднага выкарыстання вынікаў дзейнасці Цэнтра ў ім створаны кластары:

– Міжнародны Цэнтр беларускай культуры;
– Міжнародная школа даследавання беларускай мовы і літаратуры;
– Рэспубліканская лабараторыя гісторыка-культурнай спадчыны.

Пашырэнне навуковых і культурных адносін паміж Рэспублікай Беларусь і краінамі Усходу робіць актуальным стварэнне ў бліжэйшай перспектыве спецыяльнага кластара – Цэнтра ўсходазнаўства.

Цэнтр развівае навуковае супрацоўніцтва больш чым з 50 навуковымі ўстановамі СНД, Еўропы, Амерыкі, Азіі і Блізкага Усходу. Вучоныя Цэнтра прадстаўлены ў Еўрапейскім савеце па культуры, Арганізацыі па народнай творчасці пры ЮНЕСКА, Міжнародным камітэце славістаў і іншых прадстаўнічых міжнародных арганізацыях па навуцы, культуры і мастацтвах. Вядучыя навукоўцы Цэнтра ўзначальваюць творчыя саюзы і навукова-метадычныя саветы пры галіновых міністэрствах і ведамствах.

На бліжэйшую перспектыву плануецца распрацоўка прынцыпова новых, актуальных для дзяржавы праблем:

– стварэнне новай парадыгмы беларускай культуры як сукупнасці народна-традыцыйнай, прафесійнай, элітарнай, шматканфесійнай культур, культур этнічных груп, вызначэнне сучаснага сацыяльна-культурнага кода беларускага народа;

– даследаванне культуры дыяспары і шляхоў пашырэння адносін з беларусамі замежжа ў рамках дзяржаўнай праграмы «Беларусы ў свеце», вывучэнне беларускай гісторыка-культурнай спадчыны ў замежных музеях, калекцыях і зборах;

– стварэнне нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны;

– адаптацыя інавацыйных тэхналогій для сферы аховы і рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры;

– падрыхтоўка сучаснага шматтомнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы;

– даследаванне сучасных літаратурных працэсаў, праблем літаратурнай творчасці, працяг выдання шматтомнікаў твораў знакамітых беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, помнікаў беларускіх старадрукаў.

Філіял «Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы». Інстытут створаны ў 1957 г., каля вытокаў яго фарміравання, вызначэння навуковых напрамкаў і складання навуковых школ стаялі буйныя вучоныя: акадэмік П. Ф. Глебка, члены-карэспандэнты У. І. Няфёд, В. К. Бандарчык. Значны ўклад у стварэнне новых напрамкаў даследаванняў (Збор помнікаў гісторыі і культуры, шматтомнікі «Беларуская народная творчасць», «Гісторыя беларускага мастацтва» і інш.) унеслі член-карэспандэнт С. В. Марцэлеў, А. С. Фядосік, Л. Н. Дробаў. Над стварэннем Музея старажытнабеларускай культуры плённа працавалі В. Ф. Церашчатава і Ф. Ф. Шматаў. Інстытут – унікальны шматпрофільны цэнтр па даследаванні мастацтва, этналогіі, фальклярыстыкі Беларусі, дзе працуюць 17 дактароў навук і 36 кандыдатаў (26 – маладыя вучоныя). У інстытуце створана база крыніц для даследавання пытанняў мастацтвазнаўства, фальклярыстыкі, этналогіі, якая налічвае каля 20 тыс. помнікаў старажытнабеларускага мастацтва, а таксама калекцыя фальклорных запісаў больш чым 400 тыс. помнікаў духоўнай культуры беларусаў, уключаных у Дзяржаўны рэестр навуковых аб'ектаў, што складаюць нацыянальны здабытак. Ганаровым званнем лаўрэата Дзяржаўнай прэміі адзначаны 29 вучоных інстытута. Спецыяльнай прэміяй Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і прэміяй «За духоўнае адраджэнне» ўзнагароджаны 11 супрацоўнікаў.

У інстытуце вядзецца падрыхтоўка вышэйшых навуковых кадраў па спецыяльнасцях «этнаграфія, этналогія», «фальклярыстыка», «тэатральнае мастацтва», «музычнае мастацтва», «кіна-, тэле- і іншыя экранныя мастацтвы», «выяўленчае, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва і архітэктура». Сфарміраваны і дзейнічае рад навуковых школ у галіне тэатразнаўства, этналогіі, выяўленчага, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, архітэктуры, музычнага мастацтва, кіна- і тэлемастацтва.

У інстытуце працуюць два саветы па абароне доктарскіх дысертацый па спецыяльнасцях: этналогія і фальклярыстыка; тэатральнае, выяўленчае, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва і архітэктура, кіна- і іншыя экранныя мастацтвы. Два разы на год выдаецца навукова-тэарэтычны зборнік «Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклярыстыкі», які ўключае асноўныя сучасныя распрацоўкі беларускіх і замежных даследчыкаў.

У галіне мастацтвазнаўства вядзецца распрацоўка наступных актуальных тэм:

– «Архітэктурная і гісторыка-культурная спадчына ў развіцці традыцый і культурнай ідэнтычнасці Беларусі»;

– «Выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі: актуальныя праблемы сучаснасці і перспектывы развіцця»;

– «Тэатральная і экранная культура Беларусі на мяжы XX–XXI стст.: захаванне нацыянальнай і сацыякультурнай ідэнтычнасці»;

– «Беларускія народнапесенныя традыцыі, кампазітарская творчасць і канцэртнае выканальніцтва ў кантэксце сусветнай музычнай культуры (1990–2010-я гг.)».

У галіне этналогіі пры распрацоўцы тэмы «Сучасныя этнічныя традыцыі Рэспублікі Беларусь» будзе вырашаны рад важных праблем сучаснага этнічнага развіцця Беларусі: выяўлены новыя этнічныя традыцыі ў Рэспубліцы Беларусь, што дасць магчымасць выкарыстаць іх у фарміраванні этнакультурных стратэгій, гарманізацыі міжкультурных і міжэтнічных адносін, вырашэнні задач нацыянальнага будаўніцтва і міжкультурнага дыялогу з замежнымі краінамі.

Навукова-даследчая работа ў ходзе распрацоўкі тэмы «Фальклорная спадчына беларусаў у сучасным славянскім свеце: паралелі, генезіс, лакальныя асаблівасці» будзе накіравана на падрыхтоўку мультымедыйных дыскаў па фальклорнай культуры рэгіёнаў; стварэнне «Беларускага фальклорна-этналінгвістычнага атласа»; укладанне тамоў з серыі «Беларуская народная творчасць»; навуковае рэдагаванне і падрыхтоўку да выдання рэгіянальных і лакальных фальклорных зборнікаў і атласаў, перыядычнага выдання «Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні»; навуковае забеспячэнне вучэбных курсаў у ВНУ краіны. У адпаведнасці з Праграмай супрацоўніцтва з Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь рыхтуецца спіс нематэ-

рыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей для ўключэння ў нацыянальны рэестр і іх навуковае рэцэнзаванне. Важным раздзелам з'яўляецца работа па папаўненні фальклорнай калекцыі, стварэнне і аптымізацыя электроннага каталога, алічбаванне матэрыялаў. Захаванне і падтрыманне фальклорнай спадчыны будзе садзейнічаць устойліваму развіццю і гарманізацыі грамадства на аснове традыцыйнай сістэмы каштоўнасцей беларускага народа.

Акрамя таго, у рамках кластара «Міжнародны цэнтр беларускай культуры» праводзіцца кансультаванне будаўнічых і рэстаўрацыйных работ на аб'ектах рэспубліканскага значэння, ажыццяўляюцца спецыяльныя мастацтвазнаўчыя экспертызы і навукова-метадычнае суправаджэнне работ па ўсталяванні на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь помнікаў і іншых твораў манументальнага мастацтва. Штогод праводзіцца Міжнародная навуковая канферэнцыя «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў». У 2016 г. адбыўся Міжнародны кангрэс беларускай культуры, у 2017 г. – Міжнародны фестываль традыцыйнага касцюма, у 2018 г. – Міжнародны форум даследчыкаў беларускай казкі.

За апошнія гады інстытутам выдадзены шматтомнікі «Гарады і вёскі Беларусі», «Нарысы гісторыі культуры Беларусі» (у 4 тамах, 5 кнігах), 24 выпускі навуковага зборніка «Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклярыстыкі», калектыўныя манаграфіі «Туристическая мозаика Беларуси», серыя «Современные этнокультурные процессы» (па рэгіёнах), тры выпускі зборніка «Беларускі фальклор», манаграфіі па тэатразнаўстве, музычным мастацтве, кіна- і экранных мастацтвах, альбомы па народным касцюме, народным мастацтве, слуцкіх паясах.

Прэміяй Нацыянальнай акадэміі навук адзначаны цыкл работ па архітэктуры і турызме (2013), Спецыяльнай прэміяй Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь – работа па аднаўленні мастацкай традыцыі «Слуцкія паясы» (2016), прэміяй Года навукі – лепшая работа ў галіне гуманітарных навук (2017). За высокія навуковыя дасягненні медалём Францыска Скарыны ўзнагароджаны А. І. Лакотка (2016), Т. Г. Мдзівані (2018).

Філіял «Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа». Беларуская мова – дзяржаўная мова Рэспублікі Беларусь, нацыянальная мова беларускага народа – з'яўляецца неад'емным атрыбутам незалежнасці краіны, важнейшым сродкам камунікацыі ў асноўных сферах зносін, фактарам кансалідацыі і яднання беларускай нацыі, галоўным элементам беларускай культуры.

Праведзеныя ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа шырокамаштабныя фундаментальныя даследаванні па словаўтварэнні, граматыцы, лексіцы, гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі вызначаюць развіццё ўсёй філалагічнай навукі ў Беларусі, а таксама беларусістыкі за межамі краіны.

Задачы Інстытута мовазнаўства на сучасным этапе.

Фундаментальныя даследаванні:

– лексікаграфічнае апісанне сучаснага стану лексічнай сістэмы беларускай мовы і дынамікі яе развіцця. Вынік – падрыхтоўка фундаментальнага «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» новага пакалення з улікам лексікаграфічных традыцый і інавацыйных метадалагічных падыходаў;

– сістэматызацыя і дыферэнцыраванне лексічнага матэрыялу беларускай дыялектнай мовы на аснове назапашанай базы ўніверсальнага лексічнага корпуса. Вынік – падрыхтоўка «Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак»;

– даследаванне сучаснага стану беларускага словаўтварэння, словазмянення і сінтаксісу. Вынік – распрацоўка новай нарматыўнай граматыкі беларускай літаратурнай мовы;

– даследаванне граматычнага і лексічнага ладу старабеларускай пісьменнасці. Вынік – завяршэнне выдання «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» ў 38 тамах; падрыхтоўка «Гісторыка-этымалагічнага слоўніка запазычанняў у старабеларускай мове»;

– даследаванне этнамоўных кантактаў беларускай мовы са славянскімі і неславянскімі мовамі, вывучэнне беларускага этнакультурнага ландшафту ў экалінгвістычным аспекце. Вынік – завяршэнне выдання «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» ў 15 тамах;

– правядзенне параўнальна-гістарычнага і сінхронна-тыпалагічнага вывучэння славянскіх дыялектаў. Вынік – падрыхтоўка чарговага выпуску агульнаславянскага лінгвістычнага атласа;

– даследаванне семантычных адносін у лексічных сістэмах сучасных рускай і беларускай моў. Вынік – падрыхтоўка манаграфіі «Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Лексика»;

– стварэнне лексіка-граматычнай базы сучаснай беларускай мовы і аўтаматычнай сістэмы апрацоўкі тэкстаў. Вынік – стварэнне «Нацыянальнага корпуса беларускай мовы», што будзе садзейнічаць развіццю новых навуковых напрамкаў: аўтаматычнай сістэмы апрацоўкі тэкстаў, электронных перакладных слоўнікаў, праграмы сінтэзу маўлення.

Прыкладныя даследаванні павінны быць накіраваны на пераход ад традыцыйнага назапашвання фактаў і інфармацыі і засваення навуковых інавацый да павышэння іх сацыяльна-эканамічнай эфектыўнасці і магчымасці рэальнага прымянення ў розных сферах грамадскага і культурнага жыцця краіны.

На працягу дзейнасці інстытута (з 1929 г.) сфарміраваліся навуковыя школы, якія атрымалі прызнанне ў нашай краіне і за мяжой і ўнеслі вялікі ўклад у развіццё фундаментальных навуковых даследаванняў у галіне беларускага мовазнаўства: фанетычная, славістычная, гістарычная, лінгвагеаграфічная, анамастычная, словаўтваральная. У бліжэйшым будучым можна прагназаваць фарміраванне новых навуковых школ: сацыялінгвістычнай, што звязана з неабходнасцю поўнамаштабнага даследавання моўнай сітуацыі ў Рэспубліцы Беларусь, асаблівасцямі функцыянавання беларускай і рускай моў у розных сферах зносін і іх узаемадзеяння; корпуснай лінгвістыкі.

Філіял «Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы». Літаратура, мастацтва слова і літаратуразнаўчая навука выконваюць важныя сацыяльныя функцыі: яны з'яўляюцца галоўным сродкам выхавання ў грамадстве мастацка-эстэтычных густаў, дапамагаюць усталяванню маральных і гуманістычных каштоўнасцей. Творы прыгожага пісьменства і літаратуразнаўчыя працы аказваюць сінтэтычнае ўздзеянне на інтэлектуальнае развіццё чалавека, фарміруюць духоўны свет асобы; праз мастацкія вобразы майстры слова ўсталёўваюць грамадскія ідэалы, ствараюць прыклады і ўзоры, вартыя пераймання.

Літаратуразнаўства служыць навукова-метадалагічным падмуркам літаратурнай адукацыі, з'яўляецца асновай класічных традыцый. Ва ўмовах глабалізацыі літаратура і літаратуразнаўства ў значнай ступені спрыяюць захаванню нацыянальнай ідэнтычнасці.

Галоўная мэта Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы – асэнсоўваць дыялектыку развіцця беларускага мастацтва слова ў кантэксце славянскіх, еўрапейскіх і сусветных духоўна-культурных працэсаў, развіваць ключавыя напрамкі нацыянальнай літаратуразнаўчай навукі, спрыяць сучаснаму літаратурнаму працэсу, ажыццяўляць якасную падрыхтоўку кадраў вышэйшай кваліфікацыі.

Асноўнымі напрамкамі работ інстытута з'яўляюцца:

– распрацоўка фундаментальных праблем гісторыі і тэорыі літаратуры, кампаратывістыкі і тэксталогіі;

– падрыхтоўка зборaў твораў класікаў беларускай літаратуры;

– выданне помнікаў старажытнай беларускай літаратуры;

– пашырэнне твораў беларускай літаратуры ў свеце;

– вызначэнне прыярытэтных напрамкаў развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства;

– выяўленне заканамернасцей развіцця беларускай літаратуры ў розныя гістарычныя эпохі;

– раскрыццё паэтыкі літаратурных родаў, відаў і жанраў;

– вызначэнне творчай індывідуальнасці найбольш значных майстроў мастацкага слова.

Важнейшы прыярытэт у дзейнасці Інстытута – развіццё акадэмічнай крытыкі з мэтай спрыяння сучаснаму літаратурнаму працэсу.

Задачы акадэмічнай крытыкі на бліжэйшы час: вызначэнне корпуса найбольш каштоўных твораў сучаснай беларускай літаратуры; выкананне навуковых даследаванняў і практычных распрацовак, якія маюць прыярытэтнае значэнне для культуры Рэспублікі Беларусь; стварэнне анталогій сучаснай беларускай літаратуры; фарміраванне электроннай базы даных, прысвечанай ключавым асобам і падзеям актуальнай беларускай літаратуры з мэтай пашырэння ведаў пра сучасны літаратурны працэс на Беларусі.

Адказнымі місіямі акадэмічнага літаратуразнаўства з'яўляюцца тэарэтычнае асэнсаванне гістарычнага развіцця беларускай літаратуры на працягу многіх стагоддзяў, распрацоўка метадалогіі тлумачэння пісьмовых помнікаў літаратуры. З гэтай мэтай у бліжэйшы час будзе выконвацца наватарскі праект «Герменеўтыка беларускай літаратуры XI – пачатку XX ст.». Наспела патрэба па-

дагульнення вопыту станаўлення і гістарычнага развіцця самога літаратуразнаўства, дзеля чаго плануецца ажыццявіць заданне «Гісторыя беларускага літаратуразнаўства (XI–XXI стст.)». Праектам «Развіццё сучаснай беларускай літаратуры: ідэйныя пошукі, жанравая структура, нацыянальная адметнасць» прадугледжваецца выяўленне разнастайнасці і багацця мастацкай палітры твораў беларускай літаратуры XX–XXI стст.

Адной з прыярытэтных задач, якія стаяць перад інстытутам, з'яўляецца суправаджэнне працэсу ўзаемадзеяння беларускай літаратуры з літаратурамі іншых народаў. Наладжаны кантакты паміж Інстытутам літаратуразнаўства і Пакістанскай літаратурнай акадэміяй для ўзаемадзення і супрацоўніцтва па выкананні Мемарандума аб намерах у галіне навуковага супрацоўніцтва, падпісанага Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі і Пакістанскай літаратурнай акадэміяй 10 жніўня 2015 г.

Ажыццяўленне праекта «Беларуска-еўрапейскія літаратурныя ўзаемасувязі і імагалогія: міфы, стэрэатыпы, рэальнасць» дазволіць асэнсаваць сістэму літаратурных вобразаў, якія ўспрымаюцца ў беларускім мастацкім кантэксце як іншанацыянальныя.

Даўно наспела неабходнасць паўнавартаснага развіцця беларускай тэксталагічнай школы, абагульнення шматгадовага вопыту беларускіх тэкстолагаў па падрыхтоўцы збораў твораў класікаў нацыянальнай літаратуры.

Вынікі працы Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы будуць спрыяць якаснаму абнаўленню сучаснага літаратурнага працэсу, усталяванню пераемнасці паміж класічнай традыцыяй і сучаснымі мастацка-эстэтычнымі пошукамі. Яны паслужаць пашырэнню і паўнавартаснаму прызнанню ў свеце найбольш каштоўных здабыткаў беларускага прыгожага пісьменства.

Перад навуковымі школамі і даследчыкамі Цэнтра стаяць задачы дзяржаўнага маштабу па забеспячэнні ўстойлівага развіцця нацыянальнай культуры, мовы, літаратуры. Вядучыя навуковыя напрамкі ўзначальваюць вядомыя ў краіне і за мяжой вучоныя: акадэмікі У. В. Гніламедаў, А. А. Лукашанец, члены-карэспандэнты М. Ф. Піліпенка, А. М. Булыка, С. С. Лаўшук, дактары навук І. В. Саверчанка, В. І. Жук, Т. В. Габрусь, А. М. Кулагін, В. П. Русак, М. П. Тычына, Г. А. Цыхун, А. У. Гурко. Плануюцца новыя фундаментальныя выданні: па праблемах архітэктуры і мастацтваў, стварэнні новага шматтомнага слоўніка беларускай мовы, шматтомных выданняў класікаў беларускай літаратуры, помнікаў беларускага пісьменства.

На ўзроўні сучасных тэхналогій і інсталяцый знойдзе працяг работа па папаўненні і папулярызацыі калекцый нацыянальнага навуковага здабытку.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Акадэмічная гуманітарыстыка: важнейшыя вынікі 2016 года / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў; А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 188 с.

2. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы: 60 год з дня заснавання / рэдкал.: А. І. Лакотка [і інш.]. – Мінск: Права і эканоміка, 2017. – 238 с.

3. Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы: 80 год (1929–2009 гг.). – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 104 с.

References

1. Kovalenya A. A. [et al.]. *Academic humanities: the most important results of 2016*. Minsk: Belaruskaya Navuka Publ., 2017. 188 p. (in Belarusian).

2. Lokotko A. I. (ed.) [et al.]. *Institute of Arts, Ethnography and Folklore named after Kondrat Krapiva: 60 years since the foundation*. Minsk, Prava i ekanomika Publ., 2017. 238 p. (in Belarusian).

3. National Academy of Sciences of Belarus. *Institute of Language and Literature named after Yakub Kolas and Yanka Kupala: 80 years (1929–2009 gg.).* Minsk, Prava i ekanomika Publ., 2009. 104 p. (in Belarusian).

Информация об авторе

Локотко Александр Иванович – академик, доктор исторических наук, доктор архитектуры, профессор, директор Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: bel-centre@bas-net.by

Information about the author

Alexandr I. Lokotko – Academician, D. Sc. (Hist.), D. Sc. (Art. Crit.), Director of the Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: bel-centre@bas-net.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 791.44
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-482-489

Поступила в редакцию 29.08.2017
Received 29.08.2017

Н. Г. Стежко

Институт журналистики Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ДРАМЫ

Аннотация. Анализируется генезис телевизионной документальной драмы (далее – докудрама), ее двойственная природа, которая вызывает много споров у теоретиков кино. Рассматриваются ее онтологические характеристики, в частности, свойственная ей природа документального театра. Докудрама зародилась на стыке художественного и документального кино, когда режиссерами поднимались важные социальные или исторические вопросы, касающиеся событий, происходивших в государстве. Прообраз докудрамы появился задолго до изобретения телевидения и связан с первыми кинохрониками и фильмами Э. Кёртиса и Р. Флаэрти. Этот опыт получил большое развитие с появлением телевидения, для которого характерны сочетание камерности и интимности, акцент на крупные планы, возможность рассказывать истории, основанные на реальных событиях. Выделяется становление документальной драмы на BBC (Великобритания), которая проявила огромный интерес ко всем сферам жизни – от британской культуры и истории до социальных и политических тем. Прослеживаются популярность и востребованность докудрамы на современном этапе и приобретение ею устойчивых форм, что позволяет выделить ее в самостоятельный вид экранного искусства. Исследуются также становление и развитие докудрамы в Беларуси, которые в первую очередь связаны с именем режиссера Владимира Бокуна.

Ключевые слова: игровое, документальное кино, докудрама, экранное искусство, онтология кино

Для цитирования. Стежко, Н. Г. Возникновение и онтологические характеристики телевизионной документальной драмы / Н. Г. Стежко // Вес. Нац. акад. навук. Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 482–489. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-482-489

N. G. Stezhko

Institute of Journalism of the Belarusian State University, Minsk, Belarus

THE HISTORY OF TELEVISION DOCUMENTARY DRAMA GENESIS, ITS ONTOLOGICAL CHARACTERISTICS

Abstract. The article analyses the genesis of television documentary drama and its dual nature that causes much controversy among film theorists. The ontological characteristics of docudrama are considered, in particular its intrinsic connection with documentary theatre. Docudrama originated at the junction of feature films and documentary films at the time when directors raised important social and historical issues that occurred in the state. The docudrama prototype emerged long before the invention of television and is associated with the first newsreels and films of E. Curtis and R. Flaherty. This experiment had developed greatly with the advent of television, which is characterized by a combination of intimacy, focus on close-ups and the ability to tell stories based on real events. The article highlights the formation of documentary drama on BBC that explored all spheres of life with great interest - from British culture and history to social and political topics. The article traces the popularity and relevance of docudrama at the present stage and its settlement into a stable form. This allows to establish docudrama as an independent form of screen arts. The article studies also the formation and development of docudrama in Belarus that is first of all connected with the director Vladimir Bokun.

Keywords: feature films, documentary films, docudrama, screen art, ontology of cinema

For citation. Stezhko N. G. The history of television documentary drama genesis, its ontological characteristics. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 482–489 (in Russian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-482-489

Введение. Период конца XIX – первой половины XX в. внес значительные коррективы в классический набор искусств – литературу, живопись, театр, музыку, архитектуру. Появились новые виды техногенных искусств – фотография, радио, кинематограф, а затем и телевидение, которые позволяли документировать время. Телевидение прошло сложный этап в своем развитии. От простых передач, которые транслировались в прямом эфире, телевидение постепенно стало осваи-

© Стежко Н. Г., 2018

вать такой вид искусства, как телекино. Изначально были документальные фильмы, затем художественные, снятые специально для телеэкрана. Впоследствии появляется документальная драма, или «докудрама», которая сегодня вызывает много споров среди исследователей. Ее двойственная природа – совмещение документального и художественного кино – приводит к тому, что многие не могут определить место докудрамы в единой экранной системе, в которую входят кино и телекино. Поэтому очень важно проследить генезис документальной драмы и ее природу.

Телевидение переняло от кино звукозапись и кинозапись, которые благодаря своей подлинности воздействовали на зрителя не менее, чем настоящее произведение искусства великого мастера. К таким характеристикам, несомненно, можно отнести процесс фиксации: «Сущность же самого процесса фиксации, о котором мы говорим в связи с кинематографом/фотографией, а также онтологически схожего с ним – процесса фиксации звука, заключается в том, что он позволяет получать такое же производное, которое будет в том или ином аспекте безусловно соответствовать фиксируемому. Например, доказуемо и бесспорно, что одним из таких аспектов в упомянутых процессах является локализованная аппаратом фиксации визуальная/аудиовизуальная/звуковая составляющая материальной части ситуационного континуума в момент фиксации» [1]. На кинохронику и звуковые архивы также в свое время обратили внимание театральные деятели. В искусстве наметился новый синтез разных видов. Онтологические характеристики документального кино стали проникать в театр. В итоге возникло новое направление в театральном искусстве, такое как «документальный театр».

Документальный театр. С. М. Болгова отмечает, что «понятие “документальный театр” возникло в 20-е гг. XX в. Его появление было связано с деятельностью Эрвина Пискатора» [2, с. 386]. Э. Пискатор – это известный немецкий театральный режиссер, теоретик театра, который одним из первых в Германии выдвинул идею политического театра. По заданию коммунистической партии Германии, членом которой он являлся с 1919 г., Пискатор поставил с актерами-любителями агитационный спектакль «Обозрение. Красный балаган». Вот как это описывает профессор В. А. Луков: «На сцене демонстрировались кинокадры, фотомонтажи, то прыгали акробаты, то сообщалась статистика (в виде проецирования таблиц). Был полностью задействован зрительный зал, который то пел хором, то свистел, то присоединялся к речевкам» [3]. Полученный опыт был закреплен Пискатором в спектакле «Несмотря ни на что» (1925 г.). Это было грандиозное агитобозрение, составленное из листовок, воззваний, газетных статей, фотографий, кадров из фильмов. Вымышленные события переплетались с подлинными, все это подкреплялось кинохроникой. Автор стремился запечатлеть революционные события, которые происходили в определенный исторический отрезок времени.

Документальный театр находится на стыке искусства и социальной жизни, поэтому своей главной целью он ставит донесение до зрителя основных социальных проблем, делая при этом ставку на подлинную информацию и акцентируя основное внимание на психологической составляющей конкретного события. Этот вид театра получил активное развитие в XX–XXI вв. Достаточно упомянуть такие имена, как Петер Вайс в Германии (пьеса «Дознание. Оратория в 11 песнях»), Анна Дивер Смит в Америке (пьеса «Пожары в зеркале»), Алвис Херманис в Латвии (спектакль «Долгая жизнь), Василий Сигарев в России (пьеса «Яма»). В 2002 г. в России был основан ТЕАТР.doc под руководством Елены Греминой и Михаила Угарова, который полностью посвящен документальному направлению в театральном искусстве. Патрис Пави, создатель «Словаря театра», дал следующее определение этому явлению: «Театр, использующий в качестве текста только документы, первоисточники в соответствии с социально-политической программой драматурга» [4, с. 351].

В Беларуси это направление также получило свое развитие. В частности, Республиканский театр белорусской драматургии поставил спектакль «Мабыць». С вопросом: «Кто такие белорусы?» артисты театра обращались к различным людям на улицах белорусских городов. Эти же вопросы в виде анкеты задавались зрителям перед началом спектакля. Возникло «совместное современное исследование, осуществленное актерами, драматургом, режиссером, композитором в жанре документальной драмы. Окончательный текст принадлежит Дмитрию Богославскому» [5].

Истоки телевизионной докудрамы. Если рассматривать генезис телевизионной документальной драмы, то следует обратиться к моменту рождения кинематографа и искать истоки в творчестве Эдварда Кёртиса. Этот американский фотограф прославился своими работами о жизни североамериканских индейцев. Его фотографии стали настолько известными, что президент Теодор Рузвельт, увидев их, познакомил Кёртиса с финансистом Джоном Морганом, который в 1906 г. изъявил желание профинансировать мастера. В результате этого сотрудничества был выпущен альбом, состоящий из 20 томов фотографий, посвященных жизни индейцев в Америке, а сам Теодор Рузвельт написал предисловие к 1-му тому.

По мнению Зигфрида Кракауэра, фотография является предтечей кино: «Кино также приспособлено для запечатления и раскрытия физической реальности и поэтому можно сказать, что кино тяготеет к ней» [6, с. 54]. Несомненно, кино имеет те же онтологические характеристики, что и фотография: «Исторически сформировались альтернативные мнения по поводу возникновения теории фотографии. Ученые рассматривают две базисные точки зрения на природу изображения: документальную (репортажную) и художественную (картинную)» [7].

Э. Кёртис, хорошо изучив возможность фотографии запечатлевать событие «здесь и сейчас», в 1912 г. задумал снять документальный фильм о жизни индейцев племени «квакиутл». Жизнь индейцев начала XX в. уже претерпела значительные изменения благодаря прогрессу, но тем не менее многие традиции еще сохранились. Именно на них и хотел сделать акцент Э. Кёртис. Он намеревался показать жизнь индейцев в их традиционном укладе.

Фильм насыщен аутентичными сценами сватания, охоты, традиционных обрядов и танцев. Однако назвать его чисто документальным, снятым методом наблюдения нельзя, поскольку присутствует много постановочных сцен, разыгранных актерами-индейцами. Специально были куплены тотемные столбы, маски, одеяла. Все это записывалось в бухгалтерский журнал, там же было отмечено, что актеры получали деньги. Исходя из этого можно сделать вывод, что фильм «На земле боевых каное» снят в манере докудрамы – сочетании постановочных сцен и подлинно документального материала. По мнению Кёртиса, «в реальной жизни индейцев параллельно существуют и эмоции, помогающие реализовать все замыслы и придающие картине необходимую искреннюю заинтересованность. В связи с этим очень важно принимать в расчет мыслительные процессы индейца и [одновременно] запечатлеть его уникальный костюм… Во время подобных съёмок нужно тщательно передавать правдивый сюжет, церемония должна быть запечатлена верно и, что превыше всего, костюмы должны быть точными» [8].

Фильм представляет большую этнографическую ценность в связи с показом индейских артефактов. Со временем этот опыт был утерян. Многие вещи, которые присутствовали в фильме, впоследствии явились экспонатами антропологических музеев. Фильм был завершен летом 1914 г., а через несколько месяцев, в декабре, уже под коммерческим названием «На земле боевых каное» состоялась премьера в Нью-Йорке, а затем в Сиэтле. Фильм был хорошо принят критикой. Так, знаменитый поэт Вейчел Линдсей отметил, что фильм является высшим достижением искусства. Следует вспомнить, что фильм был снят еще очень примитивной кинокамерой и за восемь лет до создания фильма Роберта Флаэрти «Нанук с Севера», снятого в схожей манере и ставшего открытием в мире кинематографии XX в.

Р. Флаэрти в течение года наблюдал за жизнью эскимоса и его семьи на севере Канады. Жизнь этих людей – постоянная борьба за выживание, однако другой судьбы они не знают, поэтому счастливы. Их лица и поступки весьма притягательны. Флаэрти стремился не просто показать, как живут эскимосы, но и понять, как они видят окружающий мир. В отличие от Кёртиса, Флаэрти не стремился сделать этнографический фильм с танцами шаманов, свадебным ритуалом и т. д. Он создал портрет героя-охотника Нанука, который ответственен за свою семью, поскольку должен ее накормить и защитить от холода. Мы наблюдаем первые попытки рождения жанрового разнообразия в документальном кино. Простая история жизни человека и его семьи в тяжелейших природных условиях подкупает своей искренностью, поэтому зрители полюбили этот фильм.

Как пишет Е. Грачева, «в отличие от зрителей, критики одобрили картину совсем не сразу. Педанты немедленно начали упрекать Флаэрти в постановочности. Да, Нанук специально строил для съемок иглу, специально подыскивал остров для охоты на моржей, жена по фильму была

не жена ему по жизни и т. д. Да, Флаэрти специально просил устроить для съемок охоту или погоню и репетировал с эскимосами те или иные сцены, соображая по ходу дела, где должна стоять камера» [9]. Сочетание документальности материала, в котором детально показана жизнь эскимосов – их быт, нравы, и постановочных моментов, иллюстрирующих эту жизнь, также позволяет говорить о том, что Флаэрти вслед за Кёртисом для большей убедительности и зрелищности использовал в документальном кино элементы игрового. Этот опыт получил большое развитие с появлением телевидения, для которого характерны сочетание камерности и интимности, акцент на крупные планы, возможность рассказывать истории, основанные на реальных событиях, при этом не тратить огромные деньги, которых требует игровое кино. С течением времени это привело к рождению и развитию телевизионной документальной драмы.

Следует упомянуть знаменитый американский проект «You are there» («Ты здесь»), который изначально появился на CBS Radio. Программы выходили в эфир с 7 июля 1947 г. по 19 марта 1950 г., всего их было создано 90. В 1953 г. «You are there» появился на телевидении и был в эфире до 1957 г. Каждая программа посвящалась определенному историческому событию, например, гибели теплохода «Титаник». Ведущий в студии новостей рассказывал о событии, далее следовала заставка «Ты здесь» и шла реконструкция события. В конце программы ведущий опять появлялся в студии.

Становление телевизионной докудрамы. Особое внимание следует уделить становлению документальной драмы на BBC (Великобритания). Роберт Барр, в частности, стал работать в жанре «театрализованного документального фильма». В 1950 г. он создал шесть частей о борьбе Скотланд-Ярда с преступностью, например «Gold Thieves» («Похитители золота»), о реальной краже золотых слитков из лондонского аэропорта. Р. Барр создавал документальные формы, в которых диалоги, сцены и персонажи фиктивно выстроены, но вытекают из реальной жизни. В первой половине 60-х гг. XX в. с развитием телевизионной техники, а также с открытием 20 апреля 1964 г. телеканала BBC2, рассчитанного на более высокоинтеллектуальную публику, появляется огромный интерес ко всем сферам жизни – от английской культуры и истории до социальных и политических тем. Ключевыми именами в британской телевизионной драме становятся Джеймс Эллис Мак-Таггарт, Кенит Тродд, Кен Лоуч, Питер Уоткинс, Тони Гарнетт [10].

Большая роль в развитии докудрамы принадлежит Питеру Уоткинсу. Как указывает К. Шергова, это «режиссер документального отдела на телеканале BBC в начале 1960-х гг. Большинство картин, созданных с его участием, были одновременно и документальными, и игровыми фильмами, которые иначе назывались «драмами, решенными в документальной технике». Это название обосновывалось тем, что чаще всего его фильмы посвящались событиям историческим или же возможным в ближайшем будущем, которые Уоткинс представлял так, как если бы современные репортеры берут интервью у их непосредственных участников» [11]. Первый фильм, решенный как докудрама, Питера Уоткинса «Каллоден» (Culloden) – это реконструкция событий 16 апреля 1746 г., когда в окрестностях Каллодена произошло сражение между войском претендента на английский престол Чарльза Эдварда Стюарта и войском герцога Камберленда.

Фильм Кена Лоуча «Кэти, вернись домой» (1966 г.) – это реальная жизнь лондонских рабочих. В центре – история Кэти Вард, семья которой оказалась на улице. Сочетание игры актеров и историй других героев – настоящих бродяг создает предельную точность и реализм: «Лоуч показывает семью Вард на всех этапах деградации, попутно проводя углубленную разведку общественного ландшафта тогдашней Британии, все еще не оправившейся от последствий послевоенного кризиса… За британским кинореализмом 1960–1970-х гг. закрепилось определение «драма кухонной раковины» (kitchen sink drama)» [12, с. 63]. Кен Лоуч расширил жанровые границы докудрамы и показал, что не только историческая тематика, но и социальное направление, соответствующее веяниям времени, востребовано зрителем на телевидении.

К концу 1970 – началу 1980-х гг. телевизионная документальная драма заняла прочное место в эфире западных телеканалов, поскольку преподносила историю зрелищно и общедоступно. В России первым успешным опытом был совместный проект BBC (Великобритания), Первого канала (Россия), National Geographic Channel (США), NDR (Германия) – «Битва за космос» (2005 г.). Эта 4-серийная докудрама рассказывает о мечте человечества – полете в космос. Двое великих ученых – Сергей Королев (СССР) и Вернер фон Браун (США) – гений с нацистским прошлым –

приложили все усилия, чтобы осуществить эту мечту. За Сергеем Королевым стоит первенство запуска спутника и человека в космос, за Вернер фон Брауном – полет человека на Луну.

В 2006 г. на телеканале НТВ (Россия) запускается докудрама «Следствие вели» с Леонидом Каневским». Каждый отдельный выпуск – это преступление времен СССР. Программа и по настоящее время находится в эфире. Создано более 360 серий. Это свидетельствует о ее популярности у зрителя, во-первых, благодаря ведущему – Леониду Каневскому, который может виртуозно перевоплощаться, во-вторых – с четко продуманной драматургией. Авторы не просто рассказывают о преступлении, но и погружают в эпоху Советского Союза, повествуя об артефактах времени. В программе также присутствуют участники тех событий, хроника и постановочные кадры. Название является отсылкой к циклу советских детективных телефильмов «Следствие ведут знатоки» (1971–1989 гг., всего было снято 22 фильма), где Леонид Каневский сыграл одну из главных ролей – инспектора московского угрозыска Александра Томина.

За последние двадцать лет докудрама получила большое распространение в России на многих телевизионных каналах, причем ее элементы могут присутствовать и в отдельных передачах. Э. Гмызина отмечает: «Сегодня никого не удивляет, когда в публицистических программах в качестве доказательства используют фрагменты художественных фильмов и актерские инсценировки, причем эти эпизоды вводятся без каких-либо оговорок о том, где заканчивается документ и начинается вымысел» [13, с. 40]. Поэтому можно говорить о новом явлении в современных аудиовизуальных СМИ, таком как «докудрамная журналистика». Это явление наметилось в 1980-е гг., когда, по мнению профессора Л. Ю. Мальковой, на смену кинопленке пришли видеолента, а потом цифровые носители, которые значительно удешевили телепроизводство: «Аудиовизуальное творчество в целом облегчается и становится все более доступным, стираются границы между передачей, программой, фильмом» [14].

В XXI в. докудрама активно развивается. Ее популярность и необычная форма, сочетающая в себе элементы документального и игрового кино, а также онтологические характеристики, связывающие ее с другими видами искусств, начали привлекать внимание ученых еще с середины прошлого века. Тогда же появились попытки дать определение этому понятию. Одну из первых дефиниций «докудрама» можно найти у Эдгара Уиллиса, который в своей книге «Foundations in Broadcasting: radio and television», вышедшей в 1951 г., писал, что докудрама – это «программа, которая представляет информацию или исследует проблему в игровой форме, причем акцент делается на социальном аспекте» [15, с. 101]. В Кембриджском словаре английского языка отмечается, что «докудрама» это «телевизионная программа, чья история базируется на событии или ситуации, которые действительно произошли, однако это не требует от создателей быть точными в каждой детали» [16, с. 4]. Рональд Кейзер в 1980 г. написал: «Докудрама – это актуализация реальных событий с использованием актеров», он противопоставляет ее чисто документальному фильму, в котором используются «реальные люди и события» [17].

В 2013 г. Джорж Фурнье в статье «Британская докудрама» попытался выделить особенности британской и американской докудрам, проанализировать их истории развития. С его точки зрения, в США больше склоняются к вымыслу и зрелищности, в Британии – к фактам. Он определяет докудраму как «кинематографическую форму комбинирования фактов и вымысла». Также он подчеркивает, что она набирает силу на рубеже XX и XXI вв. с новой волной политически мыслящих людей [18].

Не обошли своим вниманием докудраму и российские ученые. К. А. Шергова формулирует ее следующую сущность: «Докудрама представляет собой познавательный материал, обобщающий существующие сведения и представляющий их в облегченной для восприятия игровой форме» [11]. Доктор искусствоведения Л. Ю. Малькова в 2012 г. уточняет: «Сегодня телевидение понятию “документальная драма” предпочитает термин “докудрама” (англ. – “docudrama”). Определяемый им фильм может быть как игровым, так и неигровым, часто это гибрид, смещаемый на практике в игровую среду» [14].

Докудрама в Беларуси. В Беларуси становление и развитие докудрамы связано в первую очередь с именем режиссера Владимира Бокуна. Он окончил Белорусский государственный театрально-художественный институт, мастерскую «телевизионной режиссуры В. Г. Карпилова». Работал

в Творческом Объединении «Телефильм» Национальной государственной телерадиокомпании Республики Беларусь, где снял много документальных фильмов. В 1990 г. снял первую докудраму «Без эпитафии», посвященную жизни и творчеству Дмитрия Фёдоровича Жилуновича (Ти́шке Га́ртному) – белорусскому писателю, главе Временного рабоче-крестьянского правительства Советской Социалистической Республики Белоруссия, трагически погибшему в Могилевской психиатрической лечебнице в 1937 г. Следующая докудрама, которая продолжила начатую тему исследования трагических судеб белорусских поэтов, была «Никогда я не умирал» (сценарий Г. Коласа, 1992 г.) о жизни и смерти народного поэта Беларуси Янки Купалы.

После фильма «Никогда я не умирал» Владимир Бокун снял несколько сотен докудрам и как режиссер, и как продюсер на созданной им в 2003 г. студии «Мастерская Владимира Бокуна». Опыт, который приобрел В. Бокун в работе над своими первыми фильмами в ТО «Телефильм» НГТРК РБ, впоследствии очень пригодился при создании докудрам – уже сериального 26-минутного телепродукта, постоянно находящегося в сетке вещания телеканала ОНТ. Вначале шли циклы «Судьба Человека», затем с 2008 по 2016 г. – «Обратный отсчет». Каноны, по которым снимались докудрамы, были жестко сформулированы В. Бокуном, поскольку для их создания привлекались разные режиссеры и сценаристы – это обязательное наличие героя, который должен быть белорусом или выходцем из Беларуси. На фоне истории, связанной с ним, рассказывается об эпохе, в которой жил герой. Сценарий строится по классическим законам кинодраматургии, где есть завязка, интрига, конфликт, развитие, кульминация и эпилог, но в основе драматургии используется реальный исторический материал. Сейчас ведется работа над новым проектом «100 имен Беларуси», в котором активно разрабатывается 3D графика, ищется новый формат и новые формы подачи материала.

Таким образом, сегодня в Беларуси докудрама востребована на белорусских телеканалах. Следует упомянуть такие циклы, как «Альбарутения» (А. Красько, ОНТ) «Эпоха», «Художники Парижской школы. Уроженцы Беларуси» (О. Лукашевич, «Первый национальный телеканал»), «Дела фамильные» (Людмила Чернецкая, БТ3) и другие.

Заключение. Начало XXI в. в Беларуси явилось расцветом такого явления в системе экранных искусств, как докудрама, которое в Европе и Америке к этому времени уже приобрело устойчивые формы и заняло достойное место в телевизионном эфире.

Докудрама зародилась на стыке художественного и документального кино, когда режиссерами поднимались важные социальные или исторические вопросы, касающиеся событий, происходивших в государстве. Ввиду недостатка подлинного фото- или видеоматериала, создавая такие фильмы, авторы прибегали к постановочным съемкам: это усиливало зрелищную сторону аудиовизуального произведения. Реконструкцию событий комментировал закадровый текст или постановочные эпизоды были с диалогами. Поэтому вполне уместен вопрос: к какой категории отнести докудраму – это игровое кино или документальное? Имея онтологические характеристики всех перечисленных видов экранных искусств, многие исследователи, например К. Шергова [11], считают, что это новый жанр документального кино. Л. Малькова относится к докудраме как к «художественной самодеятельности», она подчеркивает: «Наша докудрама включает сериалы об исторических личностях, отдавая предпочтение женским лицам. Галина Брежнева, Светлана Сталина, Екатерина Фурцева… За принятым термином для нас нет ничего нового: вспомним “Агонию” Э. Климова. Тоже исторический, с опорой на документы, тоже включает кинохронику, тоже строится вокруг человека-легенды. Но в сравнении с ним нынешняя телепродукция смотрится как художественная самодеятельность» [14].

Мнения специалистов расходятся. Иногда докудраму относят к телепередаче, однако сами авторы упорно называют свое произведение фильмом. Отличительная особенность игрового и документального кино от передачи состоит в том, что они относятся к категории «искусство», а передача относится к категории «средство массовой информации». Для дефиниции «искусство» характерно понятие «образ», когда то или иное произведение искусства вызывает разные эмоции – восхищение, гнев, страх, жалость, ненависть и т. д. Оно не оставляет человека равнодушным и заставляет мыслить. Чем больше метафор автор вкладывает в свое произведение, тем талантливее оно звучит. Такие фильмы хочется пересматривать по несколько раз, каждый раз открывая

для себя что-то новое. Передача дает зрителю просто информацию, преподнося ее в различных жанрах, в зависимости от темы.

Докудрама является уникальным явлением, порожденным телевидением, так как позволяет образно, эмоционально, зрелищно и точно подавать различную информацию: «В ее основе лежит реальное драматическое событие, по которому исследуются факты, и художественная форма с привлечением игровых эпизодов (реконструкция), присутствует ведущий (иногда), совместно с документальными съемками происходит создание аудиовизуального произведения» [19, с. 69]. Проделав большой путь в своем развитии, от жанра документального кино или исторической передачи, докудрама переросла в новый самостоятельный вид экранного искусства.

Список использованных источников

1. Штейн, С. Ю. Онтология кино и проблематизация ключевых вопросов теоретического киноведения [Электронный ресурс] / С. Ю. Штейн. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/ontologiya-kino-i-problematizatsiya-klyuchevyh-voprosov-teoreticheskogo-kinovedeniya. – Дата доступа: 17.02.2017.

2. Болгова, С. М. Современная документальная драма: к истории вопроса / С. М. Болгова // Изв. Самарск. науч. центра Рос. акад. наук. – 2014. – Т. 16, № 2 (2). – С. 386.

3. Луков, В. А. Эрвин Пискатор [Электронный ресурс] / В. А. Луков. – Режим доступа: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Lukov_Erwin-Piscator/. – Дата доступа: 20.02.2017.

4. Пави, П. Словарь театра / П. Пави; пер. с фр. – М.: Прогресс, 1991. – 504 с.: ил.

5. Орлова, Т. Д. Еще раз про ушедший поезд, или Кто за все в ответе? [Электронный ресурс] / Т. Д. Орлова. – Режим доступа: http://mdrama.by/node/1751. – Дата доступа: 16.02.2017.

6. Кракауэр, З. Природа фильма. Реабилитация физической реальности / З. Кракауэр; сокр. пер. с англ. Д. Ф. Соколовой; вступ. ст. Р. Н. Юренева. – М.: Искусство, 1974. – 424 с.

7. Гращенкова, Н. Ценность фотографии: документальные и художественные предпосылки [Электронный ресурс] / Н. Гращенкова. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/fr/article_149.html. – Дата доступа: 22.02.2017.

8. Эдвард Кёртис и его фильм «В краю охотников за головами» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.liveinternet.ru/users/5243321/post367821567/. – Дата доступа: 13.02.2017.

9. Грачева, Е. Жизнь и кино Роберта Флаэрти [Электронный ресурс] / Е. Грачева // Сеанс. – № 32. – Режим доступа: http://seance.ru/n/32/portret-flaerty/zhizn-ikino-roberta-flaerti. – Дата доступа: 17.02.2017.

10. Irwin, M. BBC television documentary 1960–1970: a history [Electronic resource]. – Mode of access: http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.492389. – Date of access: 22.02.2017.

11. Шергова, К. А. Докудрама – новый жанр? [Электронный ресурс] / К. А. Шергова // Академия медиаиндустрии. – Режим доступа: http://archive.li/zaUtb. – Дата доступа 21.02.2017.

12. Десятерик, Д. Последний идеалист. Портрет Кена Лоуча / Д. Десятерик // Искусство кино. – 2013. – № 6. – С. 63.

13. Гмызина, Э. В. Документальная драма как способ презентации прошлого в современном телевизионном дискурсе / Э. В. Гмызина // Приоритетные направления развития науки и образования: материалы XI Междунар. науч.-практ. конф., Чебоксары, 27 ноября 2016 г.: в 2 т. / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – Т. 1. – С. 40–41.

14. Малькова, Л. Ю. ТВ: игры с документальной формой [Электронный ресурс] / Л. Ю. Малькова // Медиаскоп. – Режим доступа: http://mediascope.ru/node/1126 . – Дата доступа 23.03.2017.

15. Willis, E. E. Foundations in Broadcasting / E. E. Willis. – New York: Oxford University Press, 1951. – 439 p.

16. Cambridge Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: http://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/docudrama. – Date of access: 23.03.2017.

17. Kaiser, R. Problems of Docudrama-Legal and Otherwise / R. Kaiser. – Geneva: European Broadcast Union, 1980. – 227 p.

18. Fournier, G. British Docudrama [Electronic resource] / G. Fournier // inMedia: Cinema and Marketing. – 2013. – № 3. – Mode of access: https://inmedia.revues.org/591. – Date of access: 27.03.2017.

19. Стежко, Н. Докудрама на белорусском телеэкране / Н. Стежко // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2012. – № 3. – С. 69–73.

References

1. Shtein S. Yu. *The ontology of film and problematisation of the key theoretical questions of film studies*. Available at: http://cyberleninka.ru/article/n/ontologiya-kino-i-problematizatsiya-klyuchevyh-voprosov-teoreticheskogo-kinovedeniya (accessed 17 February 2017) (in Russian).

2. Bolgova S. M. Modern documentary drama: the history of the issue. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiiskoi akademii nauk = News of the Samara scientific center of the Russian Academy of Sciences*, 2014, vol 16, no. 2 (2), p. 386 (in Russian).

3. Lukov W. A. *Ervin Piskator*. Available at: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Lukov_Erwin-Piscator/ (accessed 20 February 2017) (in Russian).

4. Pavi P. Dictionary of Theatre. Moscow, Progress Publ., 1991. 504 p. (in Russian).

5. Orlova T. D. *Once more about the departed train or Who is responsible for everything.* Available at: http://mdrama.by/node/1751 (accessed 16 February 2017) (in Russian).

6. Kracauer Z. *Theory of film: the redemption of physical reality.* New York, Oxford University Press, 1960. 364 p.

7. Grazhenkova N. *Value of photography: documentary and artistic background.* Available at: http://e-notabene.ru/fr/article_149.html (accessed 22 February 2017). (in Russian).

8. *Edward Curtis and his film "In the Land of Head-Hunters".* Available at: https://www.liveinternet.ru/users/5243321/post367821567/ (accessed 13 February 2017) (in Russian).

9. Gracheva E. The life and cinema of Robert Flaherty. *Seans = Session*, no. 32. Available at: http://seance.ru/n/32/portret-flaerty/zhizn-ikino-roberta-flaerti (accessed 17 February 2017) (in Russian).

10. Irwin M. *BBC television documentary 1960–1970:* a *history.* Available at: http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.492389 (accessed 22 February 2017) (in Russian).

11. Shergova K. A. Is docudrama a new genre? *Academia mediaindustrii = Academy of Media*, no. 13. Available at: http://www.ipk.ru/index.php?id=2102 (accessed 21 February 2017) (in Russian).

12. Desyaterik D. The last idealist. Portrait of Ken Loach. *Isskustvo kino = Art of cinema*, 2013, no. 6, p. 63 (in Russian).

13. Gmyzina E. V. Documentary drama as a way of presenting the past in modern television discourse. *Prioritetnye napravleniya razvitiya nauki i obrazovaniya: materialy XI Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Cheboksary, 27 noyabrya 2016 g. T. 1* [Priority directions for the development of science and education: proceedings of the XI Intern. scienc.-pract. conf. (Cheboksary, 27 Nov. 2016). Vol 1.]. Chebocsary, CNS Interactiv plus, 2016, pp. 40–41 (in Russian).

14. Malkova L. Yu. TV: games with documentary form. *Mediascop = Mediascope*. Available at: http://mediascope.ru/node/1126 (accessed 23 March 2017).

15. Willis E. E. *Foundations in Broadcasting.* New York, Oxford University Press, 1951. 439 p. (in Russian).

16. *Cambridge Dictionary.* Available at: http://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/docudrama (accessed 23 March 2017) (in Russian).

17. Kaiser R. *Problems of Docudrama – Legal and Otherwise*. Geneva, European Broadcast Union, 1980. 227 p. (in Russian).

18. Fournier G. British Docudrama. *inMedia: Cinema and Marketing*, 2013, no. 3. Available at: https://inmedia.revues.org/591 (accessed 27 March 2017) (in Russian).

19. Stezhko N. Docudrama on the Belarusian television. *Vesnik Belaruskaga dzyarzhaŭnaga universiteta. Seryya 4, Filalogiya. Zhurnalistyka. Pedagogika* [Bulletin of the Belarusian State University. Series 4 Philology. Journalism. Pedagogy], 2012, no. 3, pp. 69–73 (in Russian).

Информация об авторе

Стежко Наталья Григорьевна – кандидат искусствоведения, доцент кафедры телевидения и радиовещания института журналистики. Белорусский государственный университет (ул. Кальварийская, 9, 220004, Минск, Республика Беларусь). E-mail: natste@rambler.ru

Information about the author

Natalia G. Stezhko – Ph. D. (Art. Crit.), Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Institute of Journalism, Belarusian State University (9 Kalvariyskaya Str., Minsk 220004, Belarus). E-mail: natste@rambler.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY SCIENCE

УДК 82(476)
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-490-496

Паступіў у рэдакцыю 10.08.2018
Received 10.08.2018

І. В. Саверчанка

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ЗДАБЫТКІ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАЙ НАВУКІ, ТЭКСТАЛОГІІ І КРЫТЫКІ

Аннотация. Представлены основные достижения современного белорусского литературоведения, текстологии и литературной критики. Автор обращает внимание на результаты исследований ведущих ученых Института литературоведения имени Янки Купалы – Евгения Городницкого, Владимира Гниломедова, Михаила Тычино и др. Отмечается высокий научный уровень подготовки Собраний сочинений Ивана Шамякина и Ивана Науменко. Определено позитивное влияние критиков, работающих в Институте литературоведения, на развитие современной белорусской прозы, поэзии, драматургии и публицистики.

Ключевые слова: литература, литературоведение, текстология, критика, проза, поэзия, публицистика

Для цитирования. Саверчанка, І. В. Здабыткі літаратуразнаўчай навукі, тэксталогіі і крытыкі / І. В. Саверчанка // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 490–496. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-490-496

I. V. Saverchanka

Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre
of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

ACHIEVEMENTS OF LITERARY SCIENCE, TEXTOLOGY AND CRITICISM

Abstract. In the article the main achievements of modern Belarusian theory of literature, textology and literary criticism are presented. The author draws attention to the results of scientific research by leading scientists of the Yanka Kupala Institute of Literary Studies – Yevgeny Gorodnitsky, Vladimir Gnilamiedov, Mikhail Tychino and others. The high scientific level of preparation of the Collected Works of Ivan Shamyakin and Ivan Naumenko is noted. The positive influence of critics who work in the Institute of Literary Studies on the development of modern Belarusian prose, poetry, drama and publicism is determined.

Keywords: literature, theory of literature, textology, literary criticism, prose, poetry, publicism

For citation. Saverchanka I. V. Achievements of literary science, textology and criticism. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya Humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 490–496 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-490-496

За апошні час у Інстытуце літаратуразнаўства імя Янкі Купалы як каардынуючай навуковай арганізацыі ажыццёўлены буйныя праекты, накіраваныя на развіццё мастацкай літаратуры, літаратуразнаўства і крытыкі. У галіне тэорыі літаратуры праведзены даследаванні, у якіх падагульнены гістарычны вопыт нацыянальнага слоўнага мастацтва, вызначаюцца асноўныя тэндэнцыі сучаснага літаратурнага працэсу. Тэарэтыкамі літаратуры даследаваны літаратурна-мастацкія напрамкі, плыні і школы, характэрныя для беларускай літаратуры XX–XXI стст., раскрыты жанрава-стылявыя і моўныя асаблівасці літаратурных твораў. Вызначаны мастацка-эстэтычныя законы і катэгарыяльна-паняційны апарат сучаснай літаратурнай тэорыі; выяўлены змены ў прыродзе, мэце і задачах сучасных літаратурных ведаў; акрэслены прыярытэтныя напрамкі творчага пошуку і распрацаваны мадэлі інавацыйных стратэгій беларускага літаратуразнаўства.

© Саверчанка І. В., 2018

Даследчыкамі старажытнай беларускай літаратуры выяўлены і асэнсаваны творы эпохі Готыкі і Адраджэння, Барока і Асветніцтва з выкарыстаннем метадаў герменеўтыкі. Вывучэнне фенаменалогіі, паэтыкі і эстэтыкі даўняй беларускай літаратуры дало магчымасць вызначыць вытокі багатай эпічнай традыцыі, раскрыць асноўныя этапы эвалюцыі мастацкай літаратуры ад ранніх форм (запісы, замалёўкі, навелы) да складаных сінтэтычных твораў (аповесць, хроніка, раман). Сувязь паміж літаратурай мінулых эпох і сучаснай літаратурай даследавалася ў плане раскрыцця індывідуальнага пісьменніцкага майстэрства і суадносін нацыянальнага і агульначалавечага.

У адпаведнасці з распараджэннем Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 15.05.2006 г. № 177рп "Аб увекавечванні памяці народнага пісьменніка Беларусі Шамякіна Івана Пятровіча" быў выдадзены Збор твораў Івана Шамякіна ў 23 тамах. Лагічным працягам працы з'явілася абагульненне назапашанага тэкстолагамі вопыту і напісанне калектыўнай манаграфіі "Тэксталогія твораў Івана Шамякіна: па выніках выдання Збору твораў у 23 тамах", прысвечанай актуальным пытанням тэксталогіі твораў народнага пісьменніка. У адпаведнасці з пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 1171 ад 15.08.2008 г. праведзена навукова-тэксталагічнае даследаванне твораў народнага пісьменніка Беларусі Івана Навуменкі. Завершана праца па падрыхтоўцы матэрыялаў усіх тамоў 10-томнага Збору твораў І. Навуменкі. З друку выйшла 7 тамоў выдання. Даследчыкамі літаратурных узаемасувязей прапанавана новая методыка аналізу нацыянальных тыпаў ментальнасці ў беларускай і еўрапейскіх літаратурах.

Акрамя ўдзелу ў дзяржаўнай праграме навуковых даследаванняў, навуковыя кадры Інстытута рэгулярна праводзяць літаратуразнаўчыя даследаванні ў рамках асобных праектаў і Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў.

Навукоўцамі інстытута апублікаваны абагульняючыя гісторыка-тэарэтычныя працы, буйныя манаграфіі і значныя калектыўныя даследаванні. Лепшыя літаратуразнаўчыя выданні апошняга часу спрыяюць развіццю навукі, адукацыі і нацыянальнай культуры. Вельмі важнае значэнне мае "Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т." (Мінск: Беларус. навука, 1999–2014). Фундаментальнае даследаванне літаратурнага працэсу нашай краіны выйшла ў шасці кнігах. Унікальная, маштабная па сваёй навуковай значнасці праца створана вялікім калектывам аўтараў і рэдактараў. Кожная кніга выдання ўключае раздзелы агульнага разгляду па паэзіі, прозе, драматургіі, крытыцы і літаратуразнаўстве. У персанальных артыкулах, прысвечаных творчасці буйных пісьменнікаў, раскрываюцца нацыянальная спецыфіка беларускай літаратуры, яе роля і значэнне ў паглыбленні грамадскай свядомасці, выхаванні нацыянальнага самаадчування, патрыятызму і гуманізму, паказаны ўвесь патэнцыял беларускай духоўнай культуры ў галіне мастацкага слова на працягу стагоддзя, яе ідэйна-эстэтычнае багацце і непаўторнасць. Упершыню ў гісторыю айчыннай літаратуры ўключаны разгляд і аналіз набыткаў беларускіх пісьменнікаў Беласточчыны і літаратараў-эмігрантаў. Ацэнка знакавых мастацкіх з'яў, складанай сувязі пісьменніка з часам і грамадскай атмасферай грунтуецца на прынцыпах гістарызму, праводзіцца з улікам новых навуковых падыходаў, у адпаведнасці з сучаснымі гуманістычнымі, дэмакратычнымі патрабаваннямі. У кожным томе змешчаны раздзелы багатай на факты і падзеі хронікі літаратурнага жыцця.

Заўважнай з'явай у навуковым жыцці стала манаграфія М. І. Мушынскага "Мае Каласавіны: з вопыту вывучэння літаратурнай і грамадска-культурнай дзейнасці Якуба Коласа" (Мінск: Беларус. навука, 2016. – 419 с.) У кнізе шматгранная літаратурная спадчына Якуба Коласа разглядаецца як мастацка-духоўны складнік грамадскага жыцця на сучасным этапе. Даследуюцца недастаткова вывучаныя аспекты творчасці: пісьменнік і яго асяроддзе; паэмы "Новая зямля", "Сымон-музыка" і ўзровень іх перакладу на іншыя мовы; жанравая прыналежнасць ліра-эпічнага твора "На шляхах волі". Зроблена спроба ўдакладніць ранейшыя ацэнкі шэрага твораў.

У кнізе С. С. Лаўшука "Праз цярніі да брамы неўміручасці: Кандрат Крапіва і беларуская драматургія" (Мінск: Беларуская навука, 2016. – 267 с.) даследуецца драматургічная творчасць аднаго з найбуйнейшых беларускіх пісьменнікаў XX ст., народнага пісьменніка БССР, лаўрэата Дзяржаўных прэмій СССР і БССР Кандрата Крапівы. На шырокім фактычным матэрыяле, грунтуючыся на прынцыпах гістарызму і з улікам новых навуковых падыходаў, прасочваецца

станаўленне творчай індывідуальнасці К. Крапівы-драматурга ў кантэксце развіцця ўсёй беларускай драматургіі.

Аўтарытэтны даследчык М. А. Тычына апублікаваў манаграфію “Народ і вайна” (Мінск: Беларус. навука, 2015. – 433 с.), прысвечаную 70-годдзю з Дня Вялікай Перамогі над фашызмам у Вялікай Айчыннай вайне. У цэнтры ўвагі – праблема “народ і вайна”, адлюстраванне Вялікай Айчыннай вайны ў народнай памяці і ў беларускай літаратуры, мастацкія асаблівасці эстэтычнага асэнсавання вайны ў беларускай прозе і літаратуры іншых народаў, удзельнікаў Другой сусветнай вайны. Увага засяроджваецца на творчасці класікаў беларускай нацыянальнай літаратуры і сучасных беларускіх і замежных празаікаў. Падзеі вайны моцна паўплывалі на развіццё беларускай культуры, літаратуры і мастацтва. Створаны беларускімі пісьменнікамі вобраз вайны ўражвае не толькі беларусаў, але і прадстаўнікоў нашых блізкіх і далёкіх суседзяў.

У наватарскай манаграфіі Я. А. Гарадніцкага “Па абодва бакі тэксту: увасабленні, інтэрпрэтацыі” (2018) разгледжана праблема аўтара і аўтарства ў літаратурнай творчасці, вызначана ступень прысутнасці стваральніка літаратурнага твора ў тэксце, раскрыта сувязь паэтыкі твора з аўтарскімі інтэнцыямі і светабачаннем. Пастаноўка праблемы аўтара ў сучасным літаратуразнаўчым дыскурсе асабліва актуальная ў сувязі з пашыраным у наш час меркаваннем пра змяншэнне ролі аўтарскага пачатку ў літаратуры. Даследчык, паказваючы значэнне аўтара як творцы мастацкага свету літаратурнага твора, разглядае апошні як апасродкаванае звяно ў творчым дыялогу аўтара і чытача. Прысутнасць аўтара выяўляецца, паводле яго канцэпцыі, праз стыль і паэтыку, праз суадносіны пунктаў гледжання аўтара, апавядальніка і герояў, праз наратыўныя прыёмы і спосабы маўленчай арганізацыі.

Сучасны літаратурны працэс уважліва аналізуе Г. М. Кісліцына ў манаграфіі “Культурны градыент: ідэі, маніфесты, кірункі беларускай літаратуры на мяжы XX–XXI стагоддзяў” (Мінск: Права і эканоміка, 2015. – 345 с.). У кнізе разглядаюцца тыя працэсы, якія змянілі беларускую культуру ў апошняй чвэрці мінулага стагоддзя. Аб’ектам увагі сталі самыя цікавыя з’явы сучаснага літпрацэсу, знакавыя мастацкія тэксты і маніфесты літаратурных суполак, а таксама крытычныя артыкулы і дыскусіі, якія з’яўляліся на старонках беларускіх газет і часопісаў. Аўтар аналізуе творы як жывых класікаў літаратуры, так і тых, каго сёння называюць “пакаленнем нулявых”. Даследчык спрабуе акрэсліць супярэчлівы вобраз сучасніка на матэрыяле самых яркіх прадстаўнікоў беларускай прозы канца XX – пачатку XXI ст.

Адметнай з’явай нацыянальнай філалагічнай культуры стала кніга ўспамінаў “Дарыў Святло сваёй душы людзям і Айчыне” (Мінск: Беларус. навука, 2015. – 221 с.), прысвечаная Юльяну Сяргеевічу Пшыркову (1912–1980), доктару філалагічных навук, прафесару, заслужанаму дзеячу навукі БССР. Ён унёс вялікі ўклад у развіццё беларускага літаратуразнаўства, быў адным з заснавальнікаў беларускага айчыннага коласазнаўства, сааўтарам (разам з Н. С. Перкіным) школьнага падручніка па беларускай літаратуры для 8–10-х класаў.

У манаграфіі І. В. Саверчанкі “Паэтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст.” (Мінск: Беларус. навука, 2012. – 463 с.) асветлена багатая інтэлектуальная культура Беларусі эпохі Рэнесансу і Барока, прааналізаваны галоўныя тэмы і праблемы, якія ўзнімаліся на старонках публіцыстычных твораў, паказаны ключавыя аспекты дыскусій і лініі ідэйнай барацьбы паміж пісьменнікамі-інтэлектуаламі, прадстаўнікамі розных філасофска-рэлігійных плыняў. Упершыню ў філалагічнай навуцы раскрыта паэтыка і семіётыка старабеларускай публіцыстычнай літаратуры XVI–XVII стст., выяўлены яе асноўныя мастацка-эстэтычныя і жанравыя формы. Вызначаны семантычныя дамінанты і структурна-кампазіцыйныя кампаненты публіцыстычных твораў, акрэслены прынцыпы і ўстойлівыя заканамернасці ўнутранай арганізацыі публіцыстычнага дыскурсу. Выяўлены тыпы аргументаў, што ўжываліся ў старабеларускай публіцыстыцы; паказана шчыльная сувязь публіцыстычнага пісьменства з навуковым дыскурсам. Устаноўлена спецыфіка выкарыстання базавых мастацка-выяўленчых мікраэлементаў (тропаў, фігур, рытмікі) у творчасці таленавітых пісьменнікаў-публіцыстаў, ажыццёўлена іх тыпалогія і вызначана канкрэтная семантычная і функцыянальная разнастайнасць.

Маладая даследчыца Т. Б. Мацюхіна апублікавала цікавую працу “Беларускі імпрэсіянізм” (Мінск: Беларус. навука, 2015. – 202 с.). У кнізе разглядаецца прырода жывапіснага і літаратурнага

імпрэсіянізму, выяўлены яго тыпалогія і спецыфічныя ўласцівасці ў нацыянальным кантэксце (на прыкладзе творчасці М. Багдановіча, У. Дубоўкі і інш.). Вызначаны заканамернасці і ўмовы станаўлення імпрэсіянізму ў беларускай літаратуры пры апоры на вобразна-эстэтычны і тэарэтычны грунт. Імпрэсіянізм як мастацкая з'ява паказаны ў культурна-гістарычным кантэксце беларускай літаратуры, дзякуючы чаму раскрываецца псіхалогія мыслення і ўспрымання мастацкіх твораў, а таксама магчымасці імпрэсіяністычнага пісьма.

Напрыканцы 2017 г. у выдавецтве "Беларуская навука" выйшла кніга "Літаратура. Гісторыя. Свядомасць", падрыхтаваная вядомымі і прызнанымі навукоўцамі: доктарам філалагічных навук, акадэмікам Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі У. В. Гніламедавым і кандыдатам філалагічных навук, загадчыкам аддзела ўзаемасувязей літаратур Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі М. М. Мікулічам. Значнасць кнігі заключаецца, у першую чаргу, у тым, што ў ёй у сканцэнтраваным выглядзе падаецца гісторыя развіцця беларускага прыгожага мастацтва: ад яе вытокаў, пачынаючы ад Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага, да станаўлення і сталення беларускай літаратуры ў XX ст. Не застаецца па-за ўвагай аўтараў і літаратурны працэс на мяжы новага стагоддзя, з характэрным яму абнаўленнем жанравай парадыгмы. Назіраецца скрупулёзны падыход да адбору матэрыялаў – мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, на аснове якіх робяцца аб'ектыўныя абагульненні, прызваныя ахарактарызаваць аб'ект даследавання найбольш поўна, усёабдымна. Такімі матэрыяламі становяцца знакавыя для развіцця беларускага прыгожага мастацтва слова творы, дзе найбольш ярка рэпрэзентаваны вопыт таго ці іншага пакалення пісьменнікаў (у дачыненні да літаратуры XX і XXI стст.) або цэлай эпохі.

Каштоўнасць нарысаў "Літаратура. Гісторыя. Свядомасць" – у сістэмным падыходзе да аб'екта вывучэння, у пошуку своеасаблівага літаратурнага інтэграла, той велічыні, што ўвабрала ў сябе асноўныя складнікі нацыянальнага прыгожага мастацтва слова. Працэс узаемадзеяння грамадска-гістарычнага і мастацка-літаратурнага жыцця, па-першае, разгледжаны аўтарамі не выбарачна, не эскізна, а ўсёахопна, як з'ява цэласная – ад старажытнасці да сучаснасці, а па-другое – як працэс рознаскіраваны і ўзаемаабумоўлены: кожны перыяд напоўнены канкрэтным зместам – паказана, як у залежнасці ад гістарычных, грамадска-палітычных абставін мянялася ўздзеянне на літаратуру, якая ў сваю чаргу ўплывала на нацыянальную самасвядомасць грамадства.

Манаграфія С. У. Калядкі "Максім Танк: новыя факты, матэрыялы, інтэрпрэтацыі" адрозніваецца наватарствам і складаецца з дзвюх частак: даследчай (у ёй два раздзелы з падраздзеламі) і дадатку (у ім змешчаны вершы паэта, якія нідзе не публікаваліся, чарнавыя накіды і белавыя, чарнавыя варыянты твораў, якія сутнасна адрозніваюцца ад апублікаваных; два тэксты незавершаных паэм; аўтабіяграфія (значна пашыраная, больш падрабязная, чым апублікаваная ў прыжыццёвых выданнях); выбраныя інтэрв'ю (у тым ліку надрукаваныя на польскай і славацкай мовах); завяшчанне; неапублікаваныя лісты М. Танка да В. П. Рагойшы; пераклад; справаздача; рэкамендацыя; рэцэнзіі; даведкі; некралогі і інш.). У дадатку прадстаўлены 460 варыянтаў і новых вершаў Максіма Танка, з якімі чытач можа азнаёміцца ўпершыню. У кнізе прадстаўлены шматлікія матэрыялы са спадчыны Максіма Танка, якія не ўвайшлі ў Збор твораў Максіма Танка ў 13 тамах.

Значным уяўляецца зборнік "Вечны рух жыцця і заканамернасці творчых пошукаў літаратуры" (Мінск: Права і эканоміка, 2015. – 495) , у які ўвайшлі матэрыялы навуковых даследаванняў, прадстаўленых удзельнікамі Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі. У кнізе асвятляюцца новыя аспекты вывучэння празаічнай, публіцыстычнай і навуковай спадчыны І. Я. Навуменкі, беларускай літаратурнай класікі. Разглядаюцца актуальныя пытанні літаратуразнаўства, а таксама традыцыі літаратуры XX ст. у найноўшым літаратурным працэсе.

У кнігу "Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства" (Мінск: Права і эканоміка, 2016. – 396 с.) увайшлі матэрыялы навуковых даследаванняў, прадстаўленых удзельнікамі Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка Кандрата Крапівы (Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г.). У кнізе асветлены новыя аспекты вывучэння празаічнай, публіцыстычнай і навуковай спадчыны Кандрата Крапівы, беларускай літаратурнай класікі, актуальныя пытанні літаратуразнаўства, а таксама традыцыі літаратуры XX ст. у найноўшым літаратурным працэсе.

Супрацоўнікамі Інстытута праведзена вялікая тэксталагічная праца па падрыхтоўцы і выданні збораў твораў класікаў беларускай літаратуры: Якуба Коласа – у 20 тамах (2007–2012); Максіма Танка – у 13 тамах (2006–2012); Івана Шамякіна – у 23 тамах (2011–2015); Івана Навуменкі – у 10 тамах (2012–2016). Пачалася праца над выданнем збору твораў Янкі Брыля ў 10 тамах. Зборы твораў атрымалі высокую ацэнку навуковай грамадскасці як доказ больш высокага прафесійнага ўзроўню выдання шматграннай спадчыны народных паэтаў/пісьменнікаў і новага ўзроўню развіцця беларускай тэксталогіі. Зборы твораў скіраваны на далейшую актывізацыю беларускага літаратуразнаўства, на паглыбленае вывучэнне ўнутраных заканамернасцей гісторыка-літаратурнага працэсу, на аб'ектыўнае асвятленне ролі класічных традыцый у выпрацоўцы нацыянальнага стылю, у жанравым узбагачэнні беларускага прыгожага пісьменства.

Інстытут літаратуразнаўства спрыяе выданню твораў мастацкай літаратуры – як сучаснай, так і даўняй. Такі від дзейнасці патрабуе высокапрафесійнай апрацоўкі тэкстаў. Толькі за апошні час выдадзены фундаментальныя серыі помнікаў пісьменства і літаратуры з капітальнымі навуковымі каментарыямі і разгорнутымі ўступнымі артыкуламі.

У акадэмічнай серыі выйшла кніга "Беларуская літаратура X–XV стст." (Мінск: Беларус. навука, 2010. – 410 с.), падрыхтаваная І. В. Саверчанкам. У ёй у перакладзе на сучасную беларускую мову і ў адаптаваным выглядзе друкуюцца мастацкія шэдэўры беларускага прыгожага пісьменства X–XV стст.: "Сказанне пра запрашэнне варагаў", "Занатоўкі пра Рагнеду", "Слова пра славянскія плямёны, іх звычаі і пісьменства", "Аповеды пра Усяслава Чарадзея", "Полацкі летапіс", "Аповесць жыцця і смерці Ефрасінні Полацкай", "Хаджэнне" ігумена Данііла, "Слова пра князёў", нарацыі, павучанні і малітвы Кірылы Тураўскага, творы Кліма Смаляціча, Аўрама Смаленскага і Рыгора Цамблака, "Хроніка грамадзянскай вайны", "Аповесць пра паўстанне ў Смаленску", летапісы, хронікі і навелы пра дзейнасць вялікіх князёў – Міндоўга, Войшалка, Трайдзеня, Віценя, Гедыміна, Альгерда, Ягайлы, Вітаўта і Казіміра. У разгорнутых уступных артыкулах раскрываюцца ідэйныя і мастацка-эстэтычныя вартасці рарытэтных помнікаў старадаўняй беларускай літаратуры. Кніга разлічана на шырокае кола чытачоў – навукоўцаў, выкладчыкаў ВНУ і каледжаў, настаўнікаў, студэнтаў і школьнікаў.

У другой кнізе "Беларуская літаратура XVI ст." (Мінск: Беларус. навука, 2015. – 570 с.) у перакладзе на сучасную беларускую мову і ў адаптаваным выглядзе друкуюцца найбольш значныя творы выдатных пісьменнікаў-інтэлектуалаў эпохі Рэнесансу – Іосіфа Солтана, Францыска Скарыны, Стэфана Збаражскага, Аўгусціна Ротундуса, Рыгора Хадкевіча, Сымона Буднага, Міхаіла Гарабурды, Філона Кміты-Чарнобыльскага, Васіля Цяпінскага, Андрэя Рымшы, Льва Сапегі, Лявона Мамоніча, Лаўрэнція Зізанія, Іпація Пацея, Крыштофа Філалета, а таксама хронікі, летапісныя аповесці, навелы, пахвалы і палемічныя творы. Ва ўступе і ў разгорнутых артыкулах-каментарыях раскрываецца паэтыка творчасці беларускіх майстроў слова XVI ст., асвятляюцца іх ідэйна-мастацкія пошукі, паказваюцца эстэтычныя вартасці шэдэўраў даўняга беларускага пісьменства.

Вучоны-медыявіст А. У. Бразгуноў падрыхтаваў том "Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст." (Мінск: Беларус. навука, 2011. – 901 с.). У кнізе прадстаўлены шэдэўры айчыннай паэтычнай спадчыны, якія былі створаны па-старабеларуску і па-старапольску ў часы Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў XVI–XVIII стст. і сёння складаюць супольны культурны набытак беларускага, літоўскага, польскага і ўкраінскага народаў. Упершыню ў арыгіналах і перакладах на сучасную беларускую мову падаюцца поўныя тэксты твораў такіх пісьменнікаў, як Ц. Базылік, С. Кулакоўскі, С. Полацкі, Я. Б. Пратасовіч, У. К. Радзівіл, Ф. У. Радзівіл, Д. Рудніцкі, А. Рымша, М. Стрыйкоўскі і інш.

Вялікую каштоўнасць уяўляе том "Рэлігійнае пісьменства кірылічнай традыцыі XI–XV стст." (Мінск: Беларус. навука, 2013. – 719 с.). У кнізе прадстаўлены цяжкадаступныя для сучаснага даследчыка і аматара айчыннага пісьменства творы, якія захоўваюцца ў рукапісах, як правіла, за межамі Беларусі. Гэтыя помнікі былі створаны на старажытнарускай, старабеларускай, а таксама царкоўнаславянскай (мясцовых рэдакцый) мовах у часы Кіеўскай Русі і Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў XI–XV стст. і складаюць аснову культурагенезу і духоўнага быцця беларускага народа.

Аўтарытэтны вучоны В. А. Чамярыцкі падрыхтаваў і апублікаваў “Летапісы і хронікі Вялікага Княства Літоўскага (XV–XVII стст.)” (Мінск: Беларус. навука, 2015. – 479 с.). У кнізе прадстаўлена навуковае каментаванае выданне старабеларускіх летапісаў і хронік, ажыццёўленае на старабеларускай мове: “Летапісу вялікіх князёў літоўскіх”, “Хронікі Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага”, “Хронікі Быхаўца” і Баркулабаўскага летапісу, якія складаюць значны пласт гістарычнага пісьменства, цікавы ў літаратурных і інфармацыйных адносінах.

Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы каардынуе серыйнае выданне “Залатая калекцыя беларускай літаратуры” у 50 т. У ім выйшлі ўжо 16 тамоў класічнай беларускай літаратуры, у тым ліку: “Літаратура XI–XVI стагоддзяў”: зборнік; уклад. і камент. А. У. Бразгунова, І. У. Будзько, Л. В. Ляўшун; прадмова У. В. Гніламедава; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі (Мінск: Мастацкая літаратура, 2011. – 766 с.); “Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў”: зборнік; уклад. А. У. Бразгунова, С. Л. Гараніна; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі (Мінск: Мастацкая літаратура, 2012. – 830 с.)

Такім чынам, Інстытут літаратуразнаўства трымае пад увагай актуальныя праблемы рэпрэзентацыі беларускай мастацкай літаратуры, займаецца ліквідацыяй прабелаў шляхам выдання лепшых аўтараў і твораў, рыхтуе выданні згодна з патрабаваннямі часу і дасягненнямі тэксталагічнай навукі.

Супрацоўнікі Інстытута ўносяць значны ўклад у развіццё літаратурнай крытыкі, якая апошнім часам застаецца праблемным бокам літаратурнага працэсу. Сярод вядомых крытыкаў на сучасным этапе шмат супрацоўнікаў Інстытута. У гэтай галіне яны выступаюць галоўным чынам на грамадскіх пачатках. Назавём найбольш актыўных: Ганна Кісліцына, Серж Мінскевіч, Аляксандра Чарнавокая, Таццяна Барысюк, Яўген Гарадніцкі, Анатоль Трафімчык, Святлана Калядка, Мікалай Мікуліч, Таццяна Мацюхіна. Яны друкуюцца, як правіла, у літаратурна-мастацкіх выданнях: часопісах “Маладосць” “Нёман”, “Верасень”, “Переходный возраст” і “Полымя”, газетах “Звязда” і “Літаратура і Мастацтва”. Нярэдка супрацоўнікі Інстытута запрашаюцца ў якасці журы на літаратурныя конкурсы і фестывалі. Сярод іх адзначым: Ганну Кісліцыну, Сержа Мінскевіча, Юлію Масарэнка, Анатоля Трафімчыка.

Вынікі крытычнай аналітыкі пералічаных асоб рэгулярна з’яўляюцца не толькі на старонках дзяржаўнага друку, але і за мяжой, у прыватнасці ў выданні “Тэрмапілы” (Польшча).

На экспертызу супрацоўнікам Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Міністэрства культуры пастаянна накіроўвае матэрыялы аўтараў, якія прэтэндуюць на статус творчага работніка. Экспертыза мае аналітычны характар. Яе вынікі не заўсёды станоўчыя для прэтэндэнтаў. У ліку найбольш выніковых экспертаў – Алена Вальчук, Алесь Лапата-Загорскі, Яўген Гарадніцкі, Аляксандр Бараноўскі, Ігар Шаладонаў, Алена Манкевіч.

Значнае месца ў дзейнасці супрацоўнікаў Інстытута традыцыйна займае папулярызацыя лепшых здабыткаў мастацкай літаратуры – як сучаснасці, так і гісторыі. З такой мэтай рэгулярна адбываюцца выступленні на культурных мерапрыемствах – ад звычайных прэзентацый кніг да фестываляў дзяржаўнага ўзроўню (напрыклад, на Днях пісьменства), а таксама выступленні на радыё і тэлебачанні (асабліва на канале “Культура”). Крытыкі прымаюць удзел у рознатэматычных круглых сталах і семінарах.

Сярод найбольш актыўных за апошні час крытыкаў неабходна адзначыць Сержа Мінскевіча, Сцяпана Лаўшука, Таццяну Барысюк, Алену Васілевіч, Міхася Тычыну, Ганну Кісліцыну.

Такім чынам, супрацоўнікі Інстытута актыўна ўдзельнічаюць у літаратурным працэсе Беларусі, шмат публікуюцца і прымаюць удзел у грамадскім жыцці краіны. Гэта значна ажыўляе беларускую літаратурную крытыку.

Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы з’яўляецца цэнтральнай установай па арганізацыі літаратуразнаўчай навукі ў Рэспубліцы Беларусь. Інстытут адказны за літаратурную частку падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў (якая распрацоўваецца на кожную пяцігодку, актуальная на 2016–2020 гг., мае назву «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства»). У бягучай пяцігодцы ў рамках праграмы выконваюць працу 30 калектываў з розных устаноў краіны, дзякуючы чаму фактычна ахоплены ў асноўным усе спецыялісты ў галіне літаратуразнаўчай навукі Беларусі.

Літаратуразнаўчая частка падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў у бягучай пяцігодцы ўключае пяць літаратуразнаўчых заданняў: “Слоўнае мастацтва Беларусі і сусветны літаратурны працэс”; “Беларуска-рускія літаратурныя ўзаемасувязі: гісторыя, сучасны стан, перспектывы ўмацавання і развіцця”; “Літаратурны працэс на Беларусі ў дыялектычнай сувязі мінулага і сучаснага: праблемы тэарэтычнага асэнсавання, тэксталогія, аксіялогія”; “Герменеўтыка і фенаменалогія беларускай літаратуры”; “Развіццё сучаснай беларускай літаратуры: ідэйныя пошукі, жанравая структура, нацыянальная адметнасць”.

Такім чынам, Інстытут літаратуразнаўства з’яўляецца цэнтральнай установай у структуры навуковых ўстаноў Рэспублікі Беларусь па вывучэнні мастацкай літаратуры. Праз Інстытут арганізуецца вырашэнне дзяржаўных задач, якія ўзнікаюць у літаратурным працэсе. Паколькі творчасць мае ў многім характар стыхійны, паўстае неабходнасць яе паслядоўнага і сістэмнага асэнсавання. Гэту ролю выконвае менавіта Інстытут. Прычым літаратура разглядаецца не толькі ў плоскасці літаратуразнаўчай навукі (гэта, безумоўна, галоўная функцыя Інстытута), але і праз прызму прафесійнай крытыкі. Асаблівае значэнне мае работа па захаванні і рэтрансляцыі беларускай класічнай літаратуры, якая рэгулярна вядзецца ў Інстытуце з часу яго заснавання.

Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы адыгрывае важную ролю ў вывучэнні прыгожага пісьменства, ажыццяўляе ўсебаковыя даследаванні мастацкай літаратуры – стрыжнявога кампанента нацыянальнай культуры, актыўна ўдзельнічае ў захаванні літаратурнай спадчыны Беларусі.

Информация об авторе

Саверченко Иван Васильевич – доктор филологических наук, профессор, директор Института литературоведения им. Янки Купалы. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: inlinasbel@tut.by

Information about the author

Ivan V. Saverchanka – D. Sc. (Philol.), Professor, Director of the Institute of Literary Studies named after Yanka Kupala. Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: inlinasbel@tut.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ПРАВА

LAW

УДК 342.4
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-497-501

Поступила в редакцию 05.06.2018
Received 05.06.2018

В. Б. Евдокимов

НИИ Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Москва, Россия

ПРИНЦИПЫ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЗАКОННОСТИ И ЕДИНСТВА ПРАВОВОГО ПРОСТРАНСТВА В РОССИЙСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация. Анализируются принципы, составляющие конституционную законность и единство правового пространства в Российской Федерации. Показана роль органов прокуратуры и органов юстиции в обеспечении конституционной законности и единства правового пространства в России.

Ключевые слова: Конституция Российской Федерации, принципы конституционной законности и единства правового пространства, прокуратура, органы юстиции

Для цитирования. Евдокимов, В. Б. Принципы конституционной законности и единства правового пространства в российском законодательстве / В. Б. Евдокимов // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 497–501. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-497-501

V. B. Evdokimov

Research Institute of the Academy of the Prosecutor General's office of the Russian Federation, Moscow, Russia

PRINCIPLES OF THE CONSTITUTIONAL LEGALITY AND UNITY OF THE LEGAL SPACE IN RUSSIAN LEGISLATION

Abstract. The article analyzes the principles that make up the constitutional legality and unity of the legal space in the Russian Federation. The role of Prosecutor's authorities and judicial bodies in ensuring constitutional legality and unity of legal space in Russia is shown.

Keywords: Constitution of the Russian Federation, principles of constitutional legality and unity of the legal space, Prosecutor's office, judicial authorities

For citation. Evdokimov V. B. Principles of the constitutional legality and unity of the legal space in the Russian legislation. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryya Humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2018, vol. 63, no. 4, pp. 497–501 (in Russian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-497-501

Конституционная законность – это «законность, основанная на действующем праве, на нормах конституции и конституционного права» [3, с. 83]. В Конституции Российской Федерации 1993 г. «прямых» норм, в которых непосредственно идет речь о конституционной законности и единстве правового пространства, не содержится. Вместе с тем любая конституционная норма – частица (элемент) конституционной законности, поскольку каждая из них порождает общественное отношение, охраняемое конституционной законностью и в совокупности формирующее единое пространство для правового государства.

В тексте Конституции Российской Федерации можно выделить ряд конституционных норм, в содержание и смысл которых заложена сущность конституционной законности и единства правового пространства. Так, в главе первой Конституции («Основы конституционного строя») указывается: «Конституция Российской Федерации имеет высшую юридическую силу, прямое действие и применяется на всей территории Российской Федерации. Законы и иные правовые акты, принимаемые в Российской Федерации, не должны противоречить Конституции Российской

© Евдокимов В. Б., 2018

Федерации» (ч. 1 ст. 15). Данное конституционное положение является основой, фундаментом для понятия конституционной законности, а реализация принципа верховенства Конституции в правовой системе российского государства – прямое действие ее положений – важнейший признак конституционной законности и единства правового пространства. В соответствии с ч. 2 ст. 15 Конституции Российской Федерации «органы государственной власти, органы местного самоуправления, должностные лица, граждане и их объединения обязаны соблюдать Конституцию Российской Федерации и законы». Смысловое содержание этой статьи закреплено в Конституции в общей форме публично-правового принципа, и, как верно отметил экс-председатель Конституционного Суда Российской Федерации М. В. Баглай, «… именно с этого начинается установление режима конституционной законности и всего правопорядка» [2, с. 81].

Принципы суверенного, демократического, социального и светского государства как элементы конституционной законности и единства правового пространства находят свое выражение в ст. 1, 4, 7, 14 Конституции Российской Федерации [4, с. 63–66]. В Конституции нет термина «суверенное государство», но в ч. 1 ст. 4 говорится о том, что «суверенитет Российской Федерации распространяется на всю ее территорию».

Важнейшей основой функционирования федеративного государства в России является единое правовое пространство, которое обеспечивается, прежде всего, верховенством федеральной Конституции на всей территории государства, в каждом субъекте Российской Федерации, каждом муниципальном образовании. Верховенство Конституции означает, что любой правовой акт, любое действие (бездействие) органов государственной власти или местного самоуправления, их должностных лиц должны соответствовать Конституции Российской Федерации. Нормативные правовые акты, а также действия должностных лиц соответствуют Конституции, если они приняты, построены согласно ее предписаниям. Верховенство Конституции обусловливается необходимостью обеспечить целостность и непротиворечивость всей системы нормативных правовых актов, в особенности тех из них, которые содержат правовые нормы с неопределенным сроком действия. Только так могут быть достигнуты главные цели любой демократической Конституции – гарантировать права и свободы человека и гражданина, определить пределы публичной власти, обеспечить демократическое и рациональное устройство этой власти, а также ее эффективное функционирование. Именно поэтому в Конституции России прямо установлено, что «Конституция Российской Федерации и федеральные законы имеют верховенство на всей территории Российской Федерации» (ч. 2 ст. 4). Глубокий смысл этого конституционного положения заключается в том, что данная норма не только обеспечивает верховенство Конституции, но и всего федерального права над правом субъектов Российской Федерации. Исключение составляет только приоритет законодательства субъектов Российской Федерации в пределах их собственных предметов ведения и полномочий, закрепленный в ст. 73, ч. 4 и 6 ст. 76 Конституции Российской Федерации.

Большое значение для конституционной законности и единства правового пространства имеет принцип федерализма, которому присуще разграничение предметов ведения и полномочий между Российской Федерацией и ее субъектами, осуществляемое в соответствии со ст. 71, 72, 73 Конституции Российской Федерации. В этой связи одним из приоритетов конституционной законности и единства правового пространства остается обеспечение режима разграничения предметов ведения и полномочий между федеральным Центром и его субъектами, предусматривающего свою «нишу» законотворческой деятельности каждого из двух уровней государственной власти. Представляется, что федеральный законодатель берет на себя порой неоправданно высокую нагрузку по нормативно-правовому регулированию вопросов, большая часть которых могла бы быть разрешена на уровне субъектов Российской Федерации. Основываясь на логике, заложенной конституционными нормами по предметам совместного ведения, федеральный законодатель должен устанавливать общие начала (рамки), иными словами, важнейшие и наиболее существенные положения, без детальной регламентации порядка реализации органами власти субъектов Федерации предоставленных им полномочий. Региональные власти наделены конституционным правом самостоятельно реализовывать предоставленные полномочия, наполняя их предметным содержанием. Поэтому вполне приемлемым способом для регулирования предметов, находящих-

ся в совместном ведении Российской Федерации и ее субъектов, является вариант, предусматривающий принятие рамочных федеральных законов по предметам, находящимся в совместном ведении, которые с учетом особенностей и потребностей субъекта Федерации получат развитие в региональном законодательстве. Необходимо подчеркнуть, что такой способ правового регулирования предметов совместного ведения полностью соотносится с положениями ч. 2 ст. 76 Конституции России. В данном случае речь идет о разработке и принятии федеральным законодателем по перечисленным в ст. 72 Конституции Российской Федерации предметам ведения федеральных законов (кодексов), которые носили бы рамочный характер и устанавливали основы правового регулирования, в пределах которых органы государственной власти субъектов Федерации осуществляли бы собственное правовое регулирование.

Вносимые изменения в федеральное законодательство, формирующее единство правового пространства, требуют соответствующей корректировки законов и других нормативных правовых актов со стороны органов законодательной и исполнительной власти субъектов Российской Федерации, что, соответственно, влияет на интенсификацию регионального правотворчества[1].

Основа правовой концепции конституционной законности – существование демократического государства, юридическая и фактическая стороны которого находят свое выражение в законодательном урегулировании и фактическом функционировании институтов представительной демократии.

Концепция социального государства является одним из важных социальных положений конституционной законности. Далеко не все принципы социального государства закреплены в прямой словесной форме в Конституции Российской Федерации, поскольку фактически это невозможно сделать ввиду их многочисленности. Вместе с тем некоторые из них вычленяются на основе анализа и синтеза внутреннего содержания конституционного текста. Так, например, о минимальном размере оплаты труда и праве каждого на защиту от безработицы говорится в ч. 3 ст. 37 Конституции Российской Федерации. Отдельные принципы социального государства содержатся в федеральных законах, принятых в развитие конституционных положений (принцип социального партнерства – в ст. 27 Трудового кодекса Российской Федерации, принцип социальной справедливости – в ст. 9 Федерального закона от 11.07.2001 г. № 95-ФЗ «О политических партиях» и др.). Конституционная законность как конституционный принцип светского государства реализуется через положения Федерального закона от 26.09.1997 г. № 125-ФЗ «О свободе совести и религиозных объединениях», а также в иных правовых актах, принятых в соответствии с названным конституционным принципом.

Помимо указанных положений о правовых концепциях суверенного, демократического, социального и светского государства, конституционная законность в современных условиях имеет социально-экономические, политические, духовные и юридические аспекты, которые находят свое выражение в принципах, закрепленных непосредственно в Конституции Российской Федерации. Речь идет, например, о ст. 2 Конституции, которая установила, что «… человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства». Такие и подобные принципы выделяются также из смысла положений Конституции Российской Федерации и становятся, прежде всего, объектом обеспечения конституционной законности [4, с. 61].

Необходимо вновь подчеркнуть, что конституционная законность и единство правового пространства находят свое конкретное воплощение, по сути, во всех конституционных нормах, поскольку любое положение Конституции Российской Федерации (Основного закона) создает правовое начало для создания норм федеральных конституционных законов, федеральных законов и законов субъектов Российской Федерации, иных нормативных правовых актов. При этом главное условие их принятия и действия – все эти правовые акты должны находиться в рамках конституционной законности и единого правового пространства страны. Каждый закон должен быть согласован с Конституцией, а подзаконный нормативный правовой акт – с Конституцией и законом.

Конституционными основами единства правового пространства служат положения ч. 2 ст. 4 Конституции Российской Федерации, согласно которым Конституция и федеральные законы имеют вер-

[1] Так, например, в 2011 г. на региональном уровне было принято 11 853 закона, в 2013 г. – 11 679, в 2015 г. – 16 285, в 2017 г. – 10 049 (согласно данным информационно-справочной системы «КонсультантПлюс: Сводное региональное законодательство» по состоянию на 15.03.2018 г.).

ховенство на всей территории России, а также ч. 5 ст. 76 Конституции Российской Федерации, устанавливающая, что законы и иные нормативные правовые акты субъектов Российской Федерации не могут противоречить федеральным законам. В случае противоречия между федеральным законом и иным правовым актом, изданным в Российской Федерации, действует федеральный закон.

Укрепление конституционной законности и единства правового пространства является необходимым условием сохранения целостности Российской Федерации и формирования эффективной государственной власти. В этой связи важной составляющей является наличие действенного механизма обеспечения и защиты верховенства Конституции Российской Федерации. Основными элементами этого механизма на федеральном уровне являются Президент, Федеральное Собрание, Правительство, Конституционный Суд Российской Федерации. Особая роль в данном механизме отведена в России органам прокуратуры и органам юстиции, одной из специфических функций которых является обеспечение верховенства Конституции Российской Федерации в системе законов и иных нормативных правовых актов, ее прямого действия в регулировании общественных отношений на всей территории Российской Федерации.

Исходя из полномочий, которыми на основании действующего законодательства наделены органы государственной власти и их должностные лица, методы и способы укрепления конституционной законности и единства правового пространства различны и многообразны. К их числу, в частности, можно отнести правовую и антикоррупционную экспертизы нормативных правовых актов и их проектов; судебный конституционный контроль; прокурорский надзор за конституционной законностью; правотворчество; правовой мониторинг.

Перечисленные полномочия в зависимости от государственных органов иногда пересекаются. К примеру, органами прокуратуры, помимо надзора за конституционной законностью, законностью нормативных правовых актов, проводится антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов, их проектов, а также мониторинг правоприменения законодательства; прокуроры в пределах предоставленных полномочий участвуют в правотворчестве. Министерством юстиции России и его региональными органами осуществляется проведение правовой и антикоррупционной экспертиз нормативных правовых актов и их проектов; Минюст России также участвует в правотворчестве и организует мониторинг правоприменения законодательства.

Важное значение для обеспечения конституционной законности в стране имеет конституционно-правовая ответственность органов законодательной и исполнительной власти субъектов Российской Федерации и их руководителей, которые принимают противоречащие Конституции Российской Федерации нормы и положения региональных конституций (уставов), законов либо не исполняющих прямые конституционные требования, а также решения Конституционного Суда Российской Федерации. Несмотря на то что некоторые нормы конституционно-правовой ответственности содержатся в федеральных конституционных Законах «О Правительстве Российской Федерации», «О Конституционном Суде Российской Федерации», федеральных Законах «О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации», «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации», целостный законодательно закрепленный механизм привлечения региональных органов государственной власти субъектов Российской Федерации и их должностных лиц к конституционно-правовой ответственности пока не создан. В связи с этим по-прежнему остро стоит вопрос разработки специального закона о конституционно-правовой ответственности, который периодически обсуждается с середины 1990-х гг. Так, специалисты в области конституционного права предлагают принять общий федеральный закон или несколько специальных законов о конституционно-правовой ответственности в отдельных сферах жизни российского государства и общества. Появление указанного законодательства позволит конкретизировать конституционные нормы о конституционно-правовой ответственности, как это сделано в нашей стране применительно к другим видам юридической ответственности (уголовной, гражданской, административной). Принятие такого закона (законов), несомненно, окажет позитивное влияние на состояние конституционной законности и единства правового пространства в Российской Федерации.

Необходимо также отметить, что большое значение в обеспечении конституционной законности в стране в последние годы приобретает соотношение российского законодательства с общепризнанными принципами и нормами международного права и международными договорами. Общие положения, принципы и нормы, относящиеся к основам суверенитета, независимости и конституционного строя Российской Федерации, обеспечиваются и сохраняются прежде всего федеральной Конституцией. Изложенное выше влечет за собой начало верховенства Конституции и в сфере международных отношений, конструктивного сосуществования международного права и российских отраслей права[2]. Практическая реализация Президентом, Парламентом, Правительством, Конституционным Судом Российской Федерации их конституционных полномочий является формой воплощения воли народа и суверенитета государства, положений и норм федеральной Конституции в сфере международных отношений. Нормы международного права, являясь составляющими одной из отраслей современного права, в случаях применения каким-либо государством преломляются через призму его собственного национального суверенитета. Суверенитет, согласно ст. 3, 4, 5, 15 (ч. 1), 67 и 79 Конституции Российской Федерации, предполагающий верховенство, независимость и самостоятельность государственной власти, полноту законодательной, исполнительной и судебной власти государства на его территории и независимость в международном общении, представляет собой необходимый качественный признак Российской Федерации как государства, характеризующий ее конституционно-правовой статус. На основе анализа ст. 15 Конституции Российской Федерации можно утверждать, что международные договоры стоят выше законов, но ниже положений, закрепленных в Конституции, которые не могут изменяться никакими международными нормами и договорами.

В связи с изложенным для более четкого определения места решений Европейского суда по правам человека (ЕСПЧ), например, в российском законодательстве, а также для исключения возможных коллизий между решениями ЕСПЧ и высшими судебными органами Российской Федерации существует объективная необходимость в разработке и принятии специального федерального закона. Этот закон должен содержать правовые нормы о месте международных договоров, решений ЕСПЧ, а также других международных судов в системе источников российского права и их реализации на территории Российской Федерации.

Список использованных источников

1. Конституция Российской Федерации // Рос. газета. – 1993. – 25 декабря. – № 237.

2. Баглай, М. В. Конституционное право Российской Федерации / М. В. Баглай. – М.: Норма, 2006. – 784 с.

3. Хабриева, Т. Я. Конституционная реформа в современном мире / Т. Я. Хабриева. – М.: Наука, 2016. – 320 с.

4. Хабриева, Т. Я. Конституция и законность / Т. Я. Хабриева // Законность в Российской Федерации. – М.: Контракт, 2008. – С. 59 – 73.

References

1. The Constitution of the Russian Federation. *Rossiiskaya gazeta* [Russian newspaper], 1993. December 25, no. 237 (in Russian).

2. Baglay M. V. *Constitutional Law of the Russian Federation*. Moscow, Norma Publ., 2006. 784 p. (in Russian).

3. Khabrieva T. Ya. *Constitutional reform in the modern world*. Moscow, Nauka Publ., 2016. 320 p. (in Russian).

4. Khabrieva T. Ya. Constitution and legality. *Legitimacy in the Russian Federation*. Moscow, Kontrakt Publ., 2008, pp. 59–73 (in Russian).

Сведения об авторе

Евдокимов Вячеслав Борисович – доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник НИИ Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации (ул. 2-я Звенигородская, 15, 123022, Москва, Российская Федерация). E-mail: vevdokimov@list.ru

Information about the author

Vyacheslav B. Evdokimov – D. Sc. (Law), Professor, Chief Research fellow, Research Institute of the Academy of the Prosecutor General's office of the Russian Federation (15 Zvenigorodskaya second Str., Moscow 123022, Russia). E-mail: vevdokimov@list.ru

[2] Конституция Российской Федерации не предусматривает возможность деления суверенитета России с международным сообществом, что получило отчетливое выражение в Постановлении Конституционного Суда Российской Федерации от 09.07.2012 г. № 17-П по делу о проверке конституционности Протокола о присоединении России к Марракешскому соглашению об учреждении ВТО. Указанная позиция была вновь подтверждена в Постановлении Конституционного Суда Российской Федерации от 19.04.2016 г. № 12-П по делу «Ангчугов и Гладков против России».

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЭКАНОМІКА
ECONOMICS

УДК 061.1
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-502-509

Поступила в редакцию 07.08.2018
Received 07.08.2018

В. И. Бельский, П. Н. Пекутько, Д. В. Примшиц, Л. Г. Тригубович

Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНОГО ПОИСКА ИНСТИТУТА ЭКОНОМИКИ НАН БЕЛАРУСИ

Аннотация. Представлена информация об основных вехах в истории становления и развития Института экономики Национальной академии наук Беларуси, кратко описаны ключевые результаты исследовательской деятельности ученых.

Ключевые слова: Институт экономики, Национальная академия наук Беларуси, фундаментальные и прикладные научные исследования, социально-экономическое развитие

Для цитирования: Эволюция научного поиска Института экономики НАН Беларуси / В. И. Бельский [и др.] // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2018. – Т. 63, № 4. – С. 502–509. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-502-509

V. I. Belski, P. N. Piakutska, D. V. Primschitz, L. G. Trigubovich

Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

EVOLUTION OF THE SCIENTIFIC SEARCH OF THE INSTITUTE OF ECONOMICS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

Abstract. The article presents information about the main milestones in developmental and formation history of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, the key results of research activities of scientists are briefly described.

Keywords: Institute of Economics, National Academy of Sciences of Belarus, basic and applied research, social and economic development

For citation: Belski V. I., Piakutska P. N., Primschitz D. V., Trigubovich L. G. Evolution of the scientific search of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2018, vol. 63, no. 4, pp. 502–509 (in Russian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2018-63-4-502-509

Беларусь – суверенное государство, которое проводит самостоятельную экономическую политику исходя из национальных интересов и приоритетов социально-экономического развития. Значительный вклад в ее формирование вносит отечественная экономическая наука, которая обеспечивает производство и распространение научных знаний, разработку средств и методов исследований, анализ динамики экономических процессов и эффективности применяемых мер регулирования, формирует базис для обстоятельной проработки направлений стратегии экономического развития страны.

Научное обоснование выступает одним из важнейших факторов определения целей экономической политики, оптимального выбора и результативного использования необходимых для их достижения инструментов и механизмов. Научное сопровождение требуется и при осуществлении текущего анализа экономической ситуации, разработке экономических прогнозов, выработ-

ке мер по корректировке экономической политики и т. д. В данной связи научные организации экономического профиля являются высоко востребованными во всех современных государствах, которые реализуют эффективные модели экономического развития [2–4].

Институт экономики Национальной академии наук Беларуси – ведущий центр научных исследований Республики Беларусь в области экономики, одно из старейших учреждений страны. Более 85 лет Институт экономики проводит фундаментальные и прикладные исследования по проблемам и перспективам социально-экономического развития, а также обеспечивает научно-аналитическое сопровождение управленческих решений, принимаемых на государственном уровне.

Институт создан 29 марта 1931 г. на базе ранее существовавших в структуре Белорусской Академии наук структурных подразделений (кафедры кооперации и коллективизации, кафедры экономической географии и кафедры теории штандорта), а также Института экономики Госплана Белорусской Советской Социалистической Республики и экономического отдела Института промышленности [3].

Основными задачами нового учреждения стали установление производственного профиля БССР в отраслевой структуре народного хозяйства СССР, в том числе определение и последующая разработка проблем специализации промышленности и сельского хозяйства республики, разработка проблем колхозного строительства, методов и принципов социалистического планирования. Первым директором Института стал академик И. А. Петрович, в 1932 г. его сменил Т. Ф. Домбаль, занимавший эту должность до 1935 г.

Институту экономики Правительством республики и Президиумом НАН БССР был поставлен ряд задач, в комплексе определяющих специализацию белорусской экономики с учетом ее ресурсного и природно-географического потенциала. Под руководством Т. Ф. Домбаля была разработана Программа, в которой определены методологические принципы размещения производительных сил республики на основе имеющихся природных и производительных ресурсов, комбинирования и географического подтверждения размещения производств по последовательным стадиям обработки сырья. Также в программе обосновывались методологические подходы к анализу функционирования районов республики в рамках единого народнохозяйственного комплекса. Данная работа стала основой определения специализации белорусской экономики в рамках народного хозяйства СССР [8].

В качестве других важных направлений исследований, которые проводились в институте, были выделены: разработка проблем колхозного строительства, методов и принципов социалистического планирования. Значительное внимание уделялось вопросам промышленного строительства.

Масштабные исследования, посвященные изучению ресурсной базы экономики БССР, воплотились в фундаментальных работах по экономической географии Беларуси, осуществленных под руководством профессора Я. Г. Ракова, сменившего в 1935 г. Т. Ф. Домбаля на посту директора Института экономики. Вместе с этими направлениями в институте разрабатывались проблемы организации управления и размещения промышленности и сельскохозяйственного производства, внедрения в народное хозяйство принципа госрасчетов, снижения себестоимости продукции, повышения производительности труда [3].

30-е гг. XX в. ознаменованы активным участием Института в разработке второго пятилетнего плана развития народного хозяйства БССР, составлении Атласа БССР, изучении проблем «Большого Днепра», а также региональных особенностей экономики республики. Результаты исследований нашли отражение в коллективных трудах «Все районы БССР» и «Экономическая география БССР». В этот период в Институте были выработаны ключевые теоретико-методологические подходы к изучению проблем функционирования единого народнохозяйственного комплекса, которые стали основой Программы комплексного экономического изучения районов БССР (1933) и получили свое развитие в фундаментальных и прикладных исследованиях в 1950–1980-е гг. [1–8].

Вторая половина 1930-х гг. стала трагичной для Института экономики, который был упразднен в январе 1938 г. по результатам расследования НКВД «как неоправдавший себя», а исследо-

вания 1932–1937 гг. признаны «вредительскими», направленными на сбор «шпионских сведений о Беларуси».

Вновь функционировать в составе Академии наук Институт экономики начал в феврале 1940 г. в соответствии с решением СНК БССР, а в апреле 1945 г. Институт в полной мере возобновил проведение экономических исследований. Основное внимание было направлено на решение проблем максимально быстрого и эффективного послевоенного восстановления народного хозяйства, обоснования размещения производительных сил и экономической географии Белорусской ССР. Исследования проводились в трех секторах: экономики промышленности, экономики сельского хозяйства, экономики лесного хозяйства. В первые послевоенные годы Институт экономики возглавляли С. Н. Малинин (1946–1947) и член-корреспондент АН БССР И. М. Качур (1947–1951). Одним из основных трудов, в котором воплотились результаты исследований того периода, стала коллективная монография «Белорусская ССР. Очерки экономической географии» под редакцией Г. Ковалевского и Я. Ракова.

1950–1960-е гг. ознаменовались бурным развитием в Беларуси ведущих отраслей промышленности: машиностроения, металлообработки, приборостроения. Это потребовало расширения поля научных исследований, проводимых Институтом экономики. Кроме разработок в области сельского хозяйства (труды Ф. Мартинкевича, И. Качуро, В. Медведева, Л. Черныша, В. Большаковой) и других отраслей экономики (Я. Гольбин, Б. Пашкевич, В. Мухина), усилия белорусской экономической науки были сосредоточены на решении задач по совершенствованию государственного планирования (В. Клецкий, О. Пашкевич, В. Хрипач), денежно-кредитных отношений, ускорению научно-технического прогресса, повышению эффективности основных фондов и капитальных вложений (Н. Ведута) и др. Большое внимание уделялось изучению мировой экономики и истории развития народного хозяйства республики, использованию трудовых ресурсов (Г. Ковалевский, Э. Лутохина, Н. Герасимов, В. Дриц, М. Кунявский, В. Шахотько). Одним из важнейших документов того времени, имеющих государственное значение и прикладной характер, является разработка «Экономическое обоснование Генеральной схемы осушения и освоения болот и заболоченных земель Полесской низменности» (1955 г.) [3–5].

Во второй половине 1960-х гг. Институтом были разработаны практические рекомендации для использования в народном хозяйстве, которые после рекомендации Межведомственной комиссией Госплана СССР стали основой массового перевода предприятий на новую систему планирования и экономического стимулирования.

Новый импульс развития белорусская наука получила в 1964 г., когда академический Институт экономики возглавил Ф. С. Мартинкевич. В этот период изучались вопросы повышения эффективности сельскохозяйственного производства, его расположения и специализации. Были разработаны теоретические положения и практические рекомендации в данном направлении, которые стали основой комплексного развития и территориальной организации сельского хозяйства республики.

В 1970-е гг. исследования, проводимые Институтом, приобрели системный характер. Исследовались категории и законы распределительных отношений при социализме, особенности действия закона стоимости, критерии определения себестоимости, форм чистого дохода и необходимого продукта (Г. Т. Ковалевский, Э. А. Лутохина, Н. В. Герасимов, В. И. Дриц, М. С. Кунявский). Большое внимание уделялось анализу инвестиционной политики развитых стран в развивающийся мир (В. В.Гаврилюк). Отдельным направлением развития экономической науки стали исследования по экономической истории Беларуси, которые охватили практически 100-летний ее период (В. И. Дриц, З. И. Гиоргидзе, В. В. Болбас). Была разработана комплексная программа «Повышение эффективности общественного производства Белоруссии на основе интенсификации», охватывающая вопросы материального стимулирования, ценообразования, эффективности капиталовложений, повышения производительности труда, ускорения научно-технического прогресса, совершенствования планирования и управления. Одним из документов рассматриваемого периода, имеющим государственное значение, стал Прогноз комплексного использования природных ресурсов и развития производительных сил белорусского Полесья до 1990 г. [3–5].

В этот период научный поиск ученых Института сосредоточился в фундаментальных работах, охватывающих проблематику социально-экономической эффективности общественного производства и ее повышения. Были обоснованы критерии и разработана система показателей эффективности общественного производства республики, выявлены факторы, оказывающие влияние на трудоемкость, материалоемкость и фондоемкость производства. Активно изучались проблемы эффективности капитальных вложений и основных фондов.

Разработка методологических и методических вопросов планирования и управления научно-техническим прогрессом проводилась под руководством Ф. А. Дронова. Был подготовлен ряд методических документов по определению эффективности новой техники и совершенствованию стимулирования научно-технического прогресса. Положено начало изучению проблем экономики научных исследований. Под руководством И. И. Сержинского ученые разработали методические рекомендации по определению экономической эффективности использования в народном хозяйстве результатов научно-исследовательских работ [5].

Под руководством А. Д. Павловой, Л. В. Козловской в Институте экономики продолжалась разработка проблем развития и размещения производительных сил. Была создана инфраструктурная концепция размещения промышленности, разработаны критерии социально-экономической оптимизации территориальной концентрации промышленности, обозначены предложения по совершенствованию учета социальных факторов при размещении производства.

В 1980-е гг. исследования Института экономики были сконцентрированы на трех направлениях: совершенствование хозяйственного механизма на региональном уровне; повышение социально-экономической эффективности производства; разработка Комплексной программы НТП Белорусской ССР на 20 лет. В этих рамках продолжились исследования по проблемам совершенствования хозяйственного механизма (П. А. Капитула, И. А. Михайлова-Станюта), эффективности производственного потенциала республики, ценообразования, экономики научных исследований (И. И. Сержинский), территориальной организации (П. Г. Никитенко, В. С. Фатеев). Значительное место занимали исследования проблем совершенствования социальной инфраструктуры как фактора повышения эффективности производства (А. Д. Павлова) [3–5].

Ключевым документом, разработанным Институтом экономики при участии более 150 организаций-соисполнителей в 1985 г., стала комплексная программа научно-технического прогресса БССР на 1986–2005 гг. В ней обосновывалась долгосрочная стратегия осуществления единой научно-технической политики, содержался прогноз обобщающих показателей экономического и социального развития республики на 20 лет.

Приобретение Беларусью независимости потребовало от Института экономики решения новых задач, связанных как с перестройкой функционирования экономики в изменившейся макроэкономической среде, так и с ее переходом на рыночные отношения. Была поставлена задача по разработке государственной модели экономического развития суверенной Беларуси, включающая комплекс решений по реформированию собственности, формированию рынков труда и финансов, макроэкономическому регулированию происходящих процессов преобразования национальной экономики.

В сложные для отечественной науки годы после распада Советского Союза Институту экономики удалось не только сохранить свой научный потенциал, но и сыграть существенную роль в определении путей социально-экономического развития независимой Беларуси. Научные исследования института базировались на лучших традициях советской науки и впитали достижения мировой экономической мысли. Осуществлялись фундаментальные разработки по проблемам отношений собственности, стратегии развития экономики, формированию рыночной инфраструктуры, региональной экономики, экономики науки и инновационного развития, эколого-экономической тематике и др.

Во второй половине 90-х гг. XX века Институт выполнял функции координатора и основного исполнителя по государственной программе фундаментальных исследований «Теоретические основы национальной модели экономики Республики Беларусь и механизм ее регулирования». Ключевыми разработками стали Концепция по привлечению иностранных инвестиций в реальный сектор экономики, Национальная программа развития экспорта на 2000–2005 гг., Национальная

программа развития туризма Республики Беларусь на 2001–2005 гг. (под руководством П. Г. Никитенко и В. Ф. Медведева) [5].

В настоящее время Институт экономики представляет собой мощный научно-аналитический центр Беларуси, выполняющий комплексные системные исследования по экономической проблематике, в том числе в области внешнеэкономической деятельности, инновационного и социально-экономического и демографического развития, реализации макроэкономической политики, энергоэффективности, обоснования белорусско-китайского торгово-экономического сотрудничества и правового обеспечения социально-экономического развития. Здесь сформировались важнейшие национальные экономические школы: экономической теории, макроэкономики, инновационной экономики, мировой экономики и международных экономических отношений, региональной экономики. Значительный экспертный потенциал позволяет Институту экономики определять перспективные направления развития белорусской экономической модели на основе научного обоснования механизмов роста конкурентоспособности белорусской экономики в условиях глобализации и ускорения темпов научно-технического прогресса [7].

Деятельность Института экономики НАН Беларуси на протяжении более 85 лет оказывает значимое влияние на формирование и реализацию экономической политики белорусского государства. Масштаб разрабатываемой экономической проблематики и высокий уровень проводимых исследований позволили Институту экономики стать наиболее влиятельной в Беларуси исследовательской организацией экономического профиля. Институт неоднократно выступал головной организацией в ряде государственных программ научных исследований. В частности, в 2011–2015 гг. большинство проводимых исследований осуществлялось в рамках государственной программы научных исследований «История, культура, общество, государство», где Институт экономики выступал головной организацией подпрограммы «Научное обоснование механизмов роста конкурентоспособности белорусской экономики в условиях глобализации» («Экономика») [2].

Результатами выполнения НИР стала разработка теоретических положений, новых для белорусской экономической науки. Были обоснованы: стратегия совершенствования макроэкономического регулирования на основе сбалансированного использования инструментов стимулирования экономического роста и ограничения инфляции с учетом влияния институциональных факторов; направления внедрения рыночных механизмов в сферу предоставления социальных услуг, в том числе на основе использования смешанных форм финансирования (частно-государственное партнерство). Учеными Института разработаны: концепция проведения антиинфляционной политики, учитывающая институциональные факторы и направленная на комплексное противодействие инфляции спроса, инфляции предложения и институциональной инфляции; концептуальная модель национальной инновационной системы (НИС), представленная в виде многомерной матрицы, нелинейно совмещающей взаимодействующие материальные (организации науки, образования, производства, субъекты инновационной инфраструктуры и органы госуправления) и нематериальные компоненты (инновационная культура, институты инновационного развития, объекты интеллектуальной собственности, рынок научно-технической продукции); концептуальные подходы к определению критериев и индикаторов эффективности функционирования НИС, в том числе раскрыты институциональные аспекты ее формирования, а также специфика инновационной деятельности в региональном контексте [2; 5].

В 2016–2020 гг. Институт экономики определен головной организацией-исполнителем подпрограммы «Экономика» Государственной программы научных исследований «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества». К важнейшим результатам выполнения ГПНИ текущего периода относятся: развитие теоретико-методологических основ использования институциональных инструментов для повышения эффективности государственного регулирования национальной экономики; методические рекомендации по оценке устойчивости внешнеторгового сектора экономики страны к структурным рискам; методика оценки устойчивости внешней торговли к структурным рискам по уровню товарных, страновых рисков и сбалансированности; методическая схема рейтинговой интегральной оценки странового внешнеэкономического риска; методика анализа процессов импортозамещения, основанная на одновременном исследовании прямых и косвенных эффектов импортозамещения; методологические подходы к выбору крите-

риев и методов оценки ускоренного развития сектора услуг в экономике; методология развития сетевых форм организации сферы услуг на региональном и отраслевом уровнях.

В качестве организации-исполнителя Институт также выполняет задания государственных программ научных исследований «Научное обеспечение безопасности и защиты от чрезвычайных ситуаций», «Качество и эффективность агропромышленного производства», государственной научно-технической программы «Агропромкомплекс – устойчивое развитие».

Институт экономики осуществляет широкий спектр экономических исследований, имеющих прикладной характер, проводимых по заказу органов государственного управления и в интересах субъектов хозяйствования.

Основными направлениями деятельности Института экономики является проведение научных исследований по разработке механизмов роста конкурентоспособности белорусской экономики в условиях глобализации. Научная деятельность организации фокусируется на проведении исследований по следующим направлениям:

1) теория и методология развития национальной социально-экономической модели;

2) институциональные и финансовые механизмы в системе макроэкономического регулирования;

3) теория и механизмы формирования эффективной национальной инновационной системы;

4) научные основы внешнеэкономической стратегии Республики Беларусь;

5) социальные процессы в экономическом развитии;

6) правовое обеспечение социально-экономического развития.

За последние годы Институтом экономики разработаны: Программа развития логистической системы до 2015 г., Национальные программы развития экспорта Республики Беларусь на 2001–2005, 2006–2010 и 2011–2015 гг., Комплексная программа развития сферы услуг в Республике Беларусь на 2006–2010 гг., Комплексный прогноз научно-технического прогресса Республики Беларусь на 2011–2030 гг. с более подробным его обоснованием на 2011–2015 гг., проекты Программы развития оптовой торговли потребительскими товарами и продукцией производственно-технического назначения в Республике Беларусь на 2008–2010 гг., Программы развития внутренней торговли Республики Беларусь на 2011–2015 гг., Программы развития бытового обслуживания населения Республики Беларусь на 2011–2015 гг., комплекс карт социально-экономической и экологической реабилитации и устойчивого развития территорий, потерпевших в результате аварии на ЧАЭС, Показатели по оценке результатов научной деятельности в области естественных, технических и гуманитарных наук и Методические рекомендации по оценке эффективности научных, научно-технических и инновационных разработок [2–5].

Также результаты исследований, проведенных Институтом экономики НАН Беларуси, были востребованы при подготовке Концепции национальной безопасности Республики Беларусь, Концепции регионального развития до 2015 г., Национальной программы демографической безопасности страны на 2011–2015 гг.; Стратегии развития банковского сектора экономики Республики Беларусь на 2011–2015 гг., при подготовке изменений и дополнений в Банковский кодекс Республики Беларусь, проектов Республиканской программы по эффективному использованию водных ресурсов и Стратегии развития энергетического потенциала Республики Беларусь и многих других официальных документов [2].

Институт экономики является одним из разработчиков Стратегии «Наука и технологии: 2018–2040» – ключевого документа, одобренного II Съездом ученых Республики Беларусь, в котором определены концептуальные направления развития страны в целях обеспечения нового качества роста экономики и выхода на мировой уровень конкурентоспособности в целевых сегментах.

Востребованность результатов исследований Института подтверждается их внедрением в органах государственного управления и организациях Республики Беларусь, в том числе в деятельности Администрации Президента Республики Беларусь, Совета Министров Республики Беларусь, Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь, Министерства финансов, Министерства экономики, Государственного комитета по науке и технологиям, Департамента внешнеэкономической деятельности Министерства иностранных дел, Мингорисполкома, Мин-

ского городского территориального фонда государственного имущества, Комитета по труду, занятости и социальной защите Миноблисполкома, ГПО «Белэнерго» и др. [6].

Наряду с выполнением крупных фундаментальных и прикладных исследований Институт в текущем режиме осуществляет научное и экспертно-аналитическое сопровождение государственных органов управления: проводит научную экспертизу проектов нормативных актов экономической направленности; готовит научно-аналитические и справочные материалы о развитии национальной экономики и отдельных ее сфер, обзоры мировых и региональных товарных рынков, в том числе экономической ситуации в странах, являющихся наиболее важными партнерами Беларуси; вносит предложения по вопросам формирования и реализации экономической политики Беларуси. Это направление является важной составляющей деятельности Института, который по поручениям профильных органов государственного управления ежегодно готовит более 200 аналитических докладов, справочно-аналитических записок, заключений и предложений по актуальным вопросам экономического развития страны и проектам государственных решений в экономической сфере, планируемых к утверждению [1].

Итогом широкого спектра исследований, проведенных в последние годы, стало опубликование сотрудниками Института ряда крупных монографий: «Социально-экономическая модель: становление и развитие: теория, методология, практика», «Беларусь 2020: наука и экономика: Концепция комплексного прогноза научно-технического прогресса и приоритетных направлений научно-технической деятельности в Республике Беларусь на период до 2020 года», «Внешнеэкономическая стратегия Республики Беларусь: теоретические и практические аспекты», «Научный прогноз экономического развития Республики Беларусь до 2030 года», «Концептуальные основы развития интеграционных связей на уровне регионов стран–членов Евразийского экономического союза», «Сектор услуг Беларуси: проблемы и перспективы развития», «Энергоэффективность экономики Беларуси», «Теоретические и практические основы экономической интеграции регионов стран–членов ЕАЭС: на примере участия Республики Беларусь», «Национальный суверенитет и эффективность внешнеэкономической деятельности», «Актуальные направления повышения эффективности сельского хозяйства региона (на примере Могилевской области)», «Альтернативные энергоносители на автотранспорте: эффективность и перспективы», «Правовая система обеспечения суверенитета Республики Беларусь», «Государственное регулирование институционального развития экономики Беларуси», «Экспорт в системе реализации стратегии национального суверенитета Республики Беларусь: оценки и прогнозные ориентиры – 2030», «Механизм стимулирования взаимных инвестиций Республики Беларусь и государств–членов Евразийского экономического союза», «Экспорт медицинских услуг Беларуси: тенденции развития и направления стимулирования», «Направления развития инновационной сферы Республики Беларусь», «ВТО и Беларусь: нормы и направления взаимодействия», «Макроэкономическая эффективность привлечения прямых иностранных инвестиций в Республику Беларусь», «Организационно-методический комплекс формирования системы обеспечения безопасности внешней экономической деятельности экспортно-ориентированных предприятий», «Прогнозирование и экономическое программирование в системе реализации национального суверенитета», «Формирование и регулирование социально-трудовых отношений в условиях транзитивной экономики».

Высокий уровень вовлеченности Института в процессы формирования экономической политики государства, разработку и корректировку механизмов текущей модернизации и обоснование направлений перспективного развития Беларуси обусловлен спецификой его деятельности, объединяющей проведение фундаментальных и прикладных исследований в области экономики и подготовку практико-ориентированных предложений по стратегии и тактике экономического развития страны в рамках экспертно-аналитического обеспечения органов государственного управления. Это обеспечивает актуальность решаемых научных задач и высокую востребованность результатов деятельности Института с точки зрения потребностей национальной экономики, а также максимальную согласованность и комплементарность выполняемых функций, которые проявляются, прежде всего, в выборе тематики фундаментальных и прикладных исследований.

Список использованных источников

1. Национальная академия наук Беларуси: энциклопедический справочник / редкол.: В. Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларус. навука, 2017. – С. 252–253.

2. Дайнеко, А. Е. Научное обеспечение социально-экономического развития Республики Беларусь / А. Е. Дайнеко, П. Н. Пекутько // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2014. – № 1. – С. 113–118.

3. Аддзяленне гуманітарных навук і мастацтваў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі: (да 75-годдзя з дня заснавання) / Нац. акад. навук Беларусі; рэдсавет: А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Минск: Беларус. навука, 2011. – С. 210–237.

4. Клюня, В. Л. История экономических учений: курс лекций / В. Л. Клюня, А. В. Черновалов, Ж. В. Черновалова. – Минск: БГУ, 2016. – С. 336–347.

5. Институт экономики Национальной академии наук Беларуси: офиц. сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: //economics.basnet.by/index/12.

6. Пекутько, П. Н. Горизонты развития белорусской экономики / П. Н. Пекутько // Наука и инновации. – 2016. – № 5 (159). – С. 58–62.

7. Пекутько, П. Н. Экономическая наука Беларуси: тематическая направленность и функциональная специализация / П. Н. Пекутько // Вестн. Белорус. гос. экон. ун-та. – 2015. – № 1. – С. 15–21.

8. Галерея экономистов: Институт экономики Национальной академии наук Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ekonomika.by/ekonomisty?start=336.

References

1. Gusakov V. G. (ed.) [et al.] *The National Academy of Sciences of Belarus: encyclopedic reference book*. Minsk, Belaruskaya Navuka Publ., 2017, pp. 252–253 (in Russian).

2. Daineko A. E., Piakutska P. N. Scientific support of the social and economic development of the Republic of Belarus. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2014, no. 1, pp. 113–118 (in Russian).

3. Kavalenia A. A. (ed.) [et al.] *Department of the Humanities and Arts of the National Academy of Sciences of Belarus: (on the occasion of the 75th anniversary of the foundation).* Minsk, Belaruskaya Navuka Publ., 2011, pp. 210–237 (in Russian).

4. Klyunya V. L., Chernovalov A. V., Chernova Zh. V. *History of economic doctrines.* Minsk, Belarusian State University, 2016, pp. 336–347 (in Russian).

5. *Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus*. Available at: http: //economics.basnet.by/index/12. (in Russian).

6. Piakutska P. N. Horizons of development of the Belarusian economy. *Nauka i innovatsii = Science and Innovations,* 2016, no. 5 (159), pp. 58–62 (in Russian).

7. Piakutska P. N. Economic Science of Belarus: Thematic Direction and Functional Specialization. *Vesnik Belaruskaga dzyarzhaŭnaga ekanamichnaga universiteta = The BSEU herald,* 2015, no. 1, pp. 15–21(in Russian).

8. *Gallery of economists: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus*. Available at: http:// ekonomika.by/ekonomisty?start=336.

Информация об авторах

Бельский Валерий Иванович – кандидат экономических наук, доцент, директор Института экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: director@economics.basnet.by

Пекутько Пётр Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, заместитель директора Института экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: piakucka@economics.basnet.by

Примшиц Дмитрий Витольдович – кандидат экономических наук, заместитель директора по научной и инновационной работе Института экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: piakucka@economics.basnet.by

Тригубович Лариса Геннадьевна – заведующий сектором инновационного развития экономики Института экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: trigubovich@economics.basnet.by

Information about the authors

Valery I. Belski – Ph. D. (Econ.), Assistant Professor, Director of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: director@economics.basnet.by

Piotr N. Piakutska – Ph. D. (Econ.), Assistant Professor, Deputy Director of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: piakucka@economics.basnet.by

Dmitry V. Primschitz – Ph. D. (Econ.), Deputy Director for research and innovation of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: piakucka@economics.basnet.by

Larisa G. Trigubovich – Head of Section of innovative economic development, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: trigubovich@economics.basnet.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ
BELARUSIAN SCIENTISTS

ВИТАЛИЙ ФЕДОСОВИЧ МЕДВЕДЕВ
(К 90-летию со дня рождения)

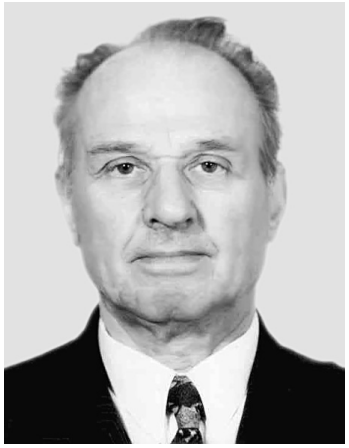

Виталий Федосович Медведев – известный ученый в области экономики, моделирования и прогнозирования экономических систем, член-корреспондент Национальной академии наук Беларуси, доктор экономических наук, профессор, заведующий сектором мировой экономики Института экономики НАН Беларуси.

В. Ф. Медведев является выдающимся ученым, который владеет прогнозным видением экономических проблем[1]. Вся научная, научно-организационная и управленческая деятельность В. Ф. Медведева посвящена проблемам методологии развития региональных экономических систем, построению информационного обеспечения науки, техники и производства, разработке научных обоснований формирования и развития хозяйственного комплекса Беларуси[2]. Такую высокую оценку дают сегодня ученому его коллеги.

Малая родина В. Ф. Медведева – деревня Угольщина Белыничского района Могилевской области, где он и родился 26 сентября 1928 г. в семье местной интеллигенции. У родителей – отца Медведева Федоса Самсоновича и матери Марии Ивановны – были еще три сына, двое из которых погибли во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., сражаясь кто на фронте, кто в партизанах против фашистов. Виталий Федосович, будучи подростком, как связной-разведчик партизанского отряда 600-го полка[3] также внес свой вклад в дело разгрома врага на территории родной Беларуси.

В послевоенные годы В. Ф. Медведев окончил Белорусский государственный университет по специальности «экономическая география» (1952 г.). Первой серьезной научной работой В. Ф. Медведева можно назвать дипломный проект об экономике Демократической Республики Вьетнам. Учебу в университете совмещал с работой в комсомоле, по окончании вуза трудился в райкомах ЛКСМБ, а также Коммунистической партии Беларуси. На ответственные посты его выдвигали П. М. Машеров, К. Т. Мазуров.

Однако выбор молодого руководителя пал на научную деятельность. По рекомендации видного ученого-экономиста Георгия Тихоновича Ковалевского, директора Института экономики Академии наук БССР, В. Ф. Медведев поступает в аспирантуру Института экономики АН СССР (1955 г.). После успешного окончания аспирантуры и защиты кандидатской диссертации под руководством доктора экономических наук, профессора Евразии Степановны Карнауховой возвращается в г. Минск и работает младшим, затем старшим научным сотрудником Института экономики НАН Беларуси. По результатам диссертационного исследования опубликована новаторская для тех времен монография Виталия Федосовича «Специализация в сельскохозяйственном производстве» (г. Минск, 1961 г.).

---

[1] Нікіценка, П. Г. Вталій Фядосавіч Мядзведзеў (Да 80-годдзя з дня нараджэння) / П. Г. Нікіценка // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. – Сер. гуманіт. навук. – 2008. – № 4. – С. 118.

[2] Козловская, Л. В. Экономико-географы БГУ: вклад в теорию и практику региональной экономики Беларуси в 1940–1980-е гг. / Л. В. Козловская // Вестн. БГУ. Сер. 2: Химия, биология, география. – 2012. – № 3. – С. 83.

[3] Партызанскі полк 600-ы // Беларуская Савецкая Энцыклапедыя. – Т. VIII: Паддубнікі-Рабкі. – Мінск, 1975. – С. 138.

Некоторое время автор работал над реализацией самой концепции уже в качестве начальника отдела экономики сельского хозяйства Госплана БССР (1961 г.). Последовавшее вскоре (1962 г.) назначение Виталия Федосовича заведующим отделом размещения производительных сил Госплана БССР и возложение на него обязанностей по организации и руководству разработкой Генеральной схемы размещения производительных сил и комплексного развития народного хозяйства Беларуси потребовало расширения сферы научных исследований. В. Ф. Медведев объединил большое количество ученых-энтузиастов и специалистов проектных организаций в целях разработки экономического обоснования размещения промышленных предприятий. В содружестве со специалистами различных НИИ и проектных институтов Москвы, Минска, Ленинграда, Киева и других городов, при поддержке руководства республики, а также коллег из Госплана СССР и БССР В. Ф. Медведев подготовил технико-экономические обоснования размещения десятков промышленных предприятий, определивших экономический рост и специализацию Беларуси в системе международного разделения труда.

Виталий Федосович отмечает: «Я лично обосновывал размещение многих десятков предприятий в Беларуси, из них 26 – радиоэлектроники и приборостроения».

В то же время началось формирование нового направления исследований ученого – моделирование экономических систем и многовариантное планирование и прогнозирование. Первоначально исследования посвящались проблемам размещения производительных сил и регионального моделирования. Оказалось очевидным, что процессы, происходящие в экономике и обществе, не могут исследоваться традиционными методами, нужен новый инструментарий.

Такими методами и технологиями могли бы быть экономико-математическое моделирование и применение вычислительной техники, которые уже начали развиваться в те годы. В итоге в 1967 г. В. Ф. Медведева назначают директором Института экономики и экономико-математических методов планирования Госплана БССР. Тогда же начинается разработка Комплексной программы научно-технического прогресса (КП НТП) на долгосрочный период, в составлении которой приняли участие сотни ученых-прогнозистов.

Ученого-организатора всегда отличало умение соединять научные исследования и разработки с практикой развития экономики страны. В. Ф. Медведев приступает к формированию нового института – БелНИИНТИ и нового научного направления, к созданию автоматизированных систем (АС) научно-технической информации (НТИ) Беларуси. Институт образован в 1974 г. на базе Института научно-технической информации (НТИ) и пропаганды, который не имел научно-исследовательского статуса. В. Ф. Медведева назначили директором вновь созданного учреждения.

В 1976 г. ГКНТ и АН СССР утверждают ученого научным руководителем разработки единой АС НТИ союзных республик. Таким образом, во второй половине 1970-х гг. сфера научных интересов Виталия Федосовича расширилась, все в большей степени увязывалась с разработкой информационно-прогнозирующих систем, информатизацией научно-технического прогресса и социально-экономического развития. Под его научным руководством, с участием 15 институтов информации союзных республик разрабатывается региональная (в разрезе союзных республик) автоматизированная система научно-технической информации СССР, которая вводится в эксплуатацию в 1981 г. Союзные республики включаются в единую систему научно-технической информации СССР. Создание АС НТИ открыло возможности разработки системы прогнозной информации и вхождения в систему зарубежной информации.

Научная деятельность В. Ф. Медведева в последующие годы концентрируется на разработке системы прогнозной информации, формировании и развитии зарубежной информации, на создании системы проблемно-ориентированной информации для органов управления республики.

В. Ф. Медведев продолжает исследование ключевых экономических проблем как национальной, так и, в особенности, мировой экономики, вхождения Республики Беларусь в систему международных отношений. В 1980 г. В. Ф. Медведев получает степень доктора экономических наук, в 1981 г. ему присвоено звание профессора. Признанием серьезного вклада в экономическую науку явилось избрание ученого в 1984 г. членом-корреспондентом Академии наук БССР по специальности «экономика».

Выход из состава Советского Союза, провозглашение в 1991 г. суверенитета выдвинули перед экономикой республики, экономической наукой задачу поиска путей формирования другой социально-экономической системы Беларуси и развития ее отношений с мировым сообществом.

Новый курс на развитие социально ориентированной экономики, взаимодействие с государствами–участниками интеграционных образований на постсоветском пространстве (СНГ, ЕАЭС, Союзное государство), налаживание внешнеэкономических связей Беларуси возглавил Президент Республики Беларусь А. Г. Лукашенко.

В 1998 г. В. Ф. Медведев руководит новым направлением фундаментальных научных исследований в Национальной академии наук Беларуси – «Мировая экономика и международные экономические отношения». С января 1998 г. – главный научный сотрудник, позже заведующий отделом, руководитель Центра исследований мировой экономики и международных экономических отношений, заведующий сектором мировой экономики Института экономики НАН Беларуси. Стоял во главе разработки национальных программ развития экспорта Республики Беларусь на среднесрочную и долгосрочную перспективу. В настоящее время работает над созданием научных основ реализации суверенитета Беларуси в области международных экономических отношений и вхождения республики в мирохозяйственные процессы.

В. Ф. Медведев внес большой вклад в экономическую науку Беларуси. Трудовая деятельность ученого в научных учреждениях академии наук и Госплана Беларуси превышает 50 лет. За это время под его научным руководством и при непосредственном участии разработаны генеральные схемы размещения производительных сил и комплексного развития народного хозяйств республики (в том числе Первая генеральная схема на 1966–1970 гг.), десятки долгосрочных прогнозов и комплексных целевых программ (в том числе несколько международных). В частности, В. Ф. Медведев разработал иерархическую систему моделей и методов прогнозирования научно-технического прогресса и социально-экономического развития. Под его руководством внедрена система научно-технической информации Беларуси. Научные труды В. Ф. Медведева были положены в основу разработки и принятия долгосрочных и пятилетних планов развития народного хозяйства страны.

С 1966 г. на протяжении многих лет ученый являлся членом комитета и коллегии Госплана республики, входил в состав Комиссии Совета Министров БССР по научно-техническому прогрессу, Национальной комиссии по делам ЮНЕСКО. Более 30 лет в качестве старшего экономического советника представлял интересы Республики Беларусь в ЕЭК ООН. Ежегодно принимал участие в работе международных конгрессов, конференций, семинаров, проводившихся под эгидой ООН, ЮНЕСКО, ЮНИДО и других международных организаций, выступая с научными докладами.

Семья В. Ф. Медведева всегда поддерживала начинания ученого. Со своей женой Марией Григорьевной, тоже ученым-академистом, кандидатом геолого-минералогических наук Виталий Федосович вместе вот уже более 60 лет. Есть кому передать эстафету в научной и общественной деятельности. Вырастили двух дочерей, которые работают кто на ниве экономической науки, кто в реальном секторе экономики. Дождались внуков и правнуков.

В. Ф. Медведев имеет свыше 400 научных печатных работ, включая 18 монографий, в том числе в соавторстве. Кроме того, 36 работ вышли в свет в структурах ООН, ЮНЕСКО, ЮНИДО, а также в ряде зарубежных стран. Подготовил более 30 кандидатов и докторов наук.

За трудовой вклад в разработку и успешное выполнение планов развития народного хозяйства страны, а также организацию научных исследований награжден орденом «Знак Почета», почетными грамотами Верховного Совета Белорусской ССР, ряда отраслевых министерств и ведомств, двумя золотыми медалями ВДНХ и т. д. Как участник партизанской борьбы против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны – 14 медалями, в том числе «За Победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.», другими знаками отличия.

Сердечно поздравляя Виталия Федосовича с юбилеем, трудовой коллектив Института экономики Национальной академии наук Беларуси высоко ценит его многолетний, добросовестный труд, ответственное отношение к делу, творческую активность и высокий профессионализм, желает здоровья, крепости духа и благополучия!

Коллектив ученых и сотрудников
Института экономики НАН Беларуси